

TYÖVÄESTÖN

and similar papers at core.ac.uk

provided by Helsinki

Toimittanut Matti Hannikainen



TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN
TUTKIMUKSEN SEURA

Työväestön rajat

Matti Hannikainen (toim.)

Työväestön rajat

© Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ja kirjoittajat

Taitto: Tieteellisten seurain valtuuskunta/Tiina Kaarela

Kansi: Maarit Inbar

Etukannen kuva: Sorvin ääressä metalliverstaassa, Pietinen 1928, Museovirasto.

Takakannen kuva: Ylihärmän Talkkarin kylän meijeri 1910, Museovirasto.

Kirjoittajat

Tapio Bergholm, dosentti

Historian laitos/Suomen ja Pohjoismaiden historia, Helsingin yliopisto

Susanna Fellman, dosentti

Yhteiskuntahistorian laitos/talous- ja sosiaalihistoria, Helsingin yliopisto

Pertti Haapala, professori

Historiatieteen laitos/Suomen historia, Tampereen yliopisto

Matti Hannikainen, VTT

Yhteiskuntahistorian laitos/talous- ja sosiaalihistoria, Helsingin yliopisto

Tuula Joronen, VTM

Helsingin kaupungin tietokeskus/Kaupunkitutkimusyksikkö

Hanna Kuusi, VTT

Yhteiskuntahistorian laitos/talous- ja sosiaalihistoria, Helsingin yliopisto

Harri Melin, professori

Sosiologian laitos, Turun yliopisto

Tauno Saarela, VTT

Yhteiskuntahistorian laitos/poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Hanna Snellman, dosentti

Kulttuurien tutkimuksen laitos/kansatiede, Helsingin yliopisto

Eija Stark, FM

Kulttuurien tutkimuksen laitos/folkloristiikka, Helsingin yliopisto

ISSN: 078-2332

ISBN: ???

Kirjapaino Gummerus Oy, Saarijärvi 2005

Sisällys

Matti Hannikainen: Saatteeksi	6
Pertti Haapala: Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia	9
Eija Stark: Maalaisköyhälistö ja ryhmävastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa	24
Susanna Fellman: Juoksupojasta toimitusjohtajaksi? Suomalaisen työväestön uramahdollisuudet suuryrityksissä 1900-luvulla	54
Matti Hannikainen: Etumiehiä ja helppareita. Työnantajat ja palkkaerot Helsingin rakennustoiminnassa vuosina 1920–1939	71
Tapio Bergholm: Yhteisten vappujuhlien mahdollisuus ja ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyys	90
Tauno Saarela: Suomalainen kommunismi ja rajat	103
Hanna Kuusi: Työväestö 1960- ja 1970-luvun suomalaisessa elokuvassa.	122
Hanna Snellman: Suomalaisena työläisenä Ruotsissa	141
Tuula Joronen: Maahanmuuttajat yrittäjinä	161
Harri Melin: Onko Suomessa vielä työväestöä?	188

Saatteeksi

Työväestön rajat on artikkelikokoelma, joka käsittelee työväestön historiaa ja nykytilaa. Vastauksia etsitään moniin tärkeisiin yhteiskunnallisiin ja tutkimuksellisiin kysymyksiin: Onko yhteiskunnassa tapahtumassa (taas) jotain perustavaa, aikaisemmasta olennaisesti poikkeavaa muutosta? Miten työväestö on aikaisemmin liikkunut niin maantieteellisesti kuin sosiaalisesti? Onko työväestö jopa katoamassa vai pitäisikö se määritellä nykykehityksen valossa uudelleen? Millaisia eroja on ollut työväestöksi määritellyn kansanosan sisällä? Ketkä näitä jakolinjoja ovat luoneet? Minkä rajoja ja tulevaisuutta meidän pitäisi itse asiassa pohtia? Kirjassa luodaan näkökulmia näihin ja moniin muihin ajankohtaisiin työväestöä ja suomalaista yhteiskuntaa koskeviin kysymyksiin.

Suurin osa kirjan artikkeleista perustuu Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran kesäseminaarissa elokuussa 2004 pidettyihin esitelmiin. Seminaarin idea oli analysoida työväestön näkökulmasta viimeisten vuosikymmenten aikana koettua nopeaa yhteiskunnallista kehitystä. Rakennemuutos, lisääntyvä kansainvälinen kilpailu ja tavaroiden tuotantoon liittyvien työpaikkojen siirtyminen halvemman tuotantokustannusten maihin näyttää vaikuttavan etenkin perinteiseen työväestöön ja heidän työhönsä. Toinen tarve työväestön rajojen pohtimiseen syntyi sisältä päin. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura täytti viime vuonna 20 vuotta, joten oli luontevaa järjestää seminaari, jossa määritellään itse seuran toiminnan kohdetta, työväestöä.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran jatkuvasti lisääntyvä ja uusia muotoja saanut toiminta on yksi osoitus siitä, että työväestöä koskeva tutkimus voi Suomessa varsin hyvin. Vuosittain järjestettävän kesäseminaarin ja siitä julkaistavan kirjan lisäksi kymmenet graduntekijät kokoontuvat jo-

ka tammikuussa seuran seminaariin esittelemään tutkimuksiaan ja keskustelemaan niistä kokeneempien tutkijoiden kanssa. Yhä useammin työväestö on myös väitöskirjatutkimuksen kohteena. Ehkä suurin osa tutkimuksesta tehdään kuitenkin akateemisen maailman ulkopuolella; järjestöhistoriat, paikalliskuvaukset, henkilöhistoriat ja muistelmat ovat tärkeä osa työväentutkimuksen kenttää. Osa niistä saa laajempaa huomiota vuosittain ilmestyvässä Työväentutkimus-lehdessä. Toivon, että käsillä oleva kirja entisestään avartaa, terävöittää ja ylläpitää tutkijoiden työväestöön kohdistamaa katsetta.

Kiitän kirjoittajia artikkeleista, vuoden 2004 Voionmaan kesäseminaariin osallistuneita kommentteista, Tieteellisten seurain valtuuskuntaa ja Tiina Kaarelaa taitosta, graafikko Maarit Inbaria kansista ja Suomen Akatemiaa julkaisutuesta.

Helsingissä 3.6.2005

Matti Hannikainen

Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia

On vaikea sanoa, mistä suomalaisen työväestön historia alkaa, samalla nimittäin tulee itse asiakin määritellyksi. Työväestön historia voi olla varsin pitkä tai lyhyt, 500 tai 50 vuotta, ja sen loppua koskee sama suhteellisuus, joko se on loppunut tai ei. Kyse on siis siitä, mitä on työväestön historia, ja se jakaantuu edelleen kahteen itsestään selvältä näyttävään kysymykseen: mitä on työväestö ja mitä on historia?

Ongelma on olematon, jos etsimme nyt käytössä olevan käsitteen, työväestö, alkuperän. Tarkassa suomenkielisessä muodossa ”työväestö” on 1800-luvun jälkipuolen suomenkielisen yhteiskunnallisen kirjoittelun tulos, mistä se kulkeutui 1900-luvun puolella yleiskieleen ja poliittiseen kielenkäyttöön. Merkitysyhteys on siis yhteiskunnallinen kysymys, politiikka ja työväenliike. Näin ollen työväestön historia alkaa 1800-luvun lopun työväenkysymyksestä. Arkisempi ilmaus työväki on etymologialtaan hieman toinen. Se tuli käyttöön kuvailevan käsitteen ”arbetsfolk” suomennoksena. Samaa muotoa käytettiin säätyjaossa tarkoittamaan ruumiillista työtä tekeviä erotukseksi säätyläisistä ja porvareista. Tässä tapauksessa työväestön historia alkaa kauempaa, ainakin 1700-luvulta, tai jopa keskiajalta.

Mitä voisi olla työväestön *historia*? Se voi olla empiiristen tapahtumien ja työtätekevien ihmisten historiaa, kertomus heidän toimistaan, mutta se voi olla myös muuta ja tarkemmin määriteltä: tiettyjen ihmisten tietynlaisen toiminnan historiaa, tietyn identiteetin tai itseymmärryksen historiaa, käsitteellisesti määritellyn ilmiön historiaa, käsittämisen historiaa, akateemista tai ei-akateemista kerrontaa. Lisäksi työväestön historialla on poliittinen

ulottuvuutensa, se voi olla maailmankuvallinen tai muu argumentti työväenliikkeen toiminnassa. Tällöin työväestön historia on poliittista toimintaa, vaikka sitä ei sellaiseksi mielletäisikään (vaan oikeaksi menneisyydeksi).

Miksi asiaa pitää pohtia, tehdä siitä ongelma? Tähänkin on erilaisia vastauksia ja erilaisia tarpeita. Työväestön historia on melko laaja historian tutkimuksen alue ja sillä on vahva traditio. Ala tarvitsee, kuten kaikki historian tutkimus, tutkijakunnan omaa reflektiota, ymmärryksen tarkentamista. Toiseksi työväestön historia on osa työväenliikkeen kaanonin ja identiteettiä. Sitäkin on syytä pohtia kriittisesti, se on poliittisen järjen tarkentamista. Kolmanneksi työväestön historian voi nähdä yhtenä (yhteiskunnallisesti relevanttina) esimerkkitapauksena kokemisen, muistamisen, ymmärtämisen ja toiminnan suhteesta. Se on hyvä esimerkki yhteiskunnallisen toiminnan ja suomalaisen yhteiskunnan historian kuvan tarkentamisessa.

Kysymys on käsittämisestä

Nopeasti laskien voi päätyä tulokseen, että 1700-luvulla ehkä 60 000 miestä kaivoi vuodessa ojia sen verran, että se riitti helposti maapallon ympäri. Kuuluuko tämä merkittävä teko työväestön historiaan? Ainakin he olivat tosissaan ja vakavalla asialla ja ansaitisivat päästä ihmiskunnan muistivarastoon. Yrjö Koskinen olisi aikanaan vastannut, että tuo teko ei kuulu maailmanhistoriaan, koska sillä ei ole ihmiskunnan kehityksen kannalta merkitystä. Itse hän otti esimerkiksi suomalaisten työmiesten juopottelun Sundsvallissa: ”Semmoinen voipi häväistä suomalaista nimeä, mutta ei kuulu Suomen historiaan eikä Ruotsin historiaan, saati yleiseen”.¹

Esimerkin tarkoitus on valaista sitä, että historian tutkimus lähestyy yksittäisiä ja satunnaisia tapahtumia aina jokin merkitys tai tarkoitus mieles-

sään. Työväestön historia on käsite, joka haluaa selittää jotakin. Se ei vain kertaa ja kuvaa tapahtumia, vaikka meillä onkin a priori taipumus ymmärtää työväestön historia empiirisenä faktana. Mutta jo työväestön historian oma historia osoittaa, että tapa nähdä ja selittää asioita on muuttunut. Sen mukana on muuttunut myös kuva menneisyydestä eli tässä tapauksessa työväestön historia. Asia on siis niin, myös tässä tapauksessa, että kun oma maailmamme muuttuu, myös historia muuttuu. Meillä ei ole ns. välitöntä tietoa menneisyydestä (tai sitä on kovin vähän) vaan käsitettyä tietoa menneisyydestä. Tuo käsittäminen voi tapahtua monella tavalla kuten kysymällä, mitä on työväestön historia. Jatkossa yritän selvittää, miksi tuollainen kysymys on syntynyt.

Mistä pitäisi aloittaa?

Suomen työväestön historia ei ala Susiluolasta 100 000 vuotta sitten. Jos siellä joku asui, hän ei ollut suomalainen eikä edes samaa ihmislajia kuin me. Yhtä selvää on olla aloittamatta Suomen asuttamisesta lähes 10 000 vuotta sitten tai ns. ristiretkistä 1000 vuotta sitten. Yleensä aloitetaan luontevasti ajasta noin 100 vuotta sitten, ja viimeisen 10 vuoden ajan on oltu jo lopettamassa työväestön historiaa. Lisää mielenkiintoisia lukuja: Vuonna 0 täällä oli ehkä 10 000 asukasta, vuonna 1000 noin 100 000. Kun maa liitettiin Venäjään 200 vuotta sitten, suomalaisia oli noin miljoona. Kun saatiin elinkeinovapaus (ja palkkatyö), luku oli 2 miljoonaa. Kolmesta miljoonasta alkoi sisällissota ja neljästä hyvinvointivaltion rakentaminen, joka loppui viiteen miljoonaan. Vakavasti puhuen työväestön historian ulottaminen ns. modernia yhteiskuntaa aikaisemmaksi, tuntuu ongelmalliselta, koska työväestö on modernin yhteiskunnan käsite. Mutta voimmehan kokeilla ...

Vuosina 1000–1800 syntyi suomalainen yhteiskunta työtätekevineen sikäli, että ihmiset tekivät kovasti työtä elääkseen. Ainakin 90 prosenttia maan asukkaista teki ruumiillista työtä, pääosin maataloustyötä. Nämä ihmiset olivat työssään myös taitavia eivätkä onnettomia ”luusereita”, jotka vain voivottelivat katoa ja toivoivat satoa. Maatyötä tekeviä talonpoikia sanottiin kansaksi (tai yhteiseksi kansaksi). Se oli herrojen antama nimitys alamaisille, joilla ei ollut sääty-yhteiskunnassa muita privilegioita kuin työnteko. En kuvaa tuon ajan sääty-yhteiskuntaa muuten kuin toteamalla, että se oli hierarkinen ja hierarkian alapäässä, tosin suurena enemmistönä, olivat ruumiillisen työn tekijät (arbetande folk). Ylemmät kerrokset (porvarit, oppineet ja sotilaat) olivat määrällisesti pieni joukko. Sen ajan työn matala tuottavuus ei pystynyt elättämään suurta herrajoukkoa.

Sääty-yhteiskunta on tapana esittää erittäin hierarkisena ja eriarvoisena, koska ääripäät olivat niin kaukana. Se nähdään demokraattisen yhteiskunnan, tasa-arvon ja tasavallan vastakohtana. Oikeasti valtaosa ihmisistä eli hyvin samanlaista elämää, oli paljon tekemisissä toistensa kanssa, he asuivat pitkään samoilla paikoilla ja kuolema oli tasa-arvoinen: kukaan ei ollut turvassa säävaihdeluilta, kadoilta, sodilta ja taudeilta. Keski-ajan ja uuden ajan agraariyhteiskunta ei ollut idylli, mutta edellä mainitulla tavalla homogeeninen ja yhteisöllinen.

Tutkimus on toki todennut, että myös talonpoikaisväestö oli varsin erilaistunutta, so. varallisuus, toimeentulo ja valta paikallisissa asioissa vaihtelivat suuresti. Lisäksi on laskettu, että jo 1600-luvulla rintamailla kolmasosa ihmisistä oli ns. tilattomia. Tästä ei ole kuitenkaan tehty kovia päätelmiä yhteiskunnan ”luokkajaosta”, vaan agraariyhteisön sosiaalista erilaistumista on pidetty luonnollisena. Mahtitalonpoikia on kansallisessa historiankirjoituksessa jotenkin ihailtu ja jokainen haluaisi löytää heitä esi-isistään. Emme

tiedä tarkasti, miten kasautuvaa huono-osaisuus 1500- tai 1600-luvuilla oli. Ilmeisesti se kasautui ja periytyi, mutta lyhyt elinikä ja yhteisön pienuus piti huolen myös melko suuresta sosiaalisesta liikkuvuudesta. Talojen vauraus nousi ja laski, ja isännät vaihtuivat. Talonpoikaisyhteisöön ei näytä syntyneen vakiintunutta luokkajakoa tai sellaista erilaistumista, joka olisi avain selitys tuon ajan historiassa. Tai sitten asia on huonosti tutkittu.

1500- ja 1600-lukujen yhteiskunnallinen levottomuus oli talonpoikien ja herrojen välistä, tyypillisimmillään verokapinaa. Noissa kapinoissa hyvin ja huonosti elävät talonpojat olivat samalla puolella. ”Yhteinen kansa” oli tässä mielessä homogeeninen – ja varsinkin suhteessaan hallitsevaan luokkaan, joka esiintyi kruunun, kirkon ja Jumalan eli esivallan nimissä, yhteisön ulkopuolisena valtana.

Olivatko talonpojat työmiehiä?

Menneiden vuosisatojen talonpoikia voisi tietysti sanoa ”työväestöksi”, ja siitä he aikalaisymmärryksen ja säätyideologian mukaan olivatkin: työn sääty, joka käsitettiin omana kategorianaan eli ”luokkana”. He olivat myös ”luokkatietoisempia” kuin itse tajusivatkaan. Historiakuvamme on kuitenkin toisenlainen. 1900-luvun jälkiymmärryksen ja varsinkin Eino Jutikkalan ansiosta ja työväenliikkeen myötäillessä historianankirjoitus on nähnyt talonpojat korostetusti omistajina. Realistisempaa olisi kuitenkin ennen 1700-luvun jälkipuolta – siis ennen isoajakoa ja tilojen perinnöksiöstä – ajatella talonpoikia kruunun ”työmiehinä”, jotka viljelivät valtakunnan (eivät omaa) maata ja maksoivat siitä kruunulle veroa. Talonpoika (bonde) oli taloa eli tiettyä paikkaa asuva perhe. Tämä kruunun yliomistuksen idea unohtuu aina kun korostetaan, että täällä ei ollut maaorjuutta – kuten ei ollutkaan.

Edellisestä huolimatta en pidä hedelmällisenä aloittaa työväestön historiaa 500 vuoden takaisista talonpojista ja tehdä Jaakko Ilkasta työväenjohtajaa. Tosin sekin on väärin, että heidät projisoidaan omistavan luokan edustajiksi, paljon ennen nykyaikaista maanomistusta.

Talonpojan alapuolella virallisessa ja sosiaalisessa hierarkiassa oli toki laaja omistamattomien kerros siinä mielessä, että talo oli aina jonkun nimissä ja periytyi. Paljon on pohdittu sitä, mikä oli talonpojan vaimon eli emännän asema; oliko hän vaikutusvaltainen vai todella isäntävallan alainen? Samaa on pohdittu talollisen poikien ja tyttärien osalta: oliko perhesuhde luokkaraja? Varmaa on vain se, että vaihtelu oli tässä suhteessa suurta.

Palkolliset ja myöhemmin torpparit, muonamiehet, ruotusotilaat sekä ns. itselliset olivat talonpoikiin verrattuna omistamaton alempi luokka. He olivat määrällisesti suuri joukko mutta eivät oma yhteisönsä, koska asuivat talollisten nurkissa tai mailla. Tässäkin raja on kovin vaihteleva: talonpoikien alustalaiset olivat usein sukulaisia ja elivät samaa elämää, tehtiinhän työtkin paljolti yhdessä. Paikallisyhteisön hierarkiaan vaikutti enemmän maanomistajien keskinäiset suhteet ja suhde säätyläisiin kuin tavallisen kansan eli rahvaan jakautuminen.

Tilattomien luokka?

Selväpiirteisempi alustalaisten joukko löytyy kartanoiden yhteydestä, niiden perheellisistä muonamiehistä ja torppareista. Täältä löytyy ehkä pitkä jatkumo 1900-luvun alun maatalouslakkoihin ja torpparihäätöihin. ”Kartanon väki” muistutti jo 1700-luvulla myöhempää työväestöä (omistaja – työnjohtaja – työntekijä). Samantapaisia yhteisöjä olivat ruukit ja varhaiset tehtaات, jotka oli-

vatkin tavallisesti kartanoiden omistuksessa. Tätä yhteisömallia on kutsuttu paternalismiksi ja se näyttää olleen samantapaista kaikkialla, myös niissä maissa missä laki ei määritellyt asiaa yhtä selvästi kuin Suomessa. Palkollissääntöhän ja laillisen suojelun järjestelmä johti täällä siihen, että pitkälle 1800-lukua tehtaissakin oltiin vuosipalveluksessa ”piikoina” ja ”renkeinä”.

Jos työväestön kriteerinä pidetään omistamattomuudesta seuraavaa alisteista asemaa, mikä on tosin modernin yhteiskunnan käsitys, aineksia varhaiseen, 1600–1700-lukujen, työväestön historiaan löytyy kahtaalta: maaseudun, varsinkin kartanoiden alustalaisista ja köyhistä, sekä pienten kaupunkien pienestä työmies- ja apulaisjoukosta. Apulaiset olivat oppipoikia, renkejä ja piikoja. Varsinaiset työmiehet, niin käsityöläiset, rakennustyöläiset, ajurit kuin muut ulkotyöläiset olivat osa ammattikuntajärjestelmää. Riippumatta siitä, miten ammattikuntasääntöjä ja lakia todellisuudessa noudatettiin, paikallisyhteisölle oli tärkeätä, että työ oli säädeltyä. Säätelyllä ei tavoiteltu maksimivoittoja vaan jatkuvuutta. Se turvasi sekä porvareita että työmiehiä tarpeettomalta kilpailulta. Kenen eduksi järjestelmä toimi, on monimutkainen asia. 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun työehtopoliittinen avaintermi oli enimmäispalkka. Porvarit, jotka sen asettivat, selittivät, että korkeat palkat vievät heidät perikatoon ja kuka sitten töitä tarjoaisi.

Ammattikuntajärjestelmää yritettiin purkaa jo 1700-luvulla perustamalla ns. vapaakaupunkeja kuten Tampere, mutta kokeilu ei onnistunut vaan aiheutti jatkuvia kärhämiä. Vapaa kilpailu ei houkuttanut ketään, ja värjäri Grek tulkitsi lakia alamaishella viisaudella: ”Ei liene keisarin tarkoitus, että porvarit söisivät toisensa”.² Porvarien privilegit tekivät niitä omistamattomista ruumiillisen työn tekijöistä ”oikeudettomien” luokan. He olivat sääty-yhteiskunnan kaupunkityöväestöä. Pienen määränsä ja henkilökohtaisen riippuvuutensa vuoksi he eivät muodostaneet työläisyhteisöä, vaikka jokainen osasi erottaa heidät herroista ja porvareista.

Työväenluokan juuret?

Useimmissa Euroopan maissa työväenliikkeen ja ammattiyhdistysliikkeen juuret on löydetty käsityöläisten järjestäytymisestä ja heidän työehtokamppailustaan jo 1700-luvulta ja 1800-luvun alusta. Suomessa vastaavaa löytyy vasta 1800-luvun lopussa, ja tässä Suomi eroaa esimerkiksi Saksasta, Ranskasta, Englannista, Tanskasta tai Ruotsista. Kun täällä ei ollut suurempia kaupunkeja eikä mainittavia käsityöläis- ja työntekijämääriä ennen 1800-luvun loppua, Suomessa ei voida puhua kaupunkilaistyöväestön ”pitkästä historiasta”, joka alkaisi keskiajalla tai edes 1700-luvulla. Tuota aikaa ei ole luontevaa nähdä edes myöhemmän työväestön historian esihistoriana, koska asiat eivät liity riittävästi yhteen tai selitä toisiaan. Suomessa ei ollut esimerkiksi sellaista työläiskulttuurin perintöä, jolle elintavat ja ajattelutavat 1800-luvun lopussa olisivat rakentuneet. Suomen työväestön historia muistuttaakin tässä ”perinteen puuttumisessa” enemmän Yhdysvaltoja – minne perinne tosin siirtyi Englannista ja Saksasta.

Ennen 1800-luvun puoltaväliä ei ole tutkimuksellisesti hedelmällistä puhua suomalaisen työväestön historiasta, vaikka maa oli täynnä työtekeviä ihmisiä. Silloisessa sosiaalisessa hierarkiassa alemmilla portailla olevat ruumiillisen työntekijät jakaantuivat kovin moniaalle ja monenlaiseen ryhmään: oli maaseudun ja kaupungin varsinaiset köyhät (5 prosenttia), palkolliset maalla ja kaupungissa, torpparit ja kartanoiden muut alustalaiset, apu-työväki ja ammattityöläiset kaupungeissa jne. Yhteenlaskettuna joukko oli suuri, ehkä puolet aikuisväestöstä, mutta heistä pääosa oli palkollisia, joita ei voi pitää varsinaisena sosiaalisena ryhmänä. Palkollisvuodet olivat enemmänkin elämänvaihe, joka vertautuu nykyisin suureen koululaisten ja opiskelijoiden joukkoon.

Tätä näkökantaa voi perustella silläkin, että yhteisöjen peruspiirre sääty-jaosta huolimatta ei ollut hierarkisuus luokkarajojen mielessä vaan vilkas vertikaalisuus, paikallisuus ja yhteisöllisyys. Kun säätyläiset lasketaan pois, väestön eli kansan, kuten sanottiin, elämäntapa tai kulttuuri oli melkoisen homogeeninen, ainakin siinä mielessä, että sieltä on vaikea erottaa mitään ”työväenkulttuuria” tai identiteettiä – tai sitten en tiedä asiaa.

Yksi vaihtoehto olisi samastaa työväestön historia köyhien historiaan, mutta se tuottaisi jotakin muuta kuin työväestön historiaa, nimittäin työn tai työkyvyn puutteen historiaa. Työväestön historia sen sijaan on enemmänkin työn glorifioinnin ja ahkeruuden historiaa. ”Köyhälistön” historia taas on poliittista puhetta sorrettujen puolesta ja olisi jonkinlaista herrojen vastaista mentaalihistoriaa, sinänsä mielenkiintoista, mutta se alkaisi Jaakko Ilkasta ja päättyisi Veikko Vennamoon.

Työväenluokan synty

1800-luvun puolivälin jälkeen tapahtui jotakin, mikä on tehnyt aiheelliseksi ja luontevaksi puhua työväestön historiasta. Ensimmäinen, helpoin ja ehkä tärkein selitys on työväenliikkeen synty: työväestön historia voidaan nähdä työväenliikkeen, sen ihmisten ja toimintaehtojen historiana. Se on työväenliikkeen oma kuva historiastaan, oma historia ja identiteetti, jonka liike itse luo. Tämä on tuttua ja selvää.

Mutta on toinenkin ja kompleksisempi tapa nähdä asia. On syytä kysyä, mitä sellaista 1800-luvun puolivälin jälkeen tapahtui, mikä synnytti työväenliikkeen, sen identiteetin ja historiankäsityksen. Työväenliikkeellä oli oma selitys synnylleen – Marxin teoria kapitalismista, luokkataistelusta ja luokkatietoisuudesta. Tämä ei riitä tieteelliselle historian tutkimukselle: työväenliik-

keen oma käsitys synnystään ei ole sen synnyn riittävä, eikä välttämättä oikea, selitys.

Kysymys on vanha, ja asiaa on tutkittu paljon. Tuloksetkin ovat pääosin tuttuja:

- 1800-luvun puolivälin jälkeen alkoi mainittava ja jatkuva taloudellinen kasvu, työnjaon vauhdittuminen ja tuottavuuden kasvu. Varsinkin teollisuuteen ja kauppaan syntyi uusia työpaikkoja. Tähän vaikuttivat maailmantaloudelliset tekijä ja Suomen liittäminen Venäjään. Valtion talouspolitiikka edisti teollistumista.
- Uusissa elinkeinoissa palkkatyö yleistyi, mikä muutti työsuhteen luonteen. Muutosta vahvistivat ammattikuntien lakkauttaminen, elinkeinovapaus, muuttovapaus ja muut markkinataloutta edistävät lait.
- Väestönkasvu kiihtyi, ja erityisen nopeasti kasvoi maata omistamattoman väen määrä, joka alkoi muuttaa maalta kaupunkeihin ja teollisuuskeskuksiin. Kasvua joudutti 1800-luvun lopulla tilattomien, liikkuvan ja nuoren kaupunkilaistyöväen perheellistyminen. Se taas edisti uuden väestöryhmän sosiaalinen vakiintumista ja eriytymistä.
- Elintaso nousi, ja elinmahdollisuuksien kohentaminen näytti olevan mahdollista. Samaan aikaan koulutus ja muut sosiaalisen liikkuvuuden mahdollisuudet lisääntyivät. Tämä synnytti muutoshalukkuutta, joka on sittemmin tunnettu yhteiskunnan nykyaikaistamispyrkimyksenä, modernisaationa.
- Kansalaistoiminnasta tuli oleellinen osa yhteiskunnan organisaatiota. Ratkaisevaa oli kansalaisvapauksien lisääntyminen. Järjestäytyminen synnytti kansalaisyhteiskunnan ja se edelleen kansalaisidentiteetin. Sillä oli monta muotoa, joihin voidaan lukea poliittinen julkisuus ylipäänsä mutta myös aatteelliset liikkeet; herätysliikkeet, raittiusliike, nationalismi, liberalismi ja sosialismi. Vahvimmat uudet ”kansalaisuskonnot” oli-

vat nationalismi ja sosialismi, jotka kumpikin tavoittelivat uuden maailman rakentamista.

Aikalaistutkijat havaitsivat kaiken edellä mainitun; miten sekä talous, väestö, sosiaaliset suhteet että kansalaiset ”mobiliserautuivat” (O.K. Kilpi).³ Nykyään sanotaan, miten kaikki joutui liikkeeseen. 1900-luvun jälkiymmärrys korosti, miten 1800-luvulla vanha ”staattinen” yhteiskunta muuttui ”dynaamiseksi” ja kaikin puolin paremmaksi. Yleistys on karkea ja projektiivinen, mutta siinä on totuuden siemen: sääty-yhteiskunnan (ancien regime) juridiset, sosiaaliset, taloudelliset ja mentaaliset rakenteet todellakin murenivivat, lakkasivat toimimasta ja tilalle alkoi tulla toisenlainen yhteiskunta, jonka ihmiset pääosin kokivat paremmaksi. Se oli muutospyrkimysten motiivi.

Luokkayhteiskunta

Uusi yhteiskunta ei ollutkaan taivas, vaan siitä tuli ”luokkayhteiskunta”. Samalla kun sääty-yhteiskunnan hierarkisuus ja luokkarajat heikkenivät, uuden yhteiskunnan luokkarajat kirkastuivat ihmisten mielissä ja julkisessa puheessa. Tätä ristiriitaa on pohdittu paljon. Yksinkertainen vastaus on, että ihmiset asettivat elämälleen uudenlaisia tavoitteita ja löysivät niiden toteuttamiseen uusia keinoja. Muuttuneet olosuhteet synnyttivät uudenlaista toiminnallisuutta, uusia perspektiivejä ja uusia identiteettejä, joista yhdeksi siilautui ”työväestö”. Poliittisen järjestelmän muutos synnytti ”työväen liikkeen”, ja ne yhdessä uudenlaisen yhteisöllisyyden, joka sai poliittisessa kielessä nimen ”työväenluokka”. Olivatko tämän yhteisöllisyyden juuret sosiaalisissa ja paikallisissa oloissa vai politiikassa, on empiirinen kysymys, eikä siihen tarvitse tässä vastata.

Naishistoria on puhunut kaksijakoisesta kansalaisuudesta sukupuolitumisen merkityksessä. Samaa sanaa voitaisiin käyttää sosiaalisessa merkityksessä: kansalaistuminen, kansalaisen identiteetti rakentui kahta kautta, toisaalla elitistisenä ja porvarillisena ja toisaalla ns. kansanomaisena. Monessakin kohdin ne olivat toistensa retorisia peilikuvia, samat asiat laitettiin päinvastaiseen järjestykseen. Työväenliike opetti, että työ on miehen kunnia, kansa on kaikkivaltias, ja viimeiset tulevat ensimmäisenä...

"Työväestö" syntyi tällaisessa kontekstissa. Abstraktisti sanottuna syntyi yksi uusi kulttuurin muoto, yhteisöllisyys, jonka aikalaiset tajusivat ja jonka tutkimus pystyy jäljittämään niin julkisen kuin arkielämän osalta. Näin avara konteksti on tutkimuksessa tarpeen siksi, ettei haksahdeta liian yksinkertaisiin selityksiin, joista tyypillisiä ovat aikalaisväitteet, että työväenliike syntyi, kun ulkomailta levisi Suomeen sosialismin harhaoppi – tai että työväenliike syntyi köyhien kokemasta sorrosta tai pitkästä vihasta.

Selitysyritys

Työväestön historia on edellä yhdistetty enemmän tai vähemmän työväenliikkeen historiaan. Vaikka liike ei koskettanut kaikkia, eikä asioita pidä samastaa, varaisin käsitteen työväestön historia kuitenkin tälle asiayhteydelle: miten työväestö muodostui sosiaalisena ja poliittisena ilmiönä. Tämä olisi työväestön "lyhyt historia", joka alkoi 1800-luvun lopulla ja loppui 1900-luvun lopulla. Lyhyt tarkempi kuvaus on paikallaan.

Suomalaisia erikoisuuksia työväestön synnyssä ja varhaisessa historiassa olivat: ilmiön myöhäisyys ja määrällinen vähäisyys, työväestön maalaisuus ja suuri liikkuvuus, tilattoman väen kysymys, työväenkulttuurin maalaisuus, elintason selvä nousu, teollisuusyhteisöjen patriarkaalisuus, työväenliikkeen

sidos fennomaniaan, politiikan ensisijaisuus työväenliikkeen järjestäytymisessä, ay-liikkeen suhteellinen heikkous sekä kytkeytyminen Venäjän kysymyseen ja Venäjään vuosina 1905 ja 1917.

Suomalaisen työväestön kärkijoukolla oli kova halu ja mahdollisuus integroitua kansallisvaltioon, joka nähtiin myös sosiaalisena utopiana, vaikka se sitten vaihtuikin toiseksi utopiaksi. Tätä ”piilokonsensusta” ei pitkään aikaan nähty työväenliikkeen historiassa, kun korostettiin luokkavastakohtaa ja luokkapuhetta. Äänioikeus oli iso asia ja paljon vakuuttavampi argumentti liikkeen synnyssä kuin kapitalistinen sorto. Yleisen äänioikeuden odotettiin ratkaisevan kaikki asiat ”kansan tahdon” mukaisesti.

Toinen merkittävä erikoispiirre oli tilattoman väen kysymys. Se oli keskeinen poliittinen kysymys 1900-luvun alun Suomessa. Tilattomuus nähtiin toisaalla uhkana yhteiskuntarauhalle toisaalla räikeänä esimerkkinä eriarvoisuudesta erityisesti torpparikysymyksen yhteydessä. Torpparihäädöt ja kiista maalainsäädännöstä olivat paljon suurempia julkisuuskysymyksiä kuin kaupunkityöväestön olot. Agraarikysymyksestä tuli työväenliikkeelle hyvä poliittinen ase. Yhtä eriskummallista – tai tyyppillistä Suomelle – oli se, että ennen itsenäisyyttä SDP:n kannatus oli maaseudulla suurempi kuin kaupungeissa ja puolue oli täysin riippuvainen näistä maalaisköyhien äänistä.

Syy tähän on monasti ja pitkään nähty siinä, että tilattoman väen kysymys ja maaseudun luokkaerot kasvoivat juuri samaan aikaan. Näin tilattoman väen kysymys – siihen liittyvä epäoikeudenmukaisuus ja kauna – selittäisivät sekä SDP:n suuren kannatuksen että sittemmin sisällissodan, jolla epäoikeudenmukaisuutta lähdettiin oikaisemaan.

Käsitykseni on, että asiat menivät toisella tavalla: tilattoman väen osuus alkoi vähetä jo 1880-luvulla, maatyöväen palkat alkoivat nousta nopeasti 1890-luvulla ja tämä jatkui pitkään. Työvoimasta oli pikemminkin pulaa kuin ylitarjontaa. Palkkatyö maataloudessa yleistyi, raha lisääntyi ja maatyö-

väki perheellistyi ja erkaantui vanhoista sosiaalisista siteistä. Samaan aikaan ja tähän liittyen puolet maaseudun väestönkasvusta purkautui muuttoliikkeenä kaupunkeihin ja Amerikkaan. Tätä kaikkea on sanottu patoutuneeksi ongelmaksi. Minä näen sen markkinatalouden voittona ja maatyöväen vapautumisena. Se synnytti myös maaseudulle uudenlaisia työläisyhteisöjä ja identiteetin, joka oli altis sosialismille. Mutta ei siis siksi, että maannälkä olisi kiristänyt oloja ja päitä.

1910-luvulla Suomessa oli kapitalistisen yhteiskunnan luokkarakenne ja poliittiset identiteetit, siis luokkayhteiskunta sanan varsinaisessa merkityksessä. Tämä jako johti maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen synnyttämässä valtatyhjiössä poliittiseen kriisiin, joka ratkaistiin asein keväällä 1918. ”Vallankumous” 1918 oli Suomen työväen historian ”suuri hetki”, joka on sittemmin määrittänyt sekä aikaisemman että myöhemmän historian ymmärrystä. Vähättelemättä tapahtuman traagisuutta ja inhimillisiä seurauksia ajattelen, että siitä ei pitäisi tutkimuksessa tehdä Suomen työväestön historian avainta. Se oli aikansa tuote, jota on tutkittava omista edellytyksistään. Sitä ei enää tarvitse tuomita tai legitimoida.

Sisällissota syvensi suomalaisen yhteiskunnan luokkakajakoa, sementoi sen pitkäksi aikaa sekä kokemuksena että muistina. Kuitenkin sama jako kahteen oli 1919 alkaneen konsensuspolitiikan juuri. Sisällissodan jälkeen työväestö sai ne yhteiskunnalliset oikeudet, joita se oli ennen sotaa vaatinut. Tämä on maailmanhistoriallinen merkkitapaus ja vallankumoushistorian poikkeus.

Suomalaisen yhteiskunnan luokkarakenne oli 50 vuotta – 1970-luvulle asti – kolmiosainen: työväestö, talonpojat, porvaristo. Työväestö oli vahva ja legitiimi kansakunnan osa. Tätä oli talvisodan ihme, ja tämän varaan syntyi valtiovetoinen hyvinvointiyhteiskunta, jossa oli Euroopan nopein talouskasvu, vilkkain sosiaalinen liikkuvuus, pienimmät tuloerot ja tasa-arvoisin koulutusjärjestelmä.

Tämä yhteiskunta tuli valmiiksi ns. sinipunahallituksen aikana 1980-luvulla. Tähän lopettaisin myös Suomen työväestön ”lyhyen historian”. Suomessakin alkoi vihdoinkin deindustrialisaatio, teollisuus- ja palkkatyöyhteiskunta alkoivat murentua, samoin perinteinen luokkakajo ja luokkakulttuurit. Ay-liikkeen johtajat omaksuivat porvarillisen kansantaloustieteen puheen ja kai tavoitteetkin. Neuvostoliittoon verrattuna kapitalismi alkoi näyttää työväenliikkeen suurimmalta saavutukselta. 1990-luvulla luokkapuhe loppui. Tämä taite on monin tavoin kuvattu ja todettu.

Pitkä historia

Työtä tekevien suomalaisten historia jatkuu, mutta tapahtuneet sosiaalisen rakenteen, identiteetin ja politiikan muutokset ovat niin suuria, että olisi keinoitekoista puhua enää työväestön historiasta. Pitää keksiä uusia sanoja eikä venyttää vanhoja liikaa. Ehkä silti piankin kuulemme puhetta ”uudesta” työväestöstä, sillä eiväthän sosiaaliset erot ole hävinneet, vaan yhteiskunta tuottaa niitä koko ajan. Silti ”työväestö” on hävinnyt, jos termillä haetaan edes 100 vuoden jatkuvuutta. Se on hävinnyt myös historiankirjoituksen lajina. Nykyinen työväestön tutkimus ei sisällä enää mitään sellaisia oletuksia itse kohteesta, jotka määrittäisivät ilmiön luonnetta. Marxismista ei ole jäljellä enää edes sen kritiikkiä, vaan kohdetta lähestytään aivan ”vierailta” työkaluilla, siis samoilla metodeilla kuin mitä tahansa yhteiskunnallista ilmiötä. Tässäkään mielessä työväestön historiaa ei enää ole. On vain ilmiö, tutkimuskohde, jota on sanottu työväestöksi ja joka sellaisena muistetaan.

Silti historiankirjoitus ei lopu. Työväen historian tutkimuksella on ollut vahva yhteiskunnallinen relevanssi, onhan se tutkinut erityisesti yhteiskunnalliseen tasa-arvoon ja oikeudenmukaisuuteen liittyviä asioita. Tämä ky-

symys ei ole vanhentunut. Sitä on lupa odottaa myös uudelta tutkimukselta, joka todennäköisesti sijoittaa työväestön ”lyhyen historian” pidempään ja laajempaan kontekstiin. Tuo historiaa alkaa ennen työväenliikettä ja ulottuu Suomea kauemmaksi.

Viitteet

- 1 Koskinen, Yrjö, Johtavat aatteet ihmiskunnan historiassa. Helsinki 1879, 2–3.
- 2 Voionmaa, Väinö, Tampereen kaupungin historia II. Tampere 1929 (2. p.), 306.
- 3 Kilpi, O.K., Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Helsinki 1917, 104.

Maalaisköyhälistö ja ryhmävastakohtaisuudet 1900-luvun Suomessa

Sosiologi Erik Allardt esitteli teoksessaan *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* (1964) ne yhteiskunnalliset perusvastakohtaisuudet, jotka olivat vallinneet Suomessa 1960-luvulle saakka. Nämä vastakohtaisuudet ilmenivät maalaisten ja kaupunkilaisten, työväenliikkeen ja porvariston, kommunistien ja muiden poliittisten puolueiden sekä suomenkielisten ja ruotsinkielisten välisinä ristiriitoina.¹ Yhteiskunnalliset perusvastakohtaisuudet saivat muotonsa ihmisten käsityksissä ja käytännön toiminnassa. Nämä perusvastakohtaisuudet kuvasivat suomalaisessa yhteiskunnassa pitkään vallinnutta sosiaalista rakennetta, joka muutti muotoaan vasta 1970-luvulle tultaessa. Ryhmävastakohtaisuuksien tausta oli yhteiskunnallisissa eroissa, jotka syntyivät omaisuuden, koulutuksen, ammatin, tulojen, kielen, perheolojen ja asuinpaikan mukaan.² Vaikka nämä erot ovat helpommin muuttuvia ja ylitettäviä rajoja kuin kansalliset, etniset ja uskonnolliset rajat, on niillä yksilön itseyttämyksen kannalta jonkinlainen pysyvä merkitys kuten vanha sanalasku asian tiivistää: ”Sijan tiedän, kussa synnyin, paikan tiedän, kussa paisuin, mutta en tiedä kussa kuoleman pitää.”³

Allardtin luettelemat ideologiset vastakohtaisuudet ovat ennen kaikkea viitekehys, tietynlainen makrohypoteesi suomalaisesta maalaisyhteiskunnasta. Tämä artikkeli on yritys valaista yhteiskunnallisten ristiriitaisuuksien ilmenemistä ruohonjuuritasolla yhden väestönosan näkökulmasta. Kysymys on suomalaisesta maalaisköyhälistöstä, tosin sanoen väestöryhmästä, joka ei missään historiallisessa tilanteessa tai olosuhteessa kuulunut ’väliryhmään’

tai 'keskiluokkaan'. Tässä artikkelissa etsitään yhteiskunnallisten ryhmävastakohtaisuuksien taustalla olevia asenteita ja selitysmalleja yhden – joskin varsin heterogeenisen – väestönosan näkökulmasta. Tarkastelen artikkelisani sitä, mitä vastakohtaisuudet ovat sekä sitä, miten ja miksi yhteiskunnalliset vastakohtaisuudet ihmisten arjessa ilmenivät.

Kansan keskuudessa annetut tulkinnat tarjoavat tutkijalle näköalapaikan agraariyhteiskunnassa vaikuttaneisiin sosiaalisiin voimiin. Menneisyydessä vallinneiden yhteiskunnallisten ilmiöiden selittämisessä en siis tyydy pelkääntään rakenteellisiin tekijöihin kuten esimerkiksi äänestyskäyttäytymisen ja maanomistusmuotojen tarkasteluun vaan pohdin sitä, miten toimivat yksilöt selittävät tilanteensa ja päämääränsä. Tutkimuksella on pitkään ollut käytössään erilaisia perinneaineistoja, joiden avulla on ollut mahdollista päästä käsiksi 'vanhan kansan' ajattelumaailmaan. Esimerkiksi vanhojen sananlaskujen, kaskujen ja kansansatujen suosikkiaiheet liittyvät maalaisyhteiskunnassa ja -yhteisössä vallinneisiin sosiaalisiin ristiriitaisuuksiin. Suullinen tai kirjoitettu perinne kertoo usein iän, säädyn, kotiseudun ja sukupuolen määrittämistä eroista. Kansanperinneaineistoissa on viljalti kuvauksia agraarisen elämän sosiaalisten raja-aitojen synnyttämistä vaikeuksista.

Agraarisen köyhyyden kokijat

Tapausanalyysin lähteenä toimivat SKS:n kansanrunousarkiston Eläköön mies ja Satasärmäinen nainen -aineistoista poimitut kahdenkymmenen kirjoittajan elämäkerrat. Kirjoittajat ovat kotoisin eri puolilta Suomea ja edustavat sekä teollisuustaaajamien että maaseudun köyhälistöä. Kirjoittajissa on torppareiden, mäkitupalaisten, loisten, muonamiesten, piikojen ja renkien jälkeläisiä. Yksi kirjoittajista oli huutolainen. Yhteistä kertojille on se, että he

kuuluivat siihen laaja-alaiseen väestönosaan, joka sai elantonsa tekemällä työtä yleensä tilallisen tai metsäyhtiöiden alaisuudessa.

Suurimman osan elämänkaari noudattelee samaa kaavaa: syntyminen tilattomaan monilapsiseen perheeseen, työnteon aloittaminen lapsuusiällä ja kotoa lähteminen lapsena tai teini-iässä joko tehtaaseen, metsätöihin tai palkolliseksi. Täysi-ikäisyyden saavutettuaan solmitaan avioliitto ja hankitaan oma pientila tai ollaan kumppanin kanssa kaupungissa teollisuustöissä ja saadaan perheenlisäystä. Lasten aikuistuttua perheen elintaso on nousut ja pientila todetaan kannattamattomaksi, tällöin siirrytään viimeistään taajamaan tehdas- tai palveluammatteihin tai kirkonkylään vanhustenkotiin. Yhteistä kertojille on myös se, miten he ovat eläneet yhteiskunnassa tapahtuneet suuret murrokset. Agraarista ja lähes staattisesta sääty-yhteiskunnasta tuli teollistunut, vaurastunut ja alueellisesti erilaistunut yhteiskunta. Köyhyys ei ollut enää heidän sukupolvilleen elinikäinen kohtalo, jossa elämä alkoi ja päättyi kerjuulla.⁴

Suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset koskettavat kertojia eri tavoin. Aineiston vanhin henkilö on syntynyt vuonna 1901 ja nuorin vuonna 1938. Kirjoittajat eivät siten edusta samaa sukupolvea. Esimerkiksi maareformit, joiden vuoksi Suomeen syntyi suuri määrä itsenäisiä pientiloja 1920-luvulta eteenpäin, herättävät kirjoittajissa vaihtelevia tunteita. Vanhemmalle välle muuttuminen itsenäiseksi pienviljelijäksi on voinut olla merkki sosiaalisesta noususta, nuoremmalle välle puolestaan osoitus kiusaavan isäntävallan jatkumisesta – tosin käskijän roolissa omat vanhemmat. Monet tilattomaan perheeseen syntyneet lapset suorastaan odottivat saavansa tarpeeksi ikävuosia päästäkseen tehdastöihin.⁵ Myös teollistumisen vaikutus näkyy kertojien elämässä eri tavoin. Suomi teollistui ja kehittyi taloudellisesti eriaikaisesti. Pohjois- ja Itä-Suomi laahasivat metsäteollisuudesta huolimatta etelä- ja lounaisosia vuosikymmeniä jäljessä.⁶ Agraariköyhyyden

ajallinen ilmeneminen heijastuu myös kertojien todellisuuteen siten, että aineiston nuorimmat, 1930-luvulla syntyneet kertojat ovat tavallisimmin itä- ja pohjoissuomalaisia, jotka kärsivät pisimpään puutteellisista yhteiskunnallisista oloista.

Kertojille on yhteistä agraarinen köyhyys, mutta samalla he kaikki voidaan lukea myös työväestöön kuuluviksi. Suomalaisella työväestöllä kun oli agraarinen tausta. Teollistumisen alkuvaiheessa suurin osa suomalaisista asui maaseudulla, ja iso osa maatalousväestä ansaitsi elantonsa tekemälle töitö vieraalle. Vuonna 1910 maatalousväestöstä noin 40 prosenttia sai toimeentulonsa omistamastaan maasta, noin 20 prosenttia vuokratilajelmältä ja 40 prosenttia maatyöläisinä.⁷ Maatyöläiset erotti toisistaan työsuhteen luonne ja asumistapa: maatyöväestö koostui piioista, rengeistä, muonamiehistä, mäkitypalaisista ja loisista. Maataloustyöläisten osuus koko maatalousväestöstä oli eri osissa Suomea erilainen. Teollisuus- ja maataloustyöväen yhteys muodostui Suomessa alusta pitäen läheiseksi. Tietyssä mielessä kyse oli jopa yhdestä ja samasta väestä, sillä sahat työllistivät vain kausittain, samoin metsänhakkuu ja uittotyöt. Maataloustöiden osuessa kesään ja syksyyn täydensivät metsätyöt pientilallisten niukkaa toimeentuloa talvisin ja keväisin. Maatalous- ja teollisuustyöväestön läheinen side näkyi myös siinä, miten teollisuuteen rekrytoitiin työläisiä maaseudulta.

Maatyöväestön asema ja olot eivät olleet staattisia. Ennen torppariuudistusta vuonna 1918 maanvuokraajat olivat jääneet varsinaisen maalaisköyhälistön ulkopuolelle. Agraariköyhälistöä olivat olleet lähinnä erilaiset maatyöväen ryhmät, joiden aseman parantamiseksi säädettiin vuonna 1922 nk. Lex Kallio. Nämä maareformit eivät kuitenkaan taanneet kohteelleen nousua vaurauteen, sillä pienet tilat elättivät huonosti ja seurauksena oli, että 1920- ja 1930-luvulla köyhimpiin alkoi kuulua maatyöväen lisäksi asutus- ja pientilallisia.⁸ Kaiken kaikkiaan maalaiskulttuuri väistyi Suomessa varsin myö-

hään, joskin kansainvälisesti ajatellen hyvin nopeasti. Kun vuonna 1930 noin 60 prosenttia suomalaisista sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, oli luku vuonna 1960, kolmekymmentä vuotta myöhemmin 35 prosenttia.⁹

Edellä esitetty yleinen, suomalaisella maaseudulla ja koko yhteiskunnassa 1900-luvulla tapahtunut kehityskulku ilmenee pääpiirteissään myös omaelämäkerrallisissa kuvauksissa. Kertojien kokemukset antavat mikrotason kuvauksen siitä, millainen tuo laaja murros yksilön näkökulmasta on ollut. On kuitenkin huomattava, että omaelämäkerrat ovat tuskin koskaan pelkästään *tosia* elämänvaiheiden kuvauksia. Ne sisältävät myös tulkintoja ja henkilökohtaisia arviointeja menneistä tapahtumista ja tuntemuksista tilanteessa, jossa kertojat ovat jo ikääntyneitä. Elämäkertoihin sisältyy silti myös ainesta, joka ei ole ainoastaan tulkintojen tulosta. Yhteiskunnassa on nimittäin piirteitä, jotka ovat kaikille yhteisiä ja jotka voidaan todentaa esimerkiksi tilastojen avulla. Elämäkerrallisen aineiston rikkaus onkin juuri siinä, miten omaelämäkerran kirjoittaja on yhteiskuntakuvan välittäjä. Omaelämäkerrat pitääkin nähdä ensi sijassa aitoina kuvauksina, joissa elämää, sen huippuhetkiä ja traumoja tarkastellaan tietoisesti omaelämäkertakirjailijan näkökulmasta.¹⁰ Aineistolta pitääkin kysyä sitä, miten todenmukaisilta ja uskottavilta kertojien antamat kuvaukset suomalaisesta köyhyydestä ovat suhteutettuna aiempaan tietoomme maalaisköyhyydestä.

Talollisten ylivalta

Talonpojat miellettiin eräänlaiseksi yhteiskunnan kantavaksi voimaksi. Maa oli maatalousyhteiskunta, ja talonpoikainen maanomistus oli tällaisen yhteiskunnan perusrakenne.¹¹ Agraaripitäjän huipulla olivat talolliset, josta maatyöväki oli riippuvainen. Talollisluokka oli itsestään tietoinen ja antoi sä-

vyn vastakkaisuuksille. Tilan elintaso riippui yleensä sen koosta: suurtiloilla oli varaa ostaa ruokaa ja vaatteita, kun pienemmillä tiloilla valmistustuotteiden ostaminen oli suhteellisen harvinaista. Palkollisten kohdalla talon ruokamenot näyttivät olleen hyvä säästökohde kuten järvenpääläinen, vuonna 1938 syntynyt Olavi muistelee renkipaikkaansa: ”Työväki talossa sai emännän periaatteiden mukaisen kohtelun. Ruoka oli talonpuolesta. Mutta millaista ruokaa! Kahvi oli vanhoista kahvinporoista keitettyä sumppia, korput homeesta vihreitä ja sokeri talonväen sokeriastioista poiskaadettua muraa. Iltaruokana oli usein lautasellinen kokkeliipimää leivänkannikan kera. Talonväki söi parempaa ruokaa samassa pöydässä.”¹² Olavin kuvaus ajoittuu 1950-luvun alkuun, ja jos jotain ’uudenaikaista’ kertomuksesta on löydettävissä, on se tapa, jolla isäntäväki on suostunut aterioimaan alaistensa kanssa.

Eurooppalaisittain katsottuna suomalaiset talollisetkin olivat melko nuukia: pukeutumis-, sivistys- ja ruokatalousmenot olivat näkyvästi suuremmat kuin tilattomalla väellä mutta minkäänlaisia kulutusjuhlia tilalliset eivät viettäneet.¹³ Nuukuus oli usein syy, jonka kustannuksella pidettiin raja-aitoja yllä alempiosaisiin. Palkollisten elämäntapa poikkesi tilanomistajien elämäntavasta materiaalsen kulutuksen osalta eikä samanlaista kuluttamista pidetty välttämättä edes suotavana: ”Noihin aikoihin kartanossa oli muonamiehenä myöskin sellainen Tamminen-niminen mies. Kerran tämän muonamiehen vaimo oli mennyt kartanon fröökynältä pyytämään vehnäjauhoja, että olisi saanut miehelleen pannukakkua paistaa, koska tämä kovin pannukakusta kuului pitävän. Urhon fröökynä kuitenkin oli katsonut Tammiskaan päin ja tokaissut tälle: ’Kuulkaas nyt Tammiska, ei muonamies tarvitte pannukakkuu, ei simmosest saa eres haaveillakka.’ Ja pannukakkujauhot näin olleen jäivät Tammiskalta saamatta.”¹⁴ Myös sananlaskulla ”parempi rikkaan ruoka jäämään kuin köyhän vatsa repeemään” viitataan entisaikojen ruokavarantoihin, joita jokaisen talon tuli tarkasti varjella. Näkyvän materiaalsen eron lisäk-

si isännät ja emännät saattoivat suoraan sanoa, millainen elämäntyyli oli toivottavaa alaisille: ”Tuuran vuokraisäntä oli saanut tietää (perheen oman mökin, ES) rakentamisesta. Hän oli kuulemma loukkaantunut, pitänyt sitä joutavanaikaisena pöyhistelynä, johon köyhällä ei liene varaa.”¹⁵

Maaseudulla vallinnut hierarkia ulotettiin myös lapsiin. Se, että oli sattunut syntymään jaon huonommalle puolelle, tehtiin maalaisyhteisössä selväksi jo pikkulapsille: ”Nappulavuosinani oli maaseudulla talollisilla lapsia ja torppareilla kakaroita. Kun olin piian poika, kuuluin alakastiin eli kakaralaumaan. Kastijako oli melko jyrkkä, vaikka en sitä paitaressuasteella vielä kyllin ymmärtänyt. Torpparien lapset harvoin pääsivät lasten kanssa leikkimään.”¹⁶ Lasten jakautuneella leikkimaailmalla oli huonot seuraukset – yllättäen kuitenkin paremman väen, ei rahvaan, lapsille. Tällaisen näkemyksen esittää varsinaissuomalainen, vuonna 1922 syntynyt Valto, jonka mukaan työläislasten lelut olivat kyllä huonompia kuin herrasväen lasten, mutta leikkien ja leikkikavereiden lukumäärässä rahvaan lapset olivat ylivoimaisia: ”Yksi syy tähän, etteivät rikkaimpien ihmisten lapset leikkineet varattomampien lasten kanssa oli se, että omat vanhempansa olivat tämän heiltä kieltäneet.”¹⁷ Vaikka maalaiseliitti asettuikin Valton kertomuksissa ylivoimaiseksi vallankäyttötään ja omaisuuden määrältään, kuvataan se samalla juuri tämän vuoksi ahneena ja ryvettyneenä väestöryhmänä. Valton koko omaelämäkertaa sävyttävät kauttaaltaan myönteiset muistot lapsuuden köyhästä maalaisyhteisöstä. Romanttinen asenne menneisyydessä koettuun köyhyyteen ja puutteeseen ei ole mitenkään epätavallinen omaelämäkerrallisessa aineistossa.

Talollisten rooli maalaisrahvaan elämässä oli moninainen eikä vähiten sen vuoksi, että edelliset toimivat jälkimmäisten työnantajina. Maalaisyhteiskunnassa talollisten ja heille töitä tekevien maatyöläisten työsuhteita leimasi kumpaan hyödyttävä yhteistyö: isännät tarvitsivat työvoimaa tilojen ylläpidossa ja maatyöläiset pakollista elantoa. Työsopimukset pe-

rustuivat henkilökohtaiseen suhteeseen työnantajan kanssa. Palkkausmuodot vaihtelivat sen mukaan, oliko kyseessä naimaton palkollinen vai tilaton perhe.¹⁸ Työelämän suhteet maataloilla eivät olleet formalisoituja eivätkä näin ollen aina kovin selkeitä. Maaseudulla työelämän konflikteilta ei siis välttyty: ”Maailman kataluutta opetti talon isäntä. Hän kesällä pyysi minua hioimaan salaojaputkien päitä, kun toiset laskivat niitä. Sovittiin, että saan talosta ruuan ja markan päivässä. Olin innoissani, että syksyllä saan kesähousukseni pussihousut. Salaojitus loppui, mutta rahaa ei kuulunut. Äiti käski mennä pyytämään, että ehdittäisiin vielä ennen koulun alkamista käydä hakemassa ne Tampereelta. En meinannut kehdata mennä, mutta kun äiti käski, oli pakko. Arkana kysyin, saisinko jo sen rahan. Isäntä antoi kaksikymppiä, vaikka oman laskuni mukaan olisi pitänyt olla seitsemänkymppiä tienattuna. Menin itkien kotiin, sillä eihän sillä rahalla housuja saanut.”¹⁹

Maatalous- ja metsätyöt yhdistivät kodin ja työpaikan elämänpiirit. Työnantajat, toisin sanoen lähinnä talonpojat, oli usein nähty vieras mökkiläisten kodissa ja työasioista neuvoteltiin kodin piirissä. Agraarikertojieni julmimmat tarinat kuvaavat niitä ’iskuja’, joita talolliset alaisilleen antoivat näiden kieltäydyttyä heille osoitetuista epämieluisista työtehtävistä. Palkollisten ja isäntien väliset suhteet ovat suosittu tema kaskuissa, joissa kyseenalaistetaan isäntien valta saattamalla heidät koomiseen tai nöyryyttävään valoon.²⁰ Maalaiskertojieni kuvaaman reaalityodellisuuden valossa kaskujen tylyt isäntäkohtalot eivät ole mitenkään yllättäviä, sillä niiden avulla rahvas on voinut hetkellisesti oikaista heihin kohdistuneet loukkaukset. Köyhyys ja sen tuoma ’lainsuojattomuus’ konkretisoitui esimerkiksi lammilaisen, vuonna 1926 syntyneen Lauran vuokralla asuvien mäkitypalaisvanhempien elämässä. Lauran isä kieltäytyi isännän taksvärkkikutsusta vedoten juuri alkaneisiin valtion metsätöihin, josta maksettiin rahapalkkaa toisin kuin talontöistä: ”Isäntä tästä kimpaantuneena antoi hädän sille kahdeksan henkiselle per-

heelle siitä mökistä. Mutta talven selkäänhän ne ei sentään voinut ajaa meitä. Keväällä toukokuun alussa 1930 isäntä tuli humalassa riehuun ja toteutti hädän ja siitä sitten kovapyöräritille ne vähäset tavarat lastattiin.”²¹

Agraariyhteiskunnassa 'kovan työihmisen' maine rahvaan parissa oli tavoiteltu ja siihen pyrittiin toisinaan jopa oman terveyden kustannuksella.²² Maalaisrahvaan omaelämäkerta-aineisto on täynnä kuvauksia isäntävallan työläisiään kohtaan harjoittamasta vähättelystä ja työeetoksen kyseenalaistamisesta, vaikka työtä on paikattu enemmän kuin voimavarat ovat sallineet. Eräs mieskertoja muistelee, miten metsänomistajalle ei kelvannut halkojen pinoaminen kertaalleen, vaan metsänherra teetätti työn moneen kertaan ennen kuin suostui maksamaan palkan. Harvinaista elämäkerroissa ei myöskään ole kuvaukset, joissa talolliset ovat suorastaan kiduttaneet alaisiaan: ”Minusta tuntui siltä, että emäntä suorastaan nautti siitä, että sai minua kiusata ja olla ilkeä. Hän määräsi minun tekemään niin raskaita töitä, etten minä jaksanut tehdä, tai sitten hän käski tehdä sellaista, mitä minä en osannut. Kuitenkaan hän ei neuvonut, vaan sanoi 'kyllä työ tekijäänsä neuvoo'. Jos kuitenkin tein väärin tai en jaksanut tehdä määrättyä työtä, emäntä rankaisi, telkeämällä yöksi pimeään saunaan tai talvella heitti ulos, juuri kun olin jo ehtinyt riisua nukkumaan menoa varten. Siellä minä sitten värjötelin pakkasessa paljain jaloin, enkä uskaltanut mennä edes navettaan lämmittelemään.”²³

Virkamiesvallan viileä katse

Yhteiskunnallisen kahtiajaon mureneminen nopeutui maailmansotien välisenä aikana laajanevan koulutuksen myötä. Tämä heijastui keskiluokkaisen ryhmien kasvuna, joista nopeimmin lisääntyi toimihenkilöiden määrä.

Valtio ja kunnat alkoivat työllistää entistä enemmän väkeä, mikä näkyi kasvaneessa opettajien, lääkäreiden ja kunnallishallinnon työntekijöiden määrässä. Silti keskiluokkaiset ryhmät olivat melko pieniä lukumäärältään, sillä esimerkiksi vuonna 1940 keskiluokkaan laskettiin kuuluvaksi ainoastaan 10 prosenttia perheistä.²⁴ Maaseudun toimihenkilöt asettuivat 'historiallisesta muistista' kuin itsestään pitäjän eliittiin yhdessä talollisten kanssa. Maalaisköyhälistölle kylän virkamiehet edustivat kerrostumaa, joka jatkoi talollisilta perittyä, heihin kohdistuvaa tuttua nöyryytyksen tapaa.

Vastakohtaisuudet kärjistyivät ennen kaikkea köyhäinavussa. Eräs naiskertoja muistelee vuotta 1944, jolloin perheen isä kuoli ja sokeutunut äiti jäi yksin kahden lapsensa kanssa: "Syntimme oli se, että oltiin 'kunnanelätejä'. Oli pakko turvautua kunnan apuun. Markat tulivat soikeina ja kirosten kera kunnanmiehiltä."²⁵ Vajaa kymmenen vuotta myöhemmin, 1950-luvun alussa, samanlaisen kohtelun saa osakseen kemiläinen mieskertoja, joka sairastuttuaan oli menettänyt työnsä: "Kun hieman tervehdyin, lähdin kunnanluukulle kerjäämään apua elantoomme. Sosiaalijohtaja kuulusteli minua kuin poliisi rikollista. Sanoi, että omaa huolimattomuuttani olin ajautunut ahdinkoon."²⁶

Nihkeä asenne köyhäinavun antamiseen ei syntynyt tyhjistä, vaan syitä siihen on etsittävä historiallisista käytänteistä köyhäinavussa. Kunnat oli maaseudulla jaettu piireihin, joita johtivat kunnallislautakunnan jäsenet, "eräänlaiset kyläpäälliköt".²⁷ Sekä maaseudulla että kaupungeissa kuntakokouksissa äänestettiin veroluvun mukaan 1920-luvun alkuun saakka. Maaseudulla avainasemassa olivat maanomistajat, jotka olivat suurimpia veronmaksajia ja joiden intresseissä oli antaa avustusta mahdollisimman pienimuotoisesti, olihan avustus suoraan heidän tilipussista pois. Vuoden 1922 köyhäinhoidon lain mukaan jokainen oli velvollinen maksamaan kunnalle takaisin saamansa köyhäinhoidon. Korvausvelvollisuuteen liittyi tietynlainen moraali-

nen ulottuvuus, koska siinä nähtiin kasvattavia, opettavia ja työhön kannustavia ominaisuuksia. Takaisinmaksu jäi monen avustusta saaneen kohdalla kuitenkin kuolleeksi kirjaimeksi, sillä vain murto-osa kykeni maksamaan avun takaisin.²⁸ Elämäkertojen kuvaukset köyhäinavun pyytämisestä ja saamisesta kuvastavat yhteiskunnallisten vastakohtaisuuksien selkeintä muotoa, sillä toimijoiden intressit olivat konkreettisesti mitä suurimmassa määrin vastakkaisia.

Kunnanavustuksen saaminen oli julkinen salaisuus, sillä verrattain pienissä kyläyhteisöissä tiedettiin, ketkä olivat paikkakunnan köyhiä. Köyhyyttä oli vaikea salata aikana, jolloin tavaramarkkinat olivat varsin pienet. Traumaattista tämä näyttää olleen kouluikäisille lapsille, jotka ovat leimautuneet koulussa 'toisen luokan kansalaisiksi' muiden oppilaiden, toisin sanoen vertaistensa silmissä. "Mustaa sarkaa housut ja pomppa, ne oli ompelija tehnyt mittojen mukaan kunnan kustannuksella. Ihmettelin alkuun toisten koululaisten minuun luomia vinoja katseita, kunnes joku rohkeampi poika toisten kannustamana toi sen julki: kunnanelätti! Niin minulle osoitettiin paikka alimpana parin muun kunnanvaatteissa kulkevan pojan kanssa."²⁹

Ulla-Maija Peltonen on havainnut, miten työväen muistelmissa lapseen osakseen saatu epäreilu kohtelu koulumaailmassa on usein toistuva teema kerronnassa.³⁰ Tämä pätee myös maalaiskertojiini, joiden sosioekonominen tausta on usein samanlainen 'varsinaisten' työläiskertojien kanssa. Nöyryytystä ja simputusta tarjosivat luokkakavereiden lisäksi opettajat. Pohjois-Suomesta kotoisin oleva, vuonna 1933 syntynyt Eero selviytyi kansakouluajoista mielestään hyvin. Kouluuun, joka kansan parissa tunnettiin "vattihuussina", hakeutui nimensä mukaisesti lähinnä alueen köyhälistön lapset: "Näin ollen ei minua eroteltu mihinkään erikoisluokkaan." Äidin sinnikkään tahdon ansiosta Eero pääsee kansakoulun jälkeen oppikouluun, jossa hänelle osoitettiin heti olemassa oleva 'säätajakko': "Henkilötietoja kerättäessä kä-

vi ilmi, että luokallamme oli vain yksi oppilas, joka ilmoitti isänsä ammatin seuraavasti. – Työmies! Lehtorilla oli heti valmiina uusi sivallus. – Et taida oikein sopeutua tähän kouluun!”³¹

Muistitiedon mukaan opettajien suhtautuminen köyhien lapsiin vaihteli. Agraarikertojieni kuvauksissa on sekä positiivisia että negatiivisia opettajakokemuksia. Yhteistä kaikille on kuitenkin se, miten näiden kahden – opettajan ja oppilaan – kohtaamista arvioidaan sen mukaan, miten opettaja suhtautui lapsen köyhään kotitaustaan ja sitä kautta lapseen itseensä. Eeron epämiellyttävät koulukokemukset eivät päättäneet vain ensimmäiseen oppikoulupäivään. Oppilaiden keskinäisissä riidoissa juuri hän oli se, joka tuomittiin opettajien taholta riitojen syntipukiksi: ”Juttu oli selvä. Näytin muita huonommin pukeutuneelta – pöksyt paikatut!” Eero joutui lomilla tekemään töitä ja lopulta myös iltaisin koulupäivien jälkeen kustantaakseen koulunkäyntinsä. Tämä heijastui koulussa keskittymiseen ja sitä kautta oppimiseen, ja lopulta hän jäi luokalle.

Etenkin maaseudulla kansakoululaitos oli vuosikymmeniä työväenliikkeen jonkinlainen ideologinen kilpailija ja opettajakunta oli pitkään ’suojeluskuntahenkisiä’.³² Vaikka suhtautuminen kouluun ja opettajiin on monilla kertojillani varsin kielteinen, ei koulun arvoja ole kyetty täysin vastustamaan. Päinvastoin, työläiskodin kasvatilla kuten Eerolla, sopeutuminen meni niin pitkälle, että: ”jälkikäteen olen useinkin harmitellut liiallista sopeutumista oppikoulun näennäismoraaliin. Olen tunnustanut usein heikkouteni. Annoin ilmapiirin vaikuttaa siten, että jonkin verran häpesin vanhempiani. Uskoin tiettyssä määrin heidän olevan kouluttamattomia vajavaisia, siitä johtuen normaalitason alapuolella monin tavoin. Hölmöyttäni toin näitä mieliteitani kuultavaksi kotipiirissäkin.”³³

Kolmas virkamiesryhmä, joista maalaisköyhälistöllä oli selkeitä, omakoh-
taisia kokemuksia, ovat lääkärit. Yleinen sairausvakuutusjärjestelmä astui
voimaan vuonna 1963. Tätä aikaisemmin lähes jokainen oli maksanut lääkä-
rinkulunsa omasta rahapussistaan tai ääritapauksessa köyhäinhoito oli sen
kustantanut. Kattavan sairaskorvausjärjestelmän puuttuessa väki ei hakeu-
tunut hoitoon kuin silloin, kun hengenlähtö saattoi olla lähellä. Terveysten
kustannuksella säästettiin eikä ollut harvinaista, että kunnanlääkärin palk-
kio jouduttiin usein sopeuttamaan potilaan maksukykyyn.³⁴ Toisinaan poti-
laan maksuvuonon puute saattoi olla syy olla antamatta apua sairaalle: ”Äiti vei
minut lääkärille, mutta lääkäri sanoi, ettei siihen mitään lääkettä ole. Hän oli
vain ’lohduttanut’ äitiä, ettei tuommoinen kakara kauan elä, jolla pää mätä-
nee. Ja hyvä onkin kun kuolee, kuuro siitä kuitenkin tulisi ja mitä köyhä te-
kee kuuromykällä kakaralla.”³⁵ Auktoriteetin sanaan ei kuitenkaan aina us-
kottu: edellisen kertojan äiti alkoi itse parantaa lastaan erilaisin kansanlääk-
kein, ja lapsi parani.

Toisella naiskertojalla on lähes identtinen kokemus kerrottavanaan hä-
mäläisestä maatalouspitäjästä. Kertojan äiti synnytti 1930-luvun kynnyk-
sellä seitsemännen lapsensa, joka oli raajarikkoinen ja usein kuumeessa.
Lapsen lääkäriin viennissä aikaillaan, mutta viimein se on tehtävä: ”Ylilääkäri
Klasner muutaman silmäyksen poikaan luotuaan huusi, että mitä tuommoi-
sen mossa kanssa tehdään ja niin äiti myyttinensä tuli takaisin mökkiin il-
man mitään apua.”³⁶ Maaseutupitäjien toimihenkilöt näyttäytyivät maalais-
rahvaalle hienona ja omanarvontuntoisena väkenä, joiden kanssa asioimi-
nen kannatti jättää väliin. Maalaiseliitin rahvaaseen suuntaama ’valvova sil-
mä’ sai aikaan sen, että rahvas mieluummin toimitti asiansa niiden kanssa,
joilta sai tasaveroista kohtelua. Kainuulaisen mieskertojan mukaan kondoi-
mit jätettiin kirkonkylällä ostamatta johtuen ”herraskaisen ja virallisen oloi-
sesta apteekarskasta”.³⁷

Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen

Suomalaisten omaelämäkerrat sisältävät usein konkreettisia kuvauksia yhteiskunnassa tapahtuneesta rakennemuutoksesta ja samalla ns. suuresta muutosta. Maaseudun pientilat elättivät heikosti, ja moni joutui lähtemään. Elämäkerrallisissa kuvauksissa perifeeristen alueiden kasvatit kertovat, miten tutustuminen kaupunkilaisiin muutti käsitystä maailmanmenosta: ”Varusmiestovereinani oli enimmäkseen Etelä-Suomen poikia. Heistä monilla oli jo siinä vaiheessa ammatti hankittu ja tiedossa vakaa työpaikka, johon voi palata siviiliin päästyä. Oli myös monia oppikoulua käyneitä ja muutamia jo opistotasoistakin oppia saaneita. Heillä oli elintason ja koulutuksen antamaa varmuutta toimissaan ja käytöksessään siinä, missä syrjäkylässä syntynyt sai olla varuillaan, ettei munaisi itseään. Silloin ja siellä minulle selvisi se tosiasia, että syntyä syrjäseudulle köyhien vanhempien kahdeksanneksi lapseksi, jäädä jo lapsena puoliorvoksi ja elää lapsuus sodan varjossa, on ollut elämäni suurin onnettomuus. Sen aiheuttamaa jälkeenjääneisyyttä en tulisi pystymään kuromaan kiinni, sillä eihän siihen tarvittavaa tarmoa voi pula-ajan eväillä syrjäkylässä kasvaneella olla.”³⁸ Tästä edellisestä esimerkistä huolimatta ’maalaiset’ ja ’kaupunkilaiset’ ryhmävastakohtaisuutena ei nouse läpikäymissäni elämäkeroissa erityiseksi ryhmävastakohtaisuudeksi. Kysymys on pikemminkin siitä, miten maalta kaupunkiin ja pientilalta tehtaisiin ja palveluammatteihin tuottivat yksilön elämäntulussa sellaisia muutoksia, jotka olivat toisilleen vastaakohtaisia ja jollain lailla keskenään kilpailevia.

Se, että maalaisyhteisössä kukin oli tietänyt paikkansa, ei jäänyt kaupunkiin muuttavien myötä taakse jääneeseen maalaisyhteisöön. Kiivastahtinen palkkatyö pomojen hallitsemisessa tehtaissa ei hetkessä kuolettanut vanhoja käskyvallan jäänteitä. Tehtaanmiljöössä Nokialla varttunut mieskirjoittaja muistelee 1950-luvun jakoa kahteen: ”Herrat asuivat herrojen alueilla ja parhaimmat

saivat käydä klubilla. Herraväelle oli kaikki omaa aina urheiluseurasta lähti-en. Työväestä asui paljon tehtaan asunnoissa ja huonompiosaiset sellaisissa vuokrakasarmeissa kuin meidänkin perhe.”³⁹ Vuosien myötä asumiserottelu ammattiaseman mukaan väheni, mutta tietynlaista ryhmävastakohtaisuutta se ei silti kokonaan poistanut. Agraarikulttuurista peräisin olevat arvostukset ja tavat sovitettiin uuteen urbaaniin ympäristöön.⁴⁰ Kuten maaseudulla myös kaupungeissa hierarkia ulotettiin työpaikan seinien ulkopuolelle vielä 1960-luvulla: ”Työpaikan pomomies saattoi asua samassa rapussa ja jopa seinänaapurina, ja esimies-alaisuussuhde tahtoi tulla mukaan naapuruussuhteeseenkin. Pomomiehen vaimolle oli syytä muistaa sanoa ’Päivää’, ja pomomiehen lasten ilkitöitä täytyi yrittää sietää tavallista enemmän.”⁴¹

Työpaikoilla ilmenevä yhteiskunnallinen ryhmävastakohtaisuus alkoi 1950-luvulta lähtien vaikuttaa entistä enemmän työläisten ja työpaikan keskiportaan välillä. Yleinen toimihenkilöistyminen sai aikaan sen, että työpaikkojen hierarkiaporaat moninkertaistuivat. Enää samassa organisaatiossa ei ollut vain johtaja ja alaiset vaan nyt heidän lisäksi myös pikkupomot ja toimistotyöntekijät. Tässä prosessissa työpaikkojen ylin kerros etääntyi alimasta, ja kommunikaatiota alettiin hoitaa välikerrosten kautta.⁴² Työläistä vastaan asettui nyt käytännössä pikkupomot, jotka työläisten mielestä ’kättäsivät’ usein turhasta – jopa siinä määrin, että työpaikan johtajan sympatiat kääntyivät työläisen osaksi. Kymissä paperitehtaalla töissä ollut entinen torppari muistelee työkaveriaan kaskunomaisella kertomuksella: ”Erään keran Tuomas joutui taas sanasotaan käyttöinsinöörin kanssa ja aikansa kinaseltuaan Tuomas haistatti sitä insinöörille. Silloin insinöörin mitta tuli täyteen ja hän lupasi laittaa Tuomaan johtajan puhutteluun. Hetken kuluttua Tuomas käskettiin johtajan luokse. Johtaja kysyi Tuomalta ruotsia murtaen. ’Ollako te sanonut tälle pojalle haista pillu.’ Tuomas kielsi, että ei hän ollut sillä lailla sanonut, jolloin johtaja luuli, että Tuomas ei uskalla tunnustaa.

Mutta Tuomas sanoi, että 'Pitkö sen perkeleen sekin vielä valehdella. Minä sanoin, että haista pitkä vittu koko mies.' Johtaja nauroi, että iso vatsa hyllyi ja sanoi, että 'olla se aika hyvin sanottu tälle pojalle.'"⁴³

Yksi yhteiskunnassa vaikuttanut ryhmävastakohtaisuus näkyi Erik Allardtin mukaan työväenliikkeen ja porvariston välillä. Aineistoni valossa kysymys on urbaaniin palkkatyöympäristöön siirretystä isäntä-renki -suhteesta: työläisten etu oli usein ristiriidassa tehtaanjohtajien tai yhteiskunnan päättäjien toimesta tehtyjen tuotannollisten ratkaisujen kanssa. Hätäaputyön muodossa tarjottu avustus nähtiin esimerkiksi silkkana pilkantekona isompien taholta: "Hyytävässä pakkasessa aamun valju kuu heitti hangelle 12 repuselkäisen miehen varjot, kun me talsimme umpihangessa päätien varresta syvemmälle erämaahan, jossa Kolmostenjängän kanavatyömaa sijait si. Rovaniemeltä Helsinkiin matkaavan reittikoneen valot vilkkuivat tähtien joukossa. Muuan jätkä katseli lentokonetta ja hän tuumasi: 'Saatana, siinä herrat lentävät Helsinkiin. Menevät Kalastajatorpalle syömään hanhipaistia, jonka konjakilla huuhtovat ihramahoihinsa. Me työttömät ja rahattomat jätkäpoloiset kiristämme nälkävöitämme ja tarvomme täällä Jumalan hylkäämässä erämaassa nälkäleirille.'"⁴⁴ Se, oliko palkkatyöympäristössä tapahtuneet ideologiset ristiriidat juuri agraarista perua, voi vain arvailla.

Sattumaa tai ei, mutta kaikki urbaaniin palkkatyöhön liittyvät ristiriitaisuudet ilmenevät käyttämässäni aineistossa miesten kokemuksina. Kertooko tämä siitä, etteivät naiset ole tiedostaneet ideologisia ristiriitoja vai siitä, että he ovat kohdanneet niitä työelämässä vähemmän kuin miehet, koska ovat osallistuneet työelämäänsä määrällisesti vähemmän ja aloille, joilla ei perinteisesti olla lakkoiltu? Vai onko niin, että naiset ovat kyllä sekä kohdanneet että tiedostaneet työpaikkojen kautta ilmenneet yhteiskunnalliset vastakohtaisuudet, mutta ovat syystä tai toisesta tyytyneet nöyrystelyyn? Yhden vastauksen näihin kysymyksiin antaa vuonna 1933 syntynyt Taina, jolle nuo-

ruuden tehdastyö merkitsi ainoastaan keinoa hankkia kesätienestejä ilon pidoille: ”Puoluepolitiikka ja ammattiyhdistystoiminta eivät olleet silloin vielä kaikkein katkerimmillaan. Työläisen elämä oli jollain tavalla väljää, halkinaista. Ei marmatettu työn orjuudesta ja verenimijä-herroista. Se oli tärkeää, mihiin viikonvaihteessa mentäisiin tanssimaan, miten elämään saataisiin ylenystä.”⁴⁵ Yksi selitys miesten kärjekkäämmässä tavassa esittää ryhmävastakohtaisuuksia voi olla se, että miehet kertovat elämästään keskimäärin mahdipontisemmin kuin naiset. Kertomista henkilökohtaisista urotöistä ja työurasta ei pidetä vakan alla.

Maalaiskertojani edustavat sitä väestönosaa, jonka äänestäjistä erityisesti SDP, SKDL ja Maalaisliitto olivat kiinnostuneita toisen maailmansodan jälkeen. Aineistoni pienuuden ja rajoitusten vuoksi maininnat politiikasta jäävät kuitenkin melko vähäisiksi. Allardtin hahmottelema vastakohtaisuus ’kommunistit vs. muut’ vaikuttaa suhteellisen oikeaan osuneelta, tarkasteleepa asiaa kommunistiksi itseään mieltävien tai heitä vastaan olevien näkökulmasta. ”Vaikka isäni olikin taistellut kapinassa, sitä hän kuitenkin katoi loppuikänsä. Kun hän joutui työttömänä, nälässä ja kurjuudessa kasvatamaan suurta lapsilaumaa, niin hän tapasi usein sanoa, että kurjuus kasvatataa kommunisteja ja kun hän joutui kunnanluukulla kerjäämään lupaa jauhopussin ostoon, niin hän kirosi kapitalistit ja nimitti niitä köyhien ihmisten verenimijöiksi.”⁴⁶ Kertoja päätyy itsekin ”tulipalokommunistiksi”: hän toimi SKP:n paikallisaktiivina ja piti paikkakunnan sosiaalidemokraatteja ”kapitalistien perseennuolijoina ja työväenluokan pettureina”. Nokian kumitehtaalla demareihin kuulunut kirjoittaja muistelee, miten isänsä kanssa yhdessä väittelivät työpaikan kommunistiporukkaa vastaan ja voittivat väittelyn. Vaatetustehtaassa työskennellyt mies puolestaan muistelee, miten tehtaan työntekijöitä koskevien juorujen ja kiistojen taustalla oli aina puoluesidonaisuus.

'Paremman väen' parempi elämä

Viime vuosikymmeninä suomalaisessa historian- ja perinteentutkimuksessa on ryhdytty kiinnittämään huomiota alempisäätyisten omaehtoisen toiminnan muotoihin agraarimiljöössä.⁴⁷ Maalais- ja kaupunkilaistyöväki kuvataan tutkimuksissa itsenäisinä päätöksentekijöinä, jotka eivät kuuliaisesti alistuneet eliitin heille sanelempiin rooleihin. Rahvaan toiminnassa on nähty merkkejä jonkinlaisesta vastarinnasta ja kapinasta, joiden tehtävä on kiistää herrojen kulttuurin arvo.⁴⁸ Usein 'alistetun vastarinnassa' on kuitenkin ollut kysymys melko arkisesta toiminnasta ja ei-tietoisesta yrityksestä purkaa kauraa.⁴⁹ Asenteet ylempiosaisia kohtaan ovat olleet myös monisyisiä, eivät siis ainoastaan paatoksellisen luokkavihan sävyttämiä. Tämä ilmenee esimerkiksi ihailuna eliittiä kohtaan ja haluna tulla sen kaltaiseksi. Syitä 'paremman väen' positiivisiin arvioihin voi hakea ainakin kahtaalta. Ensimmäinen selitys on konkreettinen: osalla kertojista on hyviä kokemuksia talollista ja virkamiehistä. Toisekseen talonpoikaisuus ideaalina eli lähes koko kansan keskuudessa eli talolliseksi ryhtyminen oli kulttuurisesti tavoiteltavaa ja maareformien jälkeen siihen valtiovallan taholta jopa kannustettiin.

Se, että 'parempaa väkeä' katsottiin ylöspäin, ei kuitenkaan poista yhteiskunnallisten ryhmävastakohtaisuuksien olemassaoloa vaan päinvastoin, jollain lailla vahvistaa niitä. On vaikea olla kiistämättä sitä tosiasiaa, että rahvas ja eliitti maaseudulla eivät pitkään aikaan olleet tasa-arvoisia keskenään – ainakaan kulutuksen ja omaisuuden määrän suhteen. Kahden erilaisen kulutuskulttuurin kohtaaminen on voinut olla mieleenpainuva kokemus: "He olivat rikkaita. Väinöllä oli kesällä polvihousut. Vejjo (kirjoittajan pikkuveli, ES) oli niin halunnut polvihousuja, että oli kerran leikannut uusista housuista lahkeet poikki."⁵⁰ Jos vähävaraisella oli mahdollisuus vierailla kyläyhteisön paremman väen kodissa, muistetaan se 1990-luvulla kirjoitetussa elämä-

kerrassa myös mainita ja muistikuvat kumpuavat tavaramäärästä, jota itsellä ei ole: ”Vaen sitä takkien paljoutta, mikä opettajalla oli. Yhdellä ihmisellä! Naulakko täynnä! Jos minä pääsisin kouluun ja jos minusta tulisi herra, saisinkohan niin monta takkia.--- Näinkö hienosti herrat asuivat. Minun silloinen kotini oli pieni mökki, tilapäisasunnoksi rakennettu evakosta tulon jälkeen. Neljä metriä kantinsa, ja siinä meitä asui seitsemän henkeä.”⁵¹

Suomalaisen maalaisköyhälistön itseyymmärrys tai maailmankuva ei ollut homogeeninen vaan paljon riippuvainen siitä, missä päin Suomea asuttiin ja minkälaisissa työtehtävissä henkilö toimi. Maalaisköyhillä – lukuun ottamatta torppareita – ei ollut varsinaista omaa, itsenäistä luokka-asemaa, josta käsin he olisivat kyenneet tiedostamaan omia etujaan. Vaikka maatyöväestö tunsi paikkansa maalaisyhteisössä, ei se harvaan asutuilla seuduilla kyennyt yhdistämään voimiaan, toisin sanoen erillistä työläisyhteisöä ei syntynyt, vaikka oltiin tietoisia olemassa olevista sosiaalisista raja-aidoista.⁵² Marxin mukaan luokkatietoisuuden ydin on siinä, miten palkkatyöläinen todella käsittää olevansa samassa asemassa kuin muut palkkatyöläiset.⁵³ Näin ei tapahtunut maaseudulla asuvan köyhälistön keskuudessa, joiden työsuhteita leimasivat henkilökohtaiset suhteet isäntiin ja emäntiin. Marxilaisittain ajateltuna heillä voi sanoa olleen ’väärä tietoisuus’. Pohjois-Karjalasta kotoisin olevalle naiskertojalle elämän varrella kohdatut tärkeät henkilöt edustavat kaikki kirjoittajaan nähden auktoriteettiasemaa: ”Merkittävimmät ihmiset minulla ovat olleet vanhempani, opettajani ja työnantajani.”⁵⁴

Monilla maalaiskertojista on huonoja kokemuksia kansakouluopettajista, jotka sortivat kirjoittajia heidän huonon taustansa vuoksi. Lähes yhtä paljon elämäkerroissa muistellaan hyviä kokemuksia opettajista: ”Opettajana oli nuori, hento, mielestäni kaunis nainen. Olin suorastaan rakastunut häneen. Hän ei erotellut oppilaita varakkuuden mukaan. Niinpä koulunkäynti sujui paremmin kuin edellisissä kouluissa.”⁵⁵ Kouluun meno on usealle köyhän per-

heen lapsista ollut onnekkain sattuman tulos, sillä asenteet koulunkäyntiä kohtaan työväestön keskuudessa olivat pitkään varsin vastustavia. Opettaja on voinut olla köyhän lapsen ainoa vaikutusvaltainen tukija, joka on yrittänyt auttaa kaiken puutteen ja kotona tehtävän pakkotyön keskellä. Lapista kotoisin olevan naiskertojan mukaan hänen koulutiensä olisi katkennut isän ehdottomaan koulukieltoon, ellei kirkonkylän opettaja olisi käynyt puhumassa isää ympäri ja luvannut antaa tytölle erityisopetusta. Aineistossani on henkilöitä, joiden opettajan ihailu ei jäänyt vain lapsuuteen: heistä tuli myöhemmin itsestä opettajia. Tämä kuvastaa myös sitä sosiaalista liikettä, mikä 1900-luvun Suomessa tapahtui: köyhän mökkiläisen jälkeläinen saattoi elinaikanaan nousta opettajaksi tai vaikkapa myymälänhoitajaksi.

Maalaiseliitin ihailu ei rajoittunut vain lapsiin, jolloin sitä voitaisiin selittää ihmismielen kognitiivisten toimintojen muotoutumisen keskeneräisyydellä. Myös aikuiset saattoivat osoittaa tavallista kohteliaisuuden rajat ylittävää kunnioitusta ja ihailua herroja kohtaan. Kun ylhäinen osoitti kiinnostusta köyhää kohtaan, pyrki tämä kaikin tavoin esittämään, ettei heidän välissään ollut sosioekonomista kuilua olisi olemassa. Kun herra saapuu rahvaan mökkiin, syötetään arvokkaalle vieraalle talon vähäiset herkut – nekin tosin naapurista lainattuja: ”Äiti kävi mummolasta lainaamassa kahvia ja sokeria sekä jotain lihapuoltakin, että saatiin isännälle tarjottavaa. Itse söimme pääasiallisesti perunoita ja maitosuolavelliä.”⁵⁶ Esimerkin isäntä oli tullut pyytämään kirjoittajan isää metsätöihin, mikä selittää osaltaan perheen varallisuuteen nähden ylivieraanvaraista asennetta. Jos köyhä sai matalaan maa-jaansa arvostetun vieraan, annettiin hänelle myös sen mukainen vastaanotto: ”Suoritettauan jonkun sen aikaisen ’autokoulun’, hän (äidin veli, ES) päätyi suuren tavaratalon kauppamatkustajien ’safööriksi’ pitkin poikin maa-seutuja. Poikkesipa silloin tällöin kotitorpallakin, jossa tätä porukkaa kestittiin kuin kuninkaallisia. Kiidätettiin parasta pöytään ja uteliaasti kuunnel-

tiin uutisia suuresta maailmasta.”⁵⁷ Molemmissa esimerkeissä näkyy tietynlainen vastavuoroisuuden periaate, jossa hienolle vieraalle tarjotaan parasta, mitä mökistä löytyy ja vastineeksi saadaan hyvä työpaikka tai kuullaan tietoja maailmalta. Kysymys on molemmissa tapauksissa vertaisuusrituaaleista, joita hierarkkisessa maalaisyhteisössä ajoittain tehtiin.

Vertaisuuden ylläpito hierarkkisissa yhteisöissä on aina ollut ’ylempänä’ olevan kädessä. Ihmiset ovat hyvillään, kun heitä muodollisesti ylempiarvoinen osoittaa heille huomiota ja kohtelee ikään kuin vertaistaan.⁵⁸ Usein kuitenkin ’parempaan väkeen’ kuuluvat ovat sokeita ja epäsensitiivisiä eriarvoisuudelle. Esimerkiksi Huittisissa sisällissodan alla monet isännät yllättyivät ja loukkaantuivat siitä, kun heidän torpparinsa liittyivät punaiseen rintamaan. He olivat pitäneet torppareitaan pikemminkin ystävinään.⁵⁹ Vertaisuuden ilmapiiirin merkitys hierarkkisissa yhteisöissä palvelee tehokasta työnjakoa ja yhteisten tavoitteiden saavuttamista. Agraariyhteiskunnassa yhdessä ateriointi oli vahvoja vertaisuuslatauksia sisältävä toiminto ja niinpä siihen kohdistuneet rikkomukset olivat erittäin herkkä asia. Jos ylempisäätyinen olisi torjunut mökin emännän tarjoamat kahvit ja pullan, vertaisuuden rituaalien merkitys olisi korostunut entisestään. Suomessa 1800-luvun lopulla tapahtunut talonpoikien halu erottautua palkollisistaan syömällä eri ruokaa ja eri paikassa säilyi paikoitellen vielä 1950-luvulle.⁶⁰ Silloin, kun ’parempi väki’ aterioi yhdessä alempien sosiaaliryhmien ihmisten kanssa, herätti se ihailevaa ihmetystä rahvaan taholta: ”Kotimme lähistöllä asui hyväsydämissä talollisia, jotka silloin tällöin kutsuivat meidät saunaan.---maukkaat voileivät odottivat meitä kauppiaan valoisassa keittiössä. Isot ihmiset joivat kahvia, me lapset saimme limonaadia makean pullan kera. Odotimme näitä saunaretkiä kuin Juhannusjuhlaa.”⁶¹

Ylempiarvoisen erottaminen ’meistä’, toisin sanoen rahvaasta itsestään, näkyy kirjoitetuissa omaelämäkerroissa tavassa mainita henkilön sosiaali-

nen status ja koko nimi. Lääkäreiden, kartanoiden asukkaiden ja maatilojen omistajien hienommaksi koetut tittelit mainitaan yhdessä sukunimien kanssa. Sen sijaan kollegat metsätoissa, pelloilla, talon askareissa tai tehtaissa eivät saa usein edes etunimeä maalaiskertojeni elämäkerroissa. Tämä antaa-kin aiheen kysyä, kuinka yhteiskuntakriittistä porukkaa rahvas maalaisyhteisössään todellisuudessa oli? Pekka Haatasen mukaan tottumus köyhyyteen ja sitä kautta tietynlainen passiivisuus oli ominaista suomalaisille maa-seudun köyhille.⁶²

Olemassa olevien sosiaalisten hierarkioiden 'oikeellisuutta' ei olekaan aina kyseenalaistettu. Se näkyy maalaiskertojeni tavassa legitimoida maalaiseliitin status tekemällä siihen kuuluvista ihmisistä persoonia. Toiseksi, olihan olemassa ainakin pieni mahdollisuus omien lasten sosiaaliseen nousuun. Monet pientilojen isät ja äidit ovat – ainakin salaa – toivoneet lapsilleen tai lastenlapsilleen mahdollisuutta nousta herraksi. Kaunokirjallisuudessa Väinö Linna kuvaa Pohjantähti-trilogiassaan juuri tämäntapaista tilannetta, kun Kivivuoren Janne vierailee kotonaan ikääntynyttä Anna-äitiään tapaa-massa: "Mutta sitten Anna alkoi herätä masennuksestaan ja kyseli Sannista ja varsinkin Jannen pojasta Allanista, joka kävi oppikoulua Tampereella. Hän tiedusteli asiantuntevasti matematiikan numeroa. Tiesihän Anna, että taval-liset mukulat, jotka käyvät kansakoulua, opettelevat vain laskentoa, mutta hänen pojanpoikansa, josta tulee herra, lukee matematiikkaa."⁶³

Yksilö perheen puristuksessa

Suurimmat ja useimmin toistuvat ristiriidat näyttävät syntyneen julkisivun takana: perheen ja suvun sisällä. Suomalaiset elämäkerrat kuvaavat kouriin-tuntuvasti erilaisia konflikteja, joita sukulaisuussuhteisiin automaattises-

ti liitetty vastuuntuntoisuus on pitänyt sisällään. Perhe- ja sukulaisuussuhteet kuvataan omaelämäkerroissa ihmisten ensisijaisena tukena ja turvana, ja samalla suurena ilon aiheena, mutta myös raskutteena, josta on kertojalle usein vain harmia tämän koettaessa toteuttaa yksilöllisiä pyrkimyksiään elämänsä elämissä. Monen kohtalo oli sinetöity jo syntymähetkellä: ”Ennen minua syntyneille sisarilleni ja veljilleni syntymäni aiheutti ennestäänkin vähäisen elintilan pienentymistä ja ennestäänkin laimean ruokavellin laimentumista. Se rajoitti myös heidän vapauttaan, sillä he joutuivat katsomaan minun perään sillä aikaa kun äiti oli töissään.”⁶⁴ Toinen kirjoittaja kertoo syntyneensä perheensä seitsemäntenä lapsena, jolloin perheen 7-vuotias esikoinen toruu vanhempiaan ”liiallisesta penikoimisesta”, koska jo syntyneilläkään lapsilla ei ollut tarpeeksi ruokaa.

Se, kuka on perheessä elänyt uhrautuvaisimmin muiden eteen, näyttää soveltuvan myöhempien perheriitojen aiheeksi kuten uusimaalaisen, vuonna 1918 syntyneen Helenan ja hänen veljensä kohdalla. Veljen mielestä sikosta olisi tullut turhan suuri tähti, jos olisi saanut mennä jatkokouluun. ”Veljen huomautus oli äärimmäisen ivallinen ja koski kovasti, sillä olinhan tehnyt kaikkeni – jopa luopunut ansioistani, jotta nuoremmille olisi parempi elämä kuin itselläni oli ollut.”⁶⁵ Helenan kaltaisen elämäntapaolosuhteiden saaneita naisia Satu Apo nimittää orjatyöiksi, joilla hän viittaa suomalaisella maaseudulla tahtomattaan äidin pääapulaiseksi joutuneita perheen vanhimpia tyttäriä.⁶⁶ Äidin apulaisen tehtävänä oli hoitaa pienempiä sisarusia oman koulunkäynnin ja samalla oman tulevaisuuden kustannuksella. Vaikka kysymys on yksittäisistä kokemuksista, vaikuttavat perheen sisällä tehdyt toimintamuodot koko yhteiskuntaan pitkällä aikavälillä – etenkin jos samanlainen työnjako on toiminut useassa, monilapsisessa pienviljelijä-metsätyömiessperheessä. Tämä käy ilmi esimerkiksi juuri hoivakulttuurista, jonka epävirallista muotoa orjatyöt ovat edustaneet.

Myös poikalapset ovat saaneet rehkiä muun perheen hyvinvoinnin eteen tavalla, joka saa perhekompleksin näyttämään suorastaan riistofirmalta. Kainuulainen Martti kokee armeijan jälkeen, 1950-luvun alussa, tekevänsä tyhjää työtä äitinsä pientilan hyväksi, joka kuitenkin äidin kuoltua jaettaisiin kahdeksan perillisen kesken. Nuorimies haaveili syrjäkylältä pois pääsystä, mutta silti hän hoiti tilaa, koska ”tahtoni oli monen käskijän toimesta saatu nujerretuksi niin, että tottelin useimmiten aivan automaattisesti saamia ni komentoja.”⁶⁷ Kun mökkiläisperheen lapselle kertyi tarpeeksi ikää, lähetettiin hänet pikkupalkolliseksi isäntien ja emäntien alaiseksi. Usein lähtö oli ’pakon sanelemaa’, tosin sanoen mökkiläiset eivät kyenneet elättämään aikuistumassa olevia jälkeläisiään, ja tämä pakonomaisuus teki lähdöstä usein surullisen ja haikean. Omaelämäkertoissa on kuitenkin myös kertomuksia, joissa lähtö on ollut helppo kuten vuonna 1926 syntyneelle Joukolle, koska: ”Tunsin olevani äidille taakka enkä tuntenut paikkaa kodikseni.”⁶⁸ Äidin asenne poikaansa kohtaan ei muuttunut vuosien jälkeenkään, kun Jouko, jo aikuistuneena, yritti sodan jälkeen tulla kortteeriin äidin luokse: ”Iloni lopahhti, kun hän huomautti: olisit vaan ollut siellä merillä. Minkähän takia hän luuli, että tulisin hänen vaivoikseen, kun en ennenkään ollut häneltä paljon pyytänyt. Se sattuu minuun vieläkin.”⁶⁹

Koulutuksesta osattomaksi jääminen herättää monessa kirjoittajassa katkeruuden omia vanhempiaan kohtaan. Jatkuuokille menoa on voinut suurin sanoin olla estämässä oma isä, jonka mielestä poika soveltui paremmin isän apuriksi metsätöihin, jossa koulutusta ei tarvittu. Yleisin ja samalla josain määrin myös pintapuolinen selitys lapsille heidän kouluun pääsemättömyydelle oli koulutuksen herraskaisuus. Todellinen syy lieenee kuitenkin ollut rahan puute kuten Helena kertoo oman äitinsä tapauksesta, jossa opettaja yritti taivutella äidinisää lähettämään tyttärensä jatko-opintoihin: ”Kaikki turhaan. Torpassa tarvittiin kipeästi omaa työvoimaa. Lukuhupsutukset oli-

vat kuulemma herrasväkien hommaa. Ja mistä rahat? Äiti kertoi olleensa katkera. Syystäkin.”⁷⁰ Kahdessa elämäkerrassa perheen äidit pitävät opintielle tahtovan poikansa puolta isää vastaan, ja naiset saavat tahtonsa myös läpi: ”Eiköhän me jollain konstilla sen verran rahaa kokoon saada, että sinä kansanopistoon pääset, äiti rohkaisi.--- Äidin puheenvuoro oli asian puolesta tehty ratkaiseva päätös. Hän talletti muutamasta myymästään voikilosta saamansa markat. Lennätti isän pyytämiä kaloja naapureihin, pienestä kilohinnasta. Hän paistoi komeita munkkeja ja möi niitä pyhinä kirkonkylässä. Minä säästin jokaisen markan, minkä sekatyömiehenä ansaitsin.”⁷¹

Yhteiskunnassa tapahtuneet suuret rakennemuutokset ovat vaikuttaneet myös perhe- ja sukulaisuussopuun. Tästäkään huolimatta en nimittäisi näitä konflikteja samassa mielessä yhteiskunnallisiksi kuin Allardtin luettelemat ryhmävastakohtaisuudet, sillä perheen sisällä osapuolia leimaa yleensä toisesta välittäminen ja huolehtiminen konfliktitilanteesta huolimatta. Lisäksi sukulaisuussuhteisiin liittyvät ’eturistiriidat’ ovat aikakaudesta riippumatta ja kaikissa yhteisöissä olleet olemassa. Ne toisin sanoen ovat universaaleja eivätkä kuvasta niinkään kodin ulkopuolista, yhteiskunnassa vallitsevaa sosiaalista rakennetta vaan psykologista tunnedynamiikkaa. Suomalaisessa omaelämäkerta-aineistossa anopin ja miniän, isän ja pojan, äidin ja tyttären tai sisarusten keskinäiset kiistat avaavat kuitenkin mielenkiintoisen näkymän perheen sisäiseen toimintakulttuuriin aikana, jolloin yhteiskunnan viralliset instituutiot ennen kaikkea hoiva- ja koulutus-aloille olivat muotoutumassa.

Lopuksi

Maata omistamattoman maalaisrahvaan yhteiskunnallista luokkakuvaa leimasi ennen kaikkea suhde talollisiin ja virkamiehiin. Syntymässä saatu osa vaikuttaa määritelleen ihmisen olemusta vielä pitkään sääty-yhteiskunnan lakattua: kulttuurinen raja-aita pientilallisen ja talollisen välillä säilyi senkin jälkeen, kun maareformit soivat vähäväkisille mahdollisuuden lunastaa maatilkku itselleen. Mökkiläisten lapset joutuivat aikuistumisen kynnyksellä lähtemään piioiksi ja rengeiksi isompiin taloihin, joissa heille viimeistään selvisi se yhteiskunnallinen asema, josta käsin heidän oli elämäänsä koetettava rakentaa. Suomalaisen valtio- ja kuntakoneiston kehittymisen ja kasvun myötä myös virkamiehet kuvataan elämäkerroissa maaseudun vähävaraisten ihmisten kiusaajina. Yhteistä talollisilla ja virkamiehillä maalaisrahvaan mielestä näyttää olleen ymmärtämättömyys puutteen kokemista kohtaan, jonka syyksi he olettivat köyhien holtittoman elämän. Tässä mielessä – tai ehkäpä juuri tämän vuoksi – sääty-yhteiskunnan voi sanoa olleen läsnä sekä psykologisesti että kulttuurisesti ainakin vielä 1950-luvun Suomessa.

Ryhmävastakohtaisuudet syntyivät Allardtin mukaan mm. omaisuuden, ammatin ja perheolojen mukaan. Agraarisen mallin mukainen luokkajako murentui maalaisrahvaan siirtyessä kaupunkiin ja tehdastöihin. Odotukset uutta elämää kohtaan olivat korkealla, ja pettymys vaikuttaakin olleen suuri, kun uusissa asuin- ja työpaikoissa pikkupomot jatkoivat maaseudulla vallinneen isäntävallan perinteitä. Tämä asetelma suututti etenkin miehet, joille kuva työnantajasta oli aiemmin merkinnyt kuvaa työtä tekevästä isännästä. Nyt työtä johtivat miehet, jotka eivät itse osallistuneet samoihin tehtäviin kuin alaisensa. Aiemminhan tämä oli ollut mahdollista oikeastaan vain kartanoiden omistajille, jotka eivät itse osallistuneet maatalous- ja metsätöihin. Yhteiskunnassa vallitsevat väestöryhmien väliset vastakohtaisuudet ei-

vät kuitenkin olleet staattisia. Syy ryhmävastakohtaisuuksien murenemiselle löytyi myös yksilöiden omaksumista asenteista: halu kouluttautua oli merkki halusta nousta elämän vihreällä oksalla ylöspäin. Tämä jouduttiin tekemään toisinaan muun perheen kustannuksella.

Allardtin esiinnostamista yhteiskunnallisista ryhmävastakohtaisuuksista maalaisten ja kaupunkilaisten, kommunistien ja muiden poliittisten ryhmien sekä suomenkielisten ja ruotsinkielisten välisistä jännitteistä löytyi vain hajanaisia mainintoja elämäkertatutkimuksissa. Tätä voi selittää aineistoon liittyvillä rajoituksilla: otos on pieni ja elämäkertakirjallisuuden ohjeisto ei ole erikseen kannustanut ihmisiä kirjoittamaan yhteiskunnassa vallinneista yhteiskuntaeroista (vaan ”omakohtaisten kokemusten kautta elämänvaiheistaan kriiseineen ja onnenhetkineen”). Toisekseen ihminen on taipuvainen ’pehmenemään’ poliittisissa kannanotoissaan iän myötä: nuorena aikuisena tunnetut yhteiskunnallisten vääryyksien herättämät aggressiot usein laantuvat iän karttuessa. Agraarikertojistani lähes kaikki ovat kirjoitushetkellä eläkkeellä, eikä heillä enää kenties ole tarvetta tuoda esiin yhteiskunnassa vallinneita ristiriitoja samalla tavoin kuin nuorempana. Näin on etenkin silloin, kun vanhuus on aineellisesti melko turvattua.

Viitteet

- ¹ Allardt, Erik, Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine. Porvoo: WSOY 1964, 144–151; Ks. myös Eskola, Antti, Maalaiset ja kaupunkilaiset. Helsinki: Kirjayhtymä 1963, 9–13.
- ² Haapala, Pertti, Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Helsinki: Kleio ja nykypäivä 1995, 99.
- ³ Vanhan kansan sananlaskuviisaus. Suomalaisia elämänohjeita, kansanaforismeja, lentäviä lauseita ja kokkapuheita vuosilta 1544–1826, toim. Matti Kuusi. Porvoo – Helsinki: WSOY 1953, 427.
- ⁴ Haatanen, Pekka, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Helsinki: WSOY 1968, 299–300.
- ⁵ Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja, Maalta kaupunkiin, pientalalta tehtaan. Tehdastyöläisten elämäntavan muutos. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1983, 40–50.
- ⁶ Haatanen 1968, 214.

- 7 Soininen, Arvo, Maatalousväestö v. 1910 – tilasto ja todellisuus, Historiallinen aikakauskirja 1976:3, 223.
- 8 Haatanen 1968, 190.
- 9 Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastollisen päätoimiston julkaisema 1934, 50–53; Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus 1972, 41.
- 10 Roos, J. P., Elämäntavasta elämäkertaan. Elämäntapaa etsimässä 2. Jyväskylä: Tutkijaliitto 1988, 164–165.
- 11 Haapala 1995, 102.
- 12 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 956.
- 13 Haapala 1995, 110.
- 14 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 21690.
- 15 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 12050.
- 16 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 5412.
- 17 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 21618.
- 18 Soininen, Arvo, Maatalousväen palkkakehitys 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa: ajanjakso 1878–1913: tulot Suomessa 1850–1913. Helsinki: Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalishistorian laitoksen tiedonantoja n:o 11 1981, 6–9.
- 19 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11473–11747.
- 20 Knuuttila, Seppo, Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1992, 193–196.
- 21 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19414.
- 22 Apo, Satu, Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta. Helsinki: Hanki & Jää 1995, 222–223.
- 23 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 15524.
- 24 Alapuro, Risto, Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1970-luvulta toiseen maailmansotaan, toim. Tapani Valkonen & Risto Alapuro & Matti Alestalo & Riitta Jallinoja & Tom Sandlund, Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Neljäs painos. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY 1985, 93.
- 25 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 1869.
- 26 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 2163.
- 27 Haapala 1995, 34.
- 28 Hannikainen, Matti, Velotaan? – Helsingissä 1930-luvun laman aikana annettun köyhäinavun takaisinperintä, toim. Matti Hannikainen & Mikko Salasuo, Elämän muotoja. Kertomuksia yksilöistä ja yhteiskunnasta. Helsinki: Koala-Kustannus 2001, 46–48.
- 29 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11274.
- 30 Peltonen, Ulla-Maija, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1996, 237.
- 31 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 12080.
- 32 Peltonen 1996, 231–232.
- 33 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 12085.
- 34 Urponen, Kyösti, Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon, toim. Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen, Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto 1994, 237.
- 35 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 15518.
- 36 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19416.
- 37 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 1450.
- 38 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 1455.
- 39 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 8666. Segrekaatio on tosin läsnä myös nykyaikana.

- 40 Kortteinen, Matti, Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava 1982, 88–93.
- 41 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 1465.
- 42 Ahponen & Järvelä 1983, 217–218.
- 43 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 16131.
- 44 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 2154.
- 45 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 1877.
- 46 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 2144.
- 47 Esim. Leminen, Pia, Kohtaamisia ja väistöjä. Rajankäyntiä 1930-luvun tehdasyhdyskunnassa, toim. Marjatta Rahikainen, Matkoja moderniin. Helsinki: Suomen historiallinen seura, Historiallinen arkisto 107 1996, 178–179; Helsti, Hilikka, Kotisynnytysten aikaan. Ethnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 2000, 250–254.
- 48 Apo 1995, 166–167.
- 49 Pöysä, Jyrki, Jätjän syntyy. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura 1997, 137.
- 50 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 222.
- 51 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 217.
- 52 Haapala 1995, 140.
- 53 Marx, Karl, Filosofian kurjuus. Moskova: Kustannusliike Edistys 1971, 185–186; Thompson, E. P., The Making of the English Working Class. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books Ltd 1963, 9–10.
- 54 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 2983.
- 55 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11275.
- 56 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11472.
- 57 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19705.
- 58 Tuohinen, Titta, Heinäsirkka vai muurahainen? Suomalaisen työhalun psykologisilla juurilla, toim. Tommi Hoikkala & J. P. Roos, 2000-luvun elämä: sosiologisia teorioita vuosituhannen vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus 2000, 250.
- 59 Alapuro, Risto, Suomen syntyy paikallisena ilmiönä 1890–1933. Helsinki: Hanki ja Jää 1995, 211.
- 60 Haatanen 1968, 73.
- 61 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19712.
- 62 Haatanen 1968, 307–308.
- 63 Linna, Väinö, Täällä pohjantähden alla, osa 3. Viides painos. Porvoo – Helsinki: WSOY 1963, 25.
- 64 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 1443.
- 65 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19725.
- 66 Apo 1995, 209–211.
- 67 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 1456.
- 68 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11282.
- 69 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 11307.
- 70 SKS KRA; SATASÄRMÄINEN NAINEN 19720.
- 71 SKS KRA; ELÄKÖÖN MIES 5449.

Susanna Fellman

Juoksupojasta toimitusjohtajaksi?

Suomalaisen työväestön uramahdollisuudet
suuryrityksissä 1900-luvulla

On usein väitetty, että teollistumisen ajan alkupuolella oli helppoa ja tavalista luoda menestyvä suuryritys tyhjin käsin. Kirjallisuudessa on myös usein toistettu tarinoita henkilöistä, jotka olivat alkaneet nuorina alhaalta yrityksen organisaatiossa, mutta jotka pystyivät älykkyytensä, ahkeruutensa ja hyvän käytöksensä avulla nousemaan hierarkiassa ja lopulta päätyä jopa yrityksen johtajiksi.¹ Kansainväliset tutkimukset yrittäjistä ja yritysjohtajista ovat kuitenkin osoittaneet, että tämäntyyppiset urat ovat olleet hyvin harvinaisia. Yritysjohtajilla on ollut korkeampi sosiaalinen tausta, ja he ovat olleet paremmin koulutettuja kuin väestö keskimäärin. He ovat lisäksi aloittaneet uransa kohtalaisen korkealta organisaatiossa.² Vaikka Yhdysvalloissa on ollut jonkin verran helpompi nousta alemmilta tasoilta huipputehtäviin tai luoda omaisuuksia yrittäjyydellä, on pystytty osoittamaan, että nk. amerikkalainen unelma on ollut yleensä pelkkä unelma. Nämä 'from rags to riches' -myytit ovat osittain syntyneet muutamien legendaarisen yrittäjän tapauksista. Tällaisia ovat olleet esimerkiksi Andrew Carnegie ja John D. Rockefeller. Myytin ylläpitäminen on kuitenkin myös palvellut yritysten omistajia ja johtoa. Näin on luotu kuvitelma, että kenen tahansa kyvykkään, ahkeran ja tunnollisen henkilön on mahdollista saavuttaa huippuasemat ja rikastua.

Olen väitöskirjassani tutkinut Suomen teollisuusjohtajien ammatillistumista ja sitä, miten tämä prosessi heijastui johtajien koulutukseen, uraan ja rekrytointiin ajanjaksolla 1900–1975.³ Johdon ammatillistumisella tarkoite-

taan yleensä sitä, että johtajat nimitetään pätevyytensä eikä omistuksensa perusteella. Omistus ja johto erotetaan toisistaan. Tähän kehitykseen on ollut monta syytä. Muiden muassa suuryritysten synty ja teknologian kehitys vaativat yritysjohdolta uusia taitoja ja toisenlaista kokemusta. Myös omistuksen hajaantuminen mahdollisti ammattijohtajien nousun. Lisäksi koulutusjärjestelmän kehitys ja yhteiskunnan yleinen professionaalistuminen vahvistivat tätä prosessia: muutamat vahvat koulutusryhmät alkoivat pyrkiä monopolisoimaan myös johtotehtäviä. Yritysjohtajien taustat, urat ja rekrytointi muuttuivatkin huomattavasti ammatillistumisen sekä 1900-luvulla myös teollistumisen ja yhteiskunnallisten muutoksien myötä.

Tarkastelen tässä artikkelissa, miten johdon ammatillistuminen vaikutti työväestöstä lähteneiden ja organisaatiohierarkian alhaisimmilta tasoilta aloittaneiden mahdollisuuksiin nousta johtajiksi suomalaisissa suuryrityksissä 1900-luvulla. En käsittele niitä yrittäjiä, jotka ovat rakentaneet menestyvän yrityksen tyhjästä, vaikka sekin kieltämättä olisi mielenkiintoista. Päähuomio on siten suuryritysten valinta- ja rekrytointiprosessissa.

Ei ole itsestään selvää, miten johdon ammatillistuminen vaikutti valintaprosessiin ja rekrytointiin yrityksissä. Toisaalta voidaan ajatella, että ammatillistuminen loi uusia mahdollisuuksia kyvykkäille henkilöille taustasta riippumatta nousta huipputehtäviin joko kouluttautumalla tai keräämällä kokemusta organisaation sisällä. Kuten alussa jo mainitsin, on toisaalta myös usein väitetty, että vaatimattomista oloista johtotehtäviin kohoaminen oli helpompaa teollistumisen alkupuolella, kun yritykset olivat pieniä ja vähemmän hierarkkisia. 'Uratikkailla' ei vielä ollut monta askelmaa. Lisäksi koulutusvaatimukset olivat silloin vähäisemmät, minkä taas olisi pitänyt olla työläispojille eduksi.⁴ Kuten monessa tutkimuksessa on todettu, yliopistojen ja korkeakoulujen opiskelijat ovat ensisijaisesti rekrytoituneet ylemmistä sosiaaliryhmistä.

Artikkelissa edetään seuraavasti. Ensin tutustutaan yleisesti siihen, miten teollisuusjohdon tausta, koulutus ja ura suomalaisessa suuryrityksissä muutuivat 1900-luvun aikana, 1970-luvulle saakka. Toiseksi tarkastellaan kolmea rajojenrikkojaa eli kolmea henkilöä, joiden on onnistunut nousta vaatimatomasta taustasta ja organisaatiohierarkian pohjalta yrityksen johtajiksi. Sen jälkeen keskustellaan mahdollisista yhteisistä piirteistä, joita näissä yksilöissä ja heidän toimipaikkanaan olleissa yrityksissä voi havaita. Artikkelin päättyy loppukeskusteluun.

Johdon sosiaalinen tausta, koulutus ja ura suomalaisissa suuryrityksissä 1900-luvulla

Suomalaisissa suurteollisuusyrityksissä johtajat olivat hyvin koulutettuja, heillä oli korkea sosiaalinen tausta ja ensisijaisesti he olivat aloittaneet kotalaisen vaativissa tehtävissä. Johtajat rekrytoitiin hyvin pienistä piireistä. Toisaalta ylempien ja alemmien toimihenkilöiden toisaalta työntekijöiden ja toimihenkilöiden välillä on lisäksi selvästi ollut lasikatto. Suomen suurteollisuudessa ei ole noustu kuin poikkeustapauksissa työläisammateista tai organisaatiohierarkian alhaisimmilta tasoilta huippujohtajaksi.⁵

Väitöskirjani tärkeimpiä tuloksia oli, että yritysjohtajilla oli jo varhain korkea koulutustaso, vaikka Suomi oli teollistumisessa perässätulija (taulukko 1). Koulutustaso myös kohosi tutkimusajanjakson aikana ripeästi, ja toisen maailmansodan jälkeen oli käytännössä melkein kaikilla suurteollisuusjohtajilla akateeminen loppututkinto. Eräässä 1970-luvulla tehdyssä – Länsi-Euroopan ja Yhdysvaltojen suuryritysten johtajia vertailevassa tutkimuksessa – todettiin, että suomalaisilla johtajilla oli huomattavan korkea koulutustaso.⁶ Ainoastaan ranskalaiset johtajat pystyivät muodollisella koulutustasol-

laan kilpailemaan suomalaisten johtajien kanssa. Tutkijat eivät kuitenkaan kyenneet selvittämään syytä tähän korkeaan koulutustasoon: Suomi oli heidän mukaansa jonkinlainen musta laatikko.

Työssäni pyrin selvittämään korkean koulutustason syyt. Ensiksikin yrityskoko ja sektori selittävät sinällään paljon. Suurteollisuudessa koulutusvaatimukset ovat yleensä suurempia kuin esimerkiksi kaupan alan pienemmissä yrityksissä. Toinen tärkeä tekijä oli johtajien korkea sosiaalinen tausta. Kuten tunnettua, yliopistoihin ja korkeakouluihin hakeutuvat ensisijaisesti ylempien sosiaaliryhmien lapset. Ilmiöön vaikuttivat kuitenkin myös monet kulttuuriset ja institutionaaliset tekijät, esimerkiksi muodollisen koulutuksen suuri arvostus, yliopistokoulutuksen kattavuus sekä yhteiskunnassa vallitseva usko koulutukseen tienä taloudelliseen kasvuun ja hyvinvointiin. Akateeminen koulutus on Suomessa osittain toiminut yrityksissä valintamekanismina. Mitä pitemmälle henkilö etenee urallaan, sitä vähemmän muodollinen koulutus vaikuttaa seuraavaan tehtävään siirtymiseen, mutta koulutus on kuitenkin ollut hyvin olennaista 'herrashissiin' pääsemiselle.

Suurteollisuuden johtajat myös rekrytoitiin selkeästi ylemmistä sosiaaliryhmistä (taulukko 2). Tutkimusajanjaksolla oli vain muutamia johtajia, joilla oli työläistausta tai jotka olivat käsityöläisten tai maanviljelijöiden poikia. Muutokset johtajien sosiaalisessa taustassa ovat myös pienet, ja havaittavissa olevat, esimerkiksi maanviljelijöiden osuuden pieneneminen sekä alemmien toimihenkilöiden osuuden kasvaminen, heijastavat ensisijaisesti yhteiskunnan rakenteissa tapahtuneita muutoksia.

Taulukko 1. Teollisuusjohtajat muodollisen koulutuksen (korkeimman koulutustason) ja syntymävuoden mukaan.

Koulutus	1829–1874		1875–1904		1905–1940		Kaikki	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tutkijakoulutuksen suor.	4	4,4	9	6,4	7	7,5	20	6,2
Diplomi-insinöörit	23	25,6	61	43,3	44	47,3	128	39,5
Juristit	7	7,9	7	5,0	12	12,9	26	8,0
Ekonomit tai KTM:t	-	-	7	5,0	19	20,4	26	8,0
Metsänhoitajat	-	-	4	2,8	2	2,2	6	1,9
Agronomit	-	-	3	2,1	1	1,1	4	1,2
Kadettikoulun käyneet	5	5,6	2	1,4	-	-	7	2,2
Muun akateemisen tutkin. suor.	2	2,2	8	5,7	5	5,4	15	4,6
Yhteensä	41	45,7	101	71,7	90	96,8	232	71,6
Teknikot ja alemm. ins.	4	4,4	3	2,1	-	-	7	2,2
Kauppakoulun tai -opiston käyneet	11	12,2	10	7,1	-	-	21	6,5
Muun opiston käyneet	4	4,4	8	5,7	1	1,1	13	4,0
Yhteensä	19	21,0	21	14,9	1	1,1	41	12,7
Ei muodollista koulutusta	28	31,1	15	10,6	2	2,2	45	13,8
Puutteellinen tieto	2	2,2	4	2,8	0	-	6	1,9
Johtajat yhteensä	90	100,0	141	100,0	93	100,0	324	100,0

Lähde: Fellman, Susanna, Uppkomsten av en direktörsprofession – Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 155. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2000, 108.

Silmiinpistävin ja mielenkiintoisin muutos johtajien sosiaalisessa taustassa on se, että johtajiksi rekrytoitiin yhä enemmän johtajien ja yrittäjien jälkeläisiä. Teollistumisen ja taloudellisen kasvun seurauksena 'yrittäjiksi ja johtajiksi' luokiteltavissa oleva ryhmä kasvoi. Perijöiden ja muiden omistajajohtajien osuus pieneni kuitenkin tutkimusajanjaksolla.⁷ Siten 'yrittäjäloukan' osuus kasvoi huomattavan nopeasti. Voidaan perustellusti sanoa, että liike-elämä muuttui yhä enemmän sisäisesti rekrytoivaksi.

Taulukko 2. Teollisuusjohtajien sosiaalinen tausta (isän ammatti) syntymävuoden mukaan.

	1829–1874		1875–1904		1905–1940		Koko tutkimusjakso	
Isän ammatti	N	%	N	%	N	%	N	%
Ylemmät virkamiehet, tilanomistajat, senaattorit, upseerit.	16	17,8	17	12,0	11	11,8	44	13,6
Yritysjohtajat, yrittäjät	31	34,4	53	37,6	40	43,0	124	38,3
Muut ylemmät toimihenkilöt, ammatinharjoittajat	16	17,8	28	19,9	18	19,4	62	19,1
Alemmat toimihenkilöt	-	-	9	6,4	11	11,8	20	6,2
Käsityöläiset	6	6,7	6	4,2	1	1,1	13	4,0
Maanviljelijät	7	7,8	9	6,4	6	6,5	22	6,8
Mestarit, työnjohtajat, työläiset	2	2,2	9	6,4	4	4,3	15	4,6
Muut tai tieto puuttuu	12	13,3	10	7,1	2	2,1	24	7,4
Kaikki	90	100,0	141	100,0	93	100,0	324	100,0

Lähde: Fellman, Susanna, Uppkomsten av en direktörsprofession – Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 155. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2000, 63.

On syytä huomata, että johtaja-, yrittäjä- ja kauppiasryhmät ovat hyvin heterogeenisiä: ne sisältävät sekä vauraiden kauppahuoneiden omistajia ja liikepankkien johtajia että pienten kyläpuotien ja ajuriliikkeiden pitäjiä. Suurin osa kuului kuitenkin liikemieseliittiin: pienyrittäjien ja puodinpitäjien poikia ei ollut aineistossani kuin muutama.

Miksi liike-elämä sitten tuli yhä enemmän sisäisesti rekrytoivaksi? Ammatillistumisen johdosta korostuivat sopiva koulutus, urasuuntautuneisuus sekä yleensäkin suopea asenne liike-elämään ja yrittäjyyteen. Erityisesti juuri varhain alkaneen uran merkitys korostui.⁸ Tämä selittää osittain sen, miksi johtajien poikien osuus kasvoi tutkimusajanjaksona: he hankkivat so-

pivan koulutuksen eli hakeutuivat teknilliseen korkeakouluun tai kauppakorkeakouluun, astuivat heti liike-elämän palvelukseen, aloittivat kohtalaisen korkealta organisaatiossa ja pyrkivät etenemään nopeasti. Yrittäjä- tai liitemiesperheissä kasvaneina heillä oli nk. hiljaista tietoa liike-elämästä, erityisesti johtamisesta ja organisaatioiden toiminnasta, mutta myös uralla etenemisestä. Tämän tyyppinen 'äidinmaidossa' saatu ja illallispöydän ympärillä kartutettu tieto oli erinomaisen hyödyllistä heidän urallaan.

Ammatillistuminen ei näytä avanneen kyvykkäille henkilöille uusia mahdollisuuksia nousta organisaatiohierarkiassa. Kehitys oli oikeastaan päinvastainen; tutkimusajanjaksona tuli vaikeammaksi nousta alhaalta johtotehtäviin. Kun koulutusvaatimukset lisääntyivät ja urapolku tuli kasvavissa yrityksissä pidemmäksi, johtajat aloittivat uransa myöhemmin korkeammalta hierarkiassa. Tuli myös yhä tärkeämmäksi siirtyä nopeasti eteenpäin uusiin tehtäviin uran alussa; oli päästävä mukaan 'herrahissiin'. Uran alkutaso vaikuttaa olevan kohtalaisen hyvä tulevan uran indikaattori. Väitöskirja-aineistoni puutteellisuuden takia tähän kysymykseen on kuitenkin mahdotonta vastata tyhjentävästi. Kasvavissa yrityksissä työntekijöiden suhde ylimpään johtoon muuttui etäisemmäksi, ja lisääntyneen koulutustarjonnan takia kilpailu huippupaikoista kiristyi.

Täytyy kuitenkin korostaa, että tutkimusajanjaksolla eivät 1960-luvun koulutusekspansion mahdolliset vaikutukset yritysjohtajien sosiaaliseen taustaan ole vielä näkyvissä. Kun koulutusjärjestelmä kehittyi ja tarjonta lisääntyi nopeasti 1960- ja 1970-luvulla, koulutuksen merkitys sosiaalisen nousun väylänä korostui. Niinpä voidaankin olettaa, että johtajien sosiaalinen tausta on muuttunut viimeisten vuosikymmenien aikana nopeammin. Kasvat koulutusvaatimukset, uudet hierarkiat ja vahvat ammattiryhmät ovat kuitenkin olleet omiaan vahvistamaan yritysten ylempien ja alempien toimihenkilöiden välistä lasikattoa. Lisäksi huippujohdon merkityksen kasvaminen vii-

me vuosikymmenten aikana ja sen vallan lisääntyminen erityisesti suurissa yrityksissä ovat varmasti myös vaikuttaneet samaan suuntaan. Koulutuksen hankkiminen on ehkä tehnyt helpommaksi nousta köyhistäkin oloista huiputehtäviin, mutta yrityksen sisällä on yhä vaikeampaa kohota organisaation pohjalta sen huipulle.

Kolme rajojenrikkoojaa

Aineistossani on kolme johtajaa, jolla oli vaatimaton tausta, vähäinen koulutus ja jotka olivat aloittaneet uransa työntekijöinä tai konttorihierarkian pohjalta. Ainoastaan yksi johtaja, August Lundelin (Tampereen Verkatehtaan isännöitsijä vuosina 1904–1918), täyttää puhtaasti kaikki 'juoksupojasta toimitusjohtajaksi' -kriteerit. Lisäksi hän työskenteli koko uransa ajan samassa yrityksessä. Kaksi muuta johtajaa aloitti myös uransa kohtalaisen alhaiselta lähtötasolta, mutta heillä oli kuitenkin jonkin verran enemmän eväitä urapolulle lähtiessään. Seuraavassa tarkastellaan näiden johtajien uria ja pohdiskellaan, mitkä syyt mahdollisesti vaikuttivat heidän mahdollisuuksiinsa.

August Lundelinin isä oli vanuttaja Tampereen Verkatehtaassa, siis tavalinen työläinen. Käytyään kansakoulun Lundelin aloitti kymmenvuotiaana juoksupoikana tehtaassa. Kun ikä ja kokemus vähitellen karttuivat, hän sai vastuullisempia ja vaativampia tehtäviä hoidettavakseen konttorissa. Hänestä tuli ensin tilausten lähettäjä ja varastonhoitaja, sitten hän nousi vähitellen kirjanpitäjäksi ja kirjeenvaihtajaksi. Iltaisin hän opiskeli kieliä ja kaupallisia aineita. Vuonna 1897 hänet nimitettiin konttoripäälliköksi, jolloin hänestä tuli, teknisen johtajan ohessa, isännöitsijä Erik Nilssonin lähin alainen. Erotessaan yllättäen vuonna 1904 Nilsson ehdotti seuraajakseen Lundelinia, joka myös nimitettiin. Hän toimi tehtävässä vuoteen 1918, jolloin hän siirtyi

eläkkeelle. Hänet nimitettiin kuitenkin vielä eläkkeelle lähtönsä jälkeen yhtiön hallituksen puheenjohtajaksi.

Miksi Lundelinin ura oli näin onnistunut – ainakin ulkopuolisin silmin katsottuna? Vaikka yleensä on suhtauduttava hyvin varauksellisesti yrityshistorioissa ja syntymäpäiväkuvauksissa esiintyviin luonnehdintoihin, voimme olla vakuuttuneita siitä, että Lundelin oli sekä ahkera että kyvykäs. Tämä oli välttämätön mutta ei vielä riittävä edellytys uralla etenemiselle. Lundelin kuului myös selvästi yrityksen 'sisäpiiriläisiin': hän oli koko uransa ajan työskennellyt samassa yrityksessä ja hänen isänsä oli ollut yrityksen luottotöyläinen. Patriarkaalisessa yrityksessä ja yhteiskunnassa johtajien ja työläisten väliset erot olivat selkeät ja tiukat, ja tätä rajaa oli vaikea ylittää. Toisaalta kuitenkin Lundelinin aikana patriarkaalinen yritys muodosti myös selkeästi "ison perheen", jossa kaikki tunsivat toisensa. Luottamukseen perustuvat siteet omistajien ja työläisten välillä mahdollistivat poikkeustapauksissa myös näiden tiukkojen rajojen rikkomisen. Lundelinin valintaa hallituksen puheenjohtajaksi eläkkeelle lähtönsä jälkeen on pidettävä poikkeuksellisenä: se osoitti hänen nauttineen omistajien erityistä luottamusta.

Perheyrittäjäkirjallisuudessa on puhuttu nk. laajentumaperheistä (*extended family*).⁹ Perheyrittäjissä vallitsevat usein vahvat siteet myös omistavan perheen ja monien pitkäaikaisten toimihenkilöiden välillä, vaikka he eivät kuuluisikaan perheeseen. Kun perheyrittäjä valitsee ensimmäiset johtajat perhepiiriin ulkopuolelta, nimitetään usein yrityksen pitkäaikainen luottohenkilö. Lundelin täyttää laajentumaperheen jäsenen kaikki kriteerit. Hän oli toisen sukupolven työntekijä, ja työskenneltyään koko uransa yrityksessä hän myös tunsu sen kuin omat taskunsa. Koko elämänsä samassa yrityksessä eritehtävissä työskenteleminen teki hänen kokemuksestaan selkeästi yritysspesifisen (*company specific*), eikä hän olisi välttämättä pystynyt hyödyntämään tätä kompetenssiaan muualla. Lundelin oli siten samalla vahvasti sidoksissa

Tampereen Verkatehtaaseen.

Kun Lundelin valittiin isännöitsijäksi, johdossa vallitsi myös jonkinlainen tyhjiö. Erik Nilsson erosi nimittäin yllättäen. On usein huomattu, että mikäli johtajanvaihdos tulee yllätyksenä ja yritysten omistajien pitää nopeasti täyttää vapautuva paikka, valitaan usein seuraaja sisältä, yrityksen toimihenkilöiden piiristä. Sisäinen valinta on yleensä turvallisempi vaihtoehto. Johdon rekrytointi on aina hyvin riskialtis tapahtuma yritykselle, ja ulkopuolisen valinta lisää entisestään riskiä.¹⁰ Nilsson itse ehdotti johtokunnalle Lundelinia seuraajakseen.

On myös pari muuta johtajaa, jotka tulivat köyhistä oloista ja alkoivat työskennellä nuorena organisaatiohierarkian pohjalla, mutta jotka pystyivät nousemaan vähitellen johtotehtäviin. Carl Gustav Sundell, Porin Puuvillan isännöitsijä vuosina 1898–1918, aloitti uransa John Barkerin & Co:n tehtaassa työläisenä ja piirtäjänä. Hän oli laivurin poika, mutta kaikissa Sundellista kertovissa elämänkuvauksissa korostetaan äidin merkitystä Sundellin uralle tekstiilialalla. Äiti oli nimittäin taitava kankuri, joka työllisti myös muita kutojia. Hän myös huolehti heidän tuotteidensa myymisestä.¹¹ Sundell päätti jo nuorena lähteä tekstiilialalle. Hän opiskeli ensin Tekniska Realskolanissa Turussa ja sai sen jälkeen töitä Barkerin tehtaasta, missä hän vähitellen nousi apulaismestariksi. Vuonna 1872 hän sai valtion apurahan ulkomailla opiskelemiseen. Hän suuntasi askeleensa Englantiin ja opiskeli siellä kehräämökoulussa sekä työskenteli parikymmentä vuotta Englannin eri tekstiilitehtaissa. Hän nousi myös vähitellen kehräämön johtajaksi. Vuonna 1889 hän palasi Suomeen ja sai töitä John Barkerilla teknillisenä johtajana. Vuonna 1898 hänet nimitettiin Porin Puuvillaan ensimmäiseksi isännöitsijäksi.¹²

Miksi Sundell onnistui? Vaikka hän ei ollut insinööri¹³ tai maisteri, hänellä oli alalle sopiva koulutus: ensin hän opiskeli Tekniska Realskolanissa ja sitten englantilaisessa kehräämökoulussa. Hänellä oli pitkä ura ulkomailla omal-

la alallaan mm. hyvin tunnetuissa tekstiiliyrityksissä. Lisäksi hän oli hoitanut johtotehtäviä näissä tehtaissa, mikä oli varmasti hyvin tärkeä kokemus. Häntä pidettiinkin Suomen johtavana kehräämöalan asiantuntijana Porin Puuvillan perustamisen aikoina.

Kolmas mielenkiintoinen henkilö on Henrik Solin, Tampellan (Tammerfors Linne- & Jern-Manufaktur AB) isännöitsijä vuosina 1885–1902. Hän aloitti 16-vuotiaana apumiehenä Tampellassa, mutta koska häntä pidettiin etevänä nuorena miehenä, hänet lähetettiin kauppakouluun Saksaan. Hänen isänsä oli kauppias, eli hänellä oli myös selvästi paremmat taloudelliset mahdollisuudet opiskeluun kuin esimerkiksi Lundelinilla. Kun Solin palasi Saksasta, hän sai työtä Tampellassa konttorista ja vähitellen vastuullisempia tehtäviä. Hän osasi useita kieliä ja hoiti mm. kirjeenvaihtoa. Tampellan isännöitsijäksi hänet nimitettiin jo 37-vuotiaana.

Solinin kohdalla koulutus oli uran kannalta todennäköisesti hyvin tärkeä. Ulkomailla opiskelu on aina ollut arvostettua yritysmaailmassa, ja lisäksi hän sai tällä tavoin työtä konttorista. Vaikuttaa myös siltä, että Solinin perheelä oli läheiset suhteet Tampellan omistajiin, koska myös muita perheen jäseniä työskenteli Tampellan palveluksessa ja Solinin pojasta, Arno Solinista, tuli myöhemmin Tampellan toimitusjohtaja.

Olosuhteet

Näitä kolmea henkilöä tarkasteltaessa voi havaita muutamia mielenkiintoisia yhteisiä piirteitä niissä yrityksissä, joissa he työskentelivät. Ne vaikuttivat todennäköisesti heidän mahdollisuuksiinsa nousta johtotehtäviin. Ensiksikään yrityksissä ei ollut selkeitä yrittäjiä tai yhtä ainoaa omistajaperhettä. Esimerkiksi Tampereen Verkatehtaan omisti konsortio, johon kuului-

vat mm. von Frenckellin -suku, Axel Wahrenin kuolinpesä ja Carl Zührin leski Adèle Zühr. Wahren oli yhtiön perustajia. Omistus oli toki vielä hyvin vähän hajautettu, omistajat selvästi aktiivisia strategisessa päätöksenteossa ja hallituksen toiminnassa, mutta he työskentelivät pääasiallisesti omissa yrityksissään tai muissa tehtävissä.

Myös Porin Puuvillan omisti konsortio, joka koostui mm. Rosenlewin ja Ahlströmin perheistä sekä F. A. Juseliuksesta. Kaikilla näillä yrittäjäperheillä oli omat yrityksensä hoidettavinaan. Tampellan omistajat olivat taas monissa eri tehtävissä mukana, eli yrityksellä oli yleensä palkkajohtajia isännöitsijän tehtävissä. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että omistajat eivät olisi osallistuneet hyvin kiinteästi yrityksen johtamiseen. Alfred Kihlman halusi pääkonttorin siirrettäväksi Helsinkiin, jotta hän voisi samalla sekä valvoa yritystä että hoitaa koulutointaan.

Näissä yrityksissä vallitsi mahdollisesti myös jonkinlainen perinne valita palkkajohtajia. Esimerkiksi Tampereen Verkatehtaassa niitä oli ollut toimivassa johdossa jo ennen Lundelinia, ja myös Lundelinin seuraaja oli yrityksen oma virkailija.

Toimitusjohtajan asema, valta ja työtehtävät olivat myös keskeisiä. Erityisesti tutkimusjakson alkupuolella ylimmän toimivan johdon asema ja valta vaihtelivat paljon yrityksestä toiseen ja myös eri aikoina samassa yrityksessä. Tämä riippui usein tehtävän hoitajasta. Nämä kolme palkkajohtajaa olivat arvostettuja ammattimiehiä, mutta kaikilla oli heikohko asema yrityksessä, ja myös yritysten johtokunta osallistui aktiivisesti päivittäiseen päätöksentekoon.

Henrik Solinin isännöitsijäkaudella Tampellassa isännöitsijä oli vastuussa tehtaan jokapäiväisestä johtamisesta ja hallinnoimisesta sekä erityisesti asiakaskontakteista. Johtokunta hoiti kokonaan yrityksen strategiasuunnittelun mutta osallistui osittain myös päivittäisiin toimiin. Solinin jälkeen ni-

mitettiin uudeksi isännöitsijäksi konttoripäällikkö Napoleon Wesander. Myös hän oli noussut suhteellisen vaatimattomista tehtävistä konttoripäälliköksi. Hänen aikanaan Tampellan ylin johto uudistettiin. Uusi toimitusjohtajan vakanssi perustettiin vuonna 1906, mutta Wesanderia ei nimitetty uuteen tehtävään, vaan siihen valittiin yrityksen ulkopuolinen Wolter Ramsay. Wesanderista tuli uusi apulaisjohtaja. Toimitusjohtajan asema yrityksen johdossa vahvistui ja selkiintyi tutkimusajanjaksolla, ja on selvästi havaittavissa, että työläiset tai juoksupojat eivät enää tämän kehityksen myötä nouseetkaan johtotehtäviin.

Ennen toista maailmansotaa oli myös helpompi nousta konttorin tai keskushallinnon kautta yleisjohdon tehtäviin kuin tehtaan puolelta. Konttoristin lähtötaso oli jo kohtalaisen korkea, ja ylemmät konttoristit kuuluivat vielä silloin yrityksen ylempään kerrostumaan. Esimerkiksi konttoripäällikkö oli selvästi sisäpiiriläinen: hän työskenteli lähellä johtajaa keskushallinnossa ja oli monesti johtajan oikea käsi ja yrityksen 'tietosanakirja'.¹⁴ Koska yritykset eivät olleet vielä kovin hierarkkisia, uutteralla ja lojaalilla konttoristilla oli mahdollisuus nousta esimerkiksi konttori-, osto- tai myyntipäälliköksi ja siitä ehkä vielä eteenpäin varatoimitusjohtajaksi tai jopa toimitusjohtajaksi. Joissakin tapauksissa konttoripäälliköllä oli jopa suuret valtuudet, erityisesti mikäli isännöitsijä/toimitusjohtaja keskittyi teknisiin ja tuotannollisiin kysymyksiin tai hänellä oli paljon yhteiskunnallisia tehtäviä yrityksen ulkopuolella. Joskus tällä oli jopa liikkeenjohdollisia tehtäviä.¹⁵ Konttoristien uramahdollisuuksia on tosin myös usein yliarvioitu. Yleensä vain miespuolisilla ylemmillä konttoristeilla oli mahdollisuus tehdä uraa.

On myös mielenkiintoista huomata, että nämä kaikki kolme esimerkkitaipusta liittyvät tekstiiliteollisuuteen.¹⁶ Tällä alalla koulutusvaatimukset olivat vähäisemmät ja yrityskoko pienempi kuin esimerkiksi konepaja-, paperi- tai kemian teollisuudessa. Tekstiiliteollisuuden johtajat olivatkin kaikkein

heikoimmin koulutettuja. Itseoppinut tai ammattiopiston suorittanut pystyi näin kohoamaan vastuullisiin tehtäviin tekstiiliteollisuudessa helpommin kuin muilla aloilla.¹⁷

Oikeassa paikassa oikeaan aikaan

Vaativuudesta oloista ei kohottu huipputehtäviin, ei tutkimusjakson alussa eikä sen lopussakaan. Koulutusvaatimukset ja sisäisten työmarkkinoiden merkitys pitivät huolen siitä, että yritysjohto on rekrytoitu hyvin pienen johtoeliitin keskuudesta. Koko tutkimusajanjakson oli olemassa lasikatto toisaalta alempien ja ylempien toimihenkilöiden toisaalta tehdastyöläisten ja valvokaulustyöntekijöiden välillä. Alhaalta korkeaan asemaan nousseet ovat olleet poikkeuksia Suomen teollisuushistoriassa eivätkä muuta käsitystämme johdon rekrytoinnista.

On kuitenkin kiinnostavaa nähdä ne muutamat poikkeukset, jotka ovat pystyneet kohoamaan vaatimattomista oloista huipputehtäviin. Edellä on pohdittu, miten nämä henkilöt pystyivät luomaan uraa. Joitakin yleistyksiä on mahdollista tehdä. Kaikki johtajat olivat kyvykkäitä, ahkeria ja hankkivat todennäköisesti kohtalaisen aktiivisesti uutta tietoa. He nauttivat omistajien suurta luottamusta vaikka osittain eri syistä. Yrityksen sisäisiä tekijöistä tärkeimpiä ovat erityisesti toimitusjohtajan /isännöitsijän valta ja asema yrityksessä. Mitä suurempi valta, sitä vaikeampi on nousta johtotehtäviin köyhistä oloista tai yrityksen alhaisimmilta tasoilta.

Heidän onnistumisensa syyt jäävät tietysti osittain historian usvaan. Emme voi haastatella heitä eikä heidän työnantajiaan. Jokaisen henkilön ominaisuuksissa ja elämänhistoriassa oli varmasti jotain poikkeuksellista mutta niin oli myös itse yrityksessä. Kuten Antti Häkkinen on todennut

artikkelissaan 'elämäntaiteilija' Johan Adolf Kockin elämänkulusta: "historian mullistukset nostavat aika ajoin ihmisiä arkirahvaasta vallan huipulle, täydestä tuntemattomuudesta tapahtumien polttopisteeseen, kurjuudesta palatsien porteille."¹⁸ Nämä johtajanimitykset eivät ole ehkä olleet seurauksia historiallisista mutta ainakin osittain yrityksessä tapahtuneista mullistuksista: Lundelin nousi johtotehtäviin, kun entinen johtaja äkillisesti erosi. Sundell taas valittiin juuri perustetun yrityksen ensimmäiseksi isännöitsijäksi. Lisäksi he olivat kliseemaisesti 'oikeassa paikassa oikeaan aikaan'. Sundell sai mm. valtion apurahan ulkomailla opiskeluun, mikä luultavasti, hänen perhetaustansa ajatellen, oli välttämätöntä. Osasyinä ovat myös varmaan olleet heidän oma aktiivisuutensa ja eteenpäin pyrkimisensä, Sundellin tapauksessa ehkä jopa laskelmointi, kun hän päätti lähteä ulkomaille ja jäädä sinne pitkäksi ajaksi.

Häkkinen toteaa myöhemmin Johan Kockin elämästä, että "teot eivät ole yksittäisiä päätöksiä, eivätkä erillisiä hetkellisiä tekoja vaan toimintojen ketjuja, jotka kulmineituvat yhteen näkyvään toimenpiteeseen".¹⁹ Näidenkin johtajien onnistumiset tuskin riippuivat vain yksittäisistä päätöksistä tai tapahtumasta vaan koko heidän elämänsä aikana tehdyistä päätöksistä tai heitä kohdanneista tapahtumista.

Entä miltä tulevaisuus näyttää? Tutkimukseni loppuu oikeastaan jo 1970-luvulla, joten 1960- ja 1970-luvun laajan ja nopean koulutuseksansion vaikutukset eivät vielä näy tutkimuksessani. On hyvin todennäköistä, että uusien koulutusmahdollisuuksien myötä myös työläislasten mahdollisuudet nousta huipputehtäviin yritysmaailmassakin lisääntyivät. On selvää, että koulutusta hankkimalla avautui uusia mahdollisuuksia sosiaaliseen nousuun. Toisaalta vaikuttaa samalla siltä, ettei nousu organisaatiohierarkian alhaisilta tasoilta huipputehtäviin ole tullut helpommaksi. Pääinvastoin, uran lähtötaso ja urasuuntatuneisuus vaikuttaa tulleen yhä tärkeämmäksi lii-

kemaailmassa. Lasikatto ylempien ja alempien toimihenkilöiden ja työläisten välillä on tullut yhä paksummaksi. Lisäksi eliitti asettaa yleensä itse kriteerit eliitin pääsemiseksi. Samalla kun akateemisesta koulutuksesta on tullut massakoulutusta, yritysmaailmassa luodaan uusia valintamekanismeja. Esimerkiksi amerikkalaistyyppinen johtajakoulutus näyttää tulleen yhä tärkeämmäksi uran kannalta ja muodostaa siten yhä enemmän uuden valintamekanismin yritysten huipputehtäviin.

Viitteet

- 1 Suomesta ks. esimerkiksi Alho, Keijo, Suomen teollisuuden suurmiehiä. Porvoo: WSOY, 1961.
- 2 Esim. Miller, William (ed.). Men in Business. Essays on the Historical role of the Entrepreneur. Cambridge MA: Harvard Univ. Press, 1962; Newcomer, Mabel, The Big Business Executive. The Factors that Made Him. New York: Columbia University Press, 1951.
- 3 Fellman, Susanna, Uppkomsten av en direktörsprofession – Industriledarnas utbildning och karriär i Finland 1900–1975. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 155. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2000.
- 4 Tutkimukseni koostuu miehistä. Aineistossani (324 johtajaa) on nimittäin ainoastaan kaksi naista, jotka molemmat olivat aikaisempien omistajien leskiä. Nämä kaksi naista hoitivat johtotehtävää lyhyen siirtymäkauden ajan.
- 5 Fellman 2000, 62–66.
- 6 Bettignies de, H. C. & Lee Evans, P., Europe Looks North at the Scandinavian Business Elite. European Business, 1971 (autumn), 59–69. Suomalaisen johtajien sosiaalinen tausta oli toisaalta tämän tutkimuksen perusteella jonkin verran alhaisempi kuin muiden maiden johtajien sosiaalinen tausta.
- 7 Fellman 2000, taulukko 4.3.a., 66.
- 8 Ks. lisää Fellman 2000, 169–172.
- 9 Rose, Mary B, Networks and Leadership Succession in British Business in the 1950s, eds. W. Feldenkirchen & T. Gourvish, Yearbook of European Business History No.1. Society for European Business History. Aldershot: Ashgate 1998, 57–74.
- 10 Wiersema, Margaretha, Strategic Consequences of Executive Succession within Diversified Firms. *Journal of Management Studies*, 1992:29 (1), 73–94.
- 11 Nekrologeja ja syntymäpäiväkuvauksia Carl Gustav Sundellista, Brages urklippsverk, biografiska samlingen.
- 12 Ks. G. Stjernschantz, Björneborgs Bomull 1898–1948. Helsingfors: 1949, 39–49.
- 13 Sundellia kutsuttiin yleisesti insinööriksi, vaikka hän ei muodollisesti ollutkaan. Insinööri-titteli ei vielä tuolloin ollut vakiintunut, ja hänen insinöörintittelinsä tuli hänen tehtävästään ei koulutuksesta.
- 14 Ks. Fellman, Susanna, Konttoripäälliköistä talousjohtajaksi, kirjanpitäjästä controlleriksi, toim. Raimo Parikka, Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin.

- Helsinki: SKS 1999, 127–164.
- 15 Esimerkiksi W. Gutzeit & CO:n konttoripäällikkönä oli vuosina 1881–18 97 Alexander Gullichsen. Hänen tehtäviinsä kuului suunnitella yrityksen Itä-Suomen toimintaa ja yhtiön strategista kehitystä. Hänet nimitettiin myöhemmin koko yhtiön toimitusjohtajaksi . Ahvenainen, Jorma, Enso-Gutzeit Oy 1872–1992, osa I. Jyväskylä: 1992, 81.
- 16 Vielä Solinin nimityksen aikana pellavatehdas oli Tampellan suurin toimiala.
- 17 Fellman 2000, 130–131.
- 18 Häkkinen, Antti, ”Oletteko te se sama Kokki”. Johan Adolf Kockin elämänkulku, toim. Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen, Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla. Helsinki: 2000.
- 19 Häkkinen mt.

Matti Hannikainen

Etumiehiä ja helppareita¹

Työnantajat ja palkkaerot
Helsingin rakennustoiminnassa vuosina 1920–1939

Työväestöksi kutsutun yhteiskuntaluokan synty liitetään tavallisesti teollistumiseen ja palkkatyöläistymiseen. Teollistumisen varhaisvaiheista lähtien tuotantovälineet omistaneen porvariston ja heille palkkatyötä tehneen työväestön välillä on ollut perustava ristiriita: tuotantovälineen omistajat, kapitalistit, ovat halunneet ostaa työsuorituksen mahdollisimman halvalla ja taas työväestö, proletariaatti, on halunnut myydä työpanoksensa mahdollisimman kalliilla. Markkinoilla toisensa kohtaavien osapuolten – työnantajan ja hänen johdon ja valvonnan alaisena työskentelevän työntekijän – välille on syntynyt siviilioikeudellinen sopimussuhde, työsuhde, jonka pituus on vaihdellut ja joka on tarvittaessa voitu purkaa. Näin ymmärretyn palkkatyön sosiaaliset edellytykset syntyivät Suomeen oikeastaan vasta silloin kun lainsäädännöstä poistettiin palveluspakon periaate vuonna 1883.²

Palkkatyöllä toimeentuloaan hankkinut työväestö ei ole ollut homogeeninen joukko, vaan eroja on ollut niin tehdyissä töissä kuin palkkoissa. Hierarkian huipulla ovat olleet *ammattitaitoiset miehet* ja pohjalla *ammattitaidottomat naiset*. Ääripäät paljastavat työväestön jaottelun ja myös palkkaerotellun kaksi tärkeää kategoriaa: työtehtävään liittyvä osaaminen ja sukupuoli. Jaottelu näkyy selvimmin tietyn toimialan tai yrityksen sisällä. Toimialojen välisiä palkkaeroja määrittävät myös monet muut tekijät kuten tuotannossa syntyvä ylijäämä eli palkanmaksuvara tai kollektiivisen voiman-

käytön tehokkuus eli lakon vaikutukset. Yhteiskunnassa vallitseviin miesten ja naisten väliin palkkaeroihin vaikuttaa siten se, missä määrin työmarkkinat ovat sukupuolen mukaan jakautuneita, segregoituneita.

Tässä artikkelissa tarkastellaan palkkaerojen muotoutumista Helsingin rakennustoiminnassa maailmansotien välisenä aikana. Rakennustoiminta oli merkittävä ja työntekijämäärältään Helsingin suurimpiin kuuluva toimiala. Vuoden 1930 väestönlaskennan luokittelussa ”rakennusteollisuuteen” oli merkitty yhteensä 10 715 henkeä. Se oli kolmanneksi suurin toimiala ”luokittelemattoman kaupan” ja ”kotitaloustöiden” jälkeen. Miesten aloista rakentaminen oli suurin. ”Rakennusteollisuudessa” työskenteli 12 prosenttia miespuolisesta ammatissa toimivasta väestöstä, kun taas naisten kohdalla osuus oli vain yksi prosentti. Ala oli hyvin miesvaltainen, sillä vain noin 10 prosenttia alan työvoimasta oli naisia.³

Seuraavassa palkkausta analysoidaan ensisijaisesti työnantajien näkökulmasta. Tuotantovälineiden omistajana ja maksavana osapuolena työnantajat vaikuttivat olennaisesti siihen, millaista palkkaa mistäkin työstä maksettiin. Ensimmäiseksi käsitellään 1920-luvun työehtosopimuksia. Miksi työnantajat suostuivat sopimukseen ja millaiset vaikutukset niillä oli työntekijöiden palkkaeroihin? Toiseksi tarkastellaan 1930-luvun lamavuosia – ajanjaksoa, jolloin työehtosopimuksista luovuttiin ja palkat romahtivat. Laman aikana työnantajat halusivat lisätä työsuhteen kahdenvälisyyttä, eivätkä he suostuneet sitovaan yhteistyöhön työttömyyden ja poliittisen kuohunnan vuoksi heikentyneiden työntekijäjärjestöjen kanssa. Tuottavuus- ja kannattavuusvaateiden vuoksi työnantajat eivät kuitenkaan voineet harjoittaa yksipuolista sanelupolitiikkaa. Varsinkin nousukausien aikana heidän piti tehdä yhteistyötä työntekijöiden kanssa ja ottaa palkkauksessa huomioon myös työntekijöiden vaatimuksia. Tätä kysymystä käsitellään kolmannessa alaluvussa. Lopuksi pohditaan rakennusalalla vallinneiden palkkaerojen ja palkanormin laajempaa merkitystä.

Sopiva kumppani

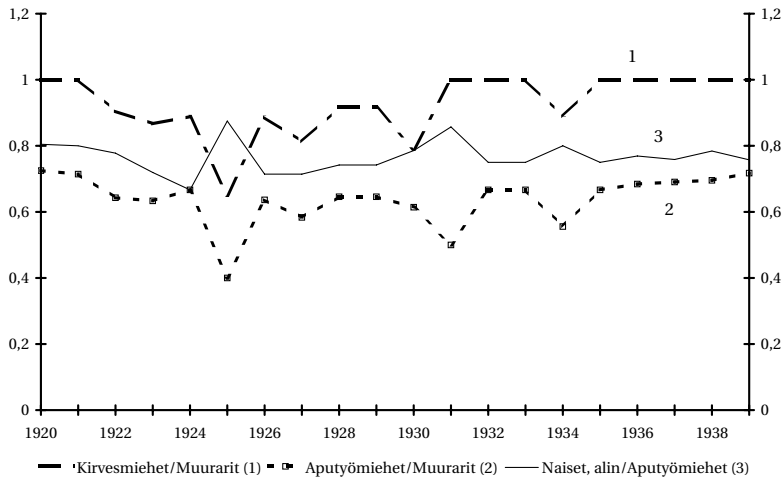
Rakennusallalla tehtiin 1920-luvulla kollektiivisia sopimuksia työehdoista. Suomen Rakennusteollisuuden Työnantajaliiton (myöhemmin Suomen Rakennustyönantajaliitto) aloitteesta Helsingissä solmittiin koko rakennusalan kattava yleissopimus ja ammattiryhmittäiset palkkasopimukset kesäkuussa 1920. Sopimuksia oli ollut jo ensimmäistä maailmansotaa edeltävänä vuosina, ja sodan jälkeen työvoimapulan ja nopea inflaation oloissa erityisesti työnantajat halusivat luoda vakaampia edellytyksiä vuosia kituneeseen asuntorakentamiseen. Työntekijöille ja heidän ammattiosastoilleen sopimus taas merkitsi elinkustannusindeksiin sidottua ja kohtuullista palkkatasoa sekä toimintaoikeuksien tunnustamista vain pari vuotta sisällissodan katkerien kokemusten jälkeen.⁴

Työehtosopimukset jäivät tässä vaiheessa useimpien työntekijäryhmien kohdalla kuitenkin varsin lyhytaikaisiksi. Työnantajajärjestöt irtaisoivat sopimuksen toukokuun 1921 alusta. Niiden mielestä palkat olivat nousseet liikaa, eikä rakennustoiminta ollut elpynyt ennakoidulla tavalla. Työehtosopimuksen ongelma oli työnantajajärjestöjen mielestä myös se, että pohjapalkat oli määritelty joidenkin ammattien osalta liian korkeiksi. Elinkustannusindeksin mukaan määrittyvä liukuva palkka-asteikko ei tällöin auttanut vääristymän korjaamisessa. Työehtosopimuskäytäntö jatkui vuoden 1921 jälkeen vain maalausallalla, jossa oli lähes katkeamattomasti koko 1920-luvun ajan vähimmäishinnoittelun takaavia sopimuksia.⁵

Muilla ammattialoilla työntekijöiden ja työnantajien intressit eivät kohdanneet yhtä hyvin. Vilkastuva rakentaminen ja työvoimapula vieroittivat ammattitaitoisia työntekijöitä sopimustoiminnasta. He katsoivat saavansa korkeammat palkat ilman sitovia sopimuksia. Varsinkin muurarit ja rapparit onnistuivat koko ajan lisääntyvän työvoiman kysynnän aikana kohotta-

maan palkkatasoan ja kasvattamaan palkkaeroa kirvesmiehiin ja aputyöntekijöihin. Sopimuksettoman tilan kääntöpuoli oli työvoiman kysyntää seuraava palkkatason huomattava vaihtelu erityisesti niissä töissä, joissa työvoimaa oli enemmän tarjolla. Alkukesästä 1925 kirvesmiehille sekä rakennusalan apu- ja sekätöissä maksettiin monilla työmaille erittäin huonoja palkkoja. Se lisäsi työntekijöiden halua solmia palkkatasoa ylläpitäviä ja palkkaeroja tasoittavia sopimuksia.

Työehtosopimuksiin päädyttiin uudelleen 1920-luvun jälkipuolen korkeasuhdanteen aikana. Suomen Rakennustyönantajaliiton ja Suomen Rakennustyöväen Liiton välillä allekirjoitettiin Helsinkiä ja sen lähiympäristöä koskeva työehtosopimus kesäkuussa 1926. Sopimukset koskivat kirvesmiehiä, kivityömiehiä, betoni- ja sementtityömiehiä ja aputyöläisiä.



Kuvio 1. Rakennustyöntekijöiden ammattiryhmittäisiä palkkaeroja Helsingissä vuosina 1920–1939.

Lähde: Hannikainen, Matti, Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana. Helsinki: Suomen Tiedeseura 2004, liitetaulukko 14.

Tammikuun lopussa 1927 Suomen Rakennustyönantajaliitto ja Suomen Rakennusaineteollisuuden Työnantajaliitto solmivat Helsingin seudulle kaksisuotisen työehtojen yleissopimuksen Suomen Muurarien, Rapparien ja Unintekijäin Liiton kanssa. Sopimukset uudistettiin vuosina 1928 ja 1929.

Työehtosopimuksissa formalisoitiin vallitsevat palkkauskäytännöt. Ammattimiehillä oli paremmat palkat kuin aputyöläisillä, ja aputyöläisistä miehet saivat korkeampaa palkkaa kuin naiset. Myös ammattimiesten palkoissa oli eroja. Ammattitaitoisimmat ja vaikeimmin korvattavat työntekijät saivat korkeinta palkkaa. Suurista ammattiryhmistä maalareilla oli yleensä parhaat tuntipalkat⁶, mutta varsinkin urakatöissä muurarit ja rapparit saattoivat ylittää vielä suurempiin tuloihin. Muurareiden vähimmäistuntipalkat olivat vuoden 1928 työehtosopimuksissa 92 prosenttia maalareiden palkoista ja kirvesmiesten palkat saman verran muurareiden palkoista. Aputyömiesten alimmat tuntipalkat taas olivat 65 prosenttia muurareiden vähimmäispalkoista. Palkkahierarkian pohjalla olleiden naisten alimmat palkat olivat 74 prosenttia apumiesten palkoista. (kuviot 1) Laastinkannossa naisten työehtosopimuksen mukainen tuntipalkka oli vuonna 1928 kuitenkin sama kuin aputyömiehen alin tuntipalkka.⁷

Työnantajajärjestöjen omien arvioiden mukaan työrauhan ja sosiaalisen järjestyksen ylläpitäminen olivat työehtosopimusten suurimpia hyötyjä.⁸ Erityisen tärkeää tämä oli alalla, jossa oli samanaikaisesti ja peräkkäisiä työvaihteita tehden monia työntekijäryhmiä ja yrityksiä. Rakennustyömaille oli varsinkin keväisin ja nousukausien aikana helppo synnyttää palkkaliikkeitä ja lietsoa 'vertailutytytmättömyyttä'. Lakot olivat työntekijöille tehokas väline edistää pyrkimyksiä ja työnantajille taas vaikeasti torjuttava alituinen uhka. Lakkojen lisäksi työntekijöillä oli etenkin korkeasuhteiden aikoina monia muitakin mahdollisuuksia 'kokonaistuottavuuden' säätelyyn: työtehon vähentäminen, häiriköinti, sabotointi tai jopa irtisanoutuminen.

Työnantajalle uuden työporukan etsiminen saattoi olla hankalaa ja vei ainakin aikaa ja pahimmillaan hidasti koko työmaan etenemistä. Työnantajien näkökulmasta oli tärkeää, että työntekijät luopuivat sopimuskauden ajaksi työtaisteluista.

Rakennustyöntekijöiden korkea ammatillinen järjestäytymien vaikutti myös työehtosopimusten solmimiseen, ja toisaalta sopimukset lisäsivät työntekijöiden järjestäytymishalua. Korkeimmillaan järjestäytymisaste oli 1920-luvun lopun korkeasuhdanteen aikana ammattiryhmästä riippuen 70:stä lähemmäs 100 prosenttiin. Ammattiyhdistysliikkeen keskeinen tavoite oli saavuttaa jäsenilleen vapaata kilpailua korkeampi ja vakaampi palkkataso. Järjestöt yrittivät rajoittaa työvoiman tarjontaa ja siten vähentää työntekijöiden keskinäistä kilpailua. Työvoiman tarjonnan rajoittaminen tarkoitti ennen kaikkea sitä, että ammattiosastot asettivat vähimmäispalkkahinnoitteluja. Tällöin työnantajien mahdollisuus rekrytoida uutta työvoimaa väheni, mikä puolestaan pidemmällä aikavälillä supisti harjaantuneen, ammattitaitoisen työvoiman määrää. Se edesauttoi työpaikan säilyttämistä tai uuden hankkimista ja ylläpiti – ainakin periaatteessa – palkkatasoa myös laskukauden aikana.

Työntekijät ja vahvat ammattiosastot auttoivat sopimuksilla järjestäytyneitä työnantajia myös rakennusmarkkinoiden kilpailussa uusista työkohteista. Tukea tarvittiin erityisesti järjestäytymättömien työnantajien hintakilpailua vastaan. Talonrakennusosalle oli ulkopuolisten kohtuullisen helppo tulla: ei tarvittu suuria alkuinvestointeja tai pidempiaikaisten markkinaosuuksien valtaamista, ja tuotannon ollessa valtaosin käsityömaista skaalaeuista oli vain vähän hyötyä. Eritoten maalauslalla myös ammattitaitoisimmat työntekijät pystyivät itsenäisesti ottamaan urakoita ohi maalausliikkeiden, joten työnantajien oli lähes pakko tehdä varsin laajamittaista yhteistyötä työntekijöiden kanssa. Kaiken kaikkiaan työnantajajärjestöt olivat tyy-

tyväisiä sopimuksiin, koska ne olivat korkeasuhdanteen aikana hidastaneet palkkatason nousua varsinkin kausittaisten työvoiman kysyntäpiikkien aikana ja luoneet siten suotuisat edellytykset rakennustoimintaan. Työnantajat arvioivat työehtosopimusten edesauttaneen rakennustoiminnan laajentumista 1920-luvun jälkipuolella.⁹

Hajota ja hallitse

Suomea kohtasi muun läntisen maailman tavoin pitkä lamakausi 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alkupuolella. Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun lama oli selvästi pidempi ja syvempi kuin Suomen taloudessa keskimäärin.¹⁰ Rahoituksen ehtymisen seurauksena uudisrakentaminen alkoi lamaan syksyllä 1928, ja varsinainen lamakausi ulottui syksystä 1929 kevääseen 1934. Valmistuneiden uudis- ja lisärakennusten tilavuus oli alhaisimmillaan vuonna 1934, noin 15 prosenttia korkeasuhdanteen 1928 huippuluvuista. Laajamittaisista kunnan ja valtion järjestämistä varatoista huolimatta enimmillään lähes puolet Helsingin rakennustyöläisistä oli samanaikaisesti työttömyystoimiston työnhakijana. Helsingin rakennusalan laman keskeinen ja kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellinen ilmiö oli reaali-palkkojen suuri lasku. Yksityisessä rakennustoiminnassa reaaliset vähimmäistuntipalkat laskevat lamavuosina yli kolmanneksen, ja esimerkiksi muuraustöiden reaaliset urakkapalkat laskevat enimmillään yli 60 prosenttia.¹¹

Poikkeuksellisen suuren ja negatiivisen työvoiman kysyntäshokin lisäksi poliittisen elämän muutokset vaikuttivat työelämän suhteisiin Helsingin rakennusallalla. Kyse oli kommunistien ja sosiaalidemokraattien linjaerimielisyyksistä ammattiyhdistysliikkeen sisällä ja porvarillisen puolen suhtautumisesta kommunistien toimintaan. Poliittinen kriisi aktualisoitui kesällä 1930,

ja Suomen Ammattijärjestö asetettiin toimintakieltoon saman vuoden syksyllä. Suomen Ammattijärjestö ja sen jäsenjärjestöt julistettiin lakkautetuiksi seuraavana vuonna. Samalla Suomen Rakennustyöväen Liiton ja sen alaisen ammattiosastojen toiminta päättyi. Suomen Muurarien Liiton toiminta ensin kiellettiin, mutta lakkautus kumottiin korkeimman oikeuden päätöksellä joulukuussa 1933. Suomen Työläisliitto ja toimintakielloilta säästyneet ammattiliitot perustivat Suomen Ammattijärjestön tilalle Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK). Uusi keskusjärjestö ja siihen kuuluneet liitot ja osastot pysyivät kuitenkin lamavuodet pieninä ja heikkoina järjestöinä.¹²

Rakennustyönantajat muuttivat lamavuosina suhtautumistaan työehtosopimuksia kohtaan. Työvoiman saatavuus ei ollut enää ongelma, koska laajan työttömyyden aikana töitä ei kuitenkaan riittänyt kaikille. Töihin halukasta ja taitavaa työvoimaa oli riittämiin tarjolla aikaisempaa alhaisemmin palkoin. Työnantajien oli siten mahdollista kieltäytyä pitkälle menevästä yhteistyöstä työntekijöiden ja heidän järjestöjensä kanssa. Työntekijöiden neuvottelu- ja painostusvoima oli vähäisempi, koska työvoiman tarjonta ylitti sen kysynnän ja ay-liike oli heikompi kuin 1920-luvulla. Samaan suuntaan vaikutti myös yhteiskunnallisen ilmapiirin oikeistolaistuminen. Syksyllä 1930 säädettiin laki ”työrauhan suojelemiseksi”, joka vaikeutti lakkojen järjestämistä ja helpotti niiden murtamista.¹³ Ainoastaan maalauslalla solmittiin työehtosopimukset vielä vuosina 1931 ja 1934.

Työvoiman kysynnän laskiessa ja ammattiyhdistysliikkeen heikentyessä työntekijöiden henkilökohtaisen tuottavuuden haluttiin vaikuttavan aikaisempaa enemmän palkkaan. Palkkatason alentamisen lisäksi lamavuosina yleistyivät vaatimukset palkkahajonnan lisäämiseksi saman ammattiryhmän työntekijöiden välillä. Jo ennen lamaa työehtosopimusten huonona puolelta oli pidetty sitä, että ne johtivat heikoimpien työntekijöiden kohdalla lii-

an korkeisiin minimipalkkoihin.¹⁴ Pauli Kettusen mukaan työnantajien yleisenä tavoitteena oli ”vahvistaa yksityisen työnantajan ja yksityisen työntekijän suhteen kahdenvälisyyttä”.¹⁵ Alkuvuodesta 1930 rakennusalan työnantajajärjestöt esittivät, että tuntipalkkoihin tulisi kaksi, työkyvyn ja ammattitaidon mukaan määräytyvää palkkaluokkaa. Kokonaan sopimusten ulkopuolelle haluttiin jättää osittain työkykynsä menettäneiden, lämmittäjien ja yövahtien palkat.¹⁶

Sopimuksista luopuminen ja työnantajan määräysvallan korostuminen ei kuitenkaan tarkoittanut palkkahierarkiasta luopumista. Vaikka palkat romahtivat lamavuosina, työnantajat hinnoittelivat työt edelleen pääsääntöisesti työtehtävien ja sukupuolen mukaisesti: muurareille maksettiin enemmän kuin aputyömiehille ja miehille enemmän kuin naisille. Tällaisen periaatteen rikkominen olisi merkinnyt sekasortoa työmailla ja huomattavaa tuottavuuden ja kannattavuuden laskua. Liian yksilöllinen, ainoastaan työsuoritukseen perustuva palkkaus ei ollut ainakaan järjestäytyneiden työnantajien etujen mukaista myöskään siksi, että se olisi johtanut vieläkin holtittomampaan kilpailuun työnantajien välillä vähäisistä rakennusurakoista.

Palkkojen joustavuus vaihteli lamavuosina työntekijäryhmittäin. Työehtosopimukset ylläpitivät muurareiden palkkatasoa vuonna 1930 ja maalareiden palkkoja myös vuonna 1931. Työvoiman kysynnän ja tarjonnan suuri epäsuhta ja sopimukseton tila romahduttivat helpoimmin korvattavan työvoiman palkkatason nopeasti. Palkkaerot kaventuivat uudelleen laman pitkittyessä. Aputyöläisten vähimmäistuntipalkat olivat 57 prosenttia maalareiden ja kaksi kolmasosaa muiden ammattimiesten vähimmäistuntipalkoista vuonna 1933. Lamavuosina miesten ja naisten palkkaero säilyi suunnilleen entisellään; ainoastaan aputyömiesten tuntipalkat laskivat jonkin verran enemmän kuin naisten palkat (kuvio 1).

Työehtosopimukseen ei palattu myöskään laman jälkeen. Rakennusalan työnantajat alkoivat kuitenkin rakentamisen elyessä vuonna 1934 oma-aloitteisesti nostaa ja säädellä työntekijöiden palkkatasoa. Työnantajajärjestöt antoivat Helsingin rakennustyöläisille niin sanottuja palkkalupauksia, jotka olivat kirjallisia sitoumuksia noudattaa ilmoitettuja palkkoja määrätyn ajan, yleensä noin vuoden eteenpäin. Palkkalupaukset eivät täyttäneet työehtosopimuslain vaatimuksia, koska työntekijöiden rekisteröidyt järjestöt eivät allekirjoittaneet papereita. Pieni osa erikoisliikkeiden työnantajista teki työntekijöiden kanssa kuitenkin myös palkka- ja työehtosopimuksia.¹⁷

Palkkalupauksissa lisättiin työntekijäryhmien sisäistä palkkahajontaa lamaa edeltäviin työehtosopimukseen verrattuna. Samasta työstä voitiin maksaa – lamavuosina esitettyjen vaatimusten ja käytäntöjen mukaisesti – työkyvyn ja ammattitaidon mukaan erisuuruista palkkaa. Esimerkiksi naisten tuntipalkat olivat 4,50–5,00 markkaa ja muurarin 9,00–10,00 markkaa vuonna 1935. Vaihtelua oli siten noin 10 prosenttia. Lamaa edeltävissä työehtosopimuksissa tällaista joustoa ei ollut, mutta lamavuosina heikentyneen ammattiyhdistysliikkeen oli pakko hyväksyä työnantajien vaatimukset. Jouston hyväksyminen mahdollisti kuitenkin kyvykkäimpien työntekijöiden palkkojen nopeamman nousun laman pohjalukemista. Koska työnantajien palkkalupaukset kohosivat vuosittain noin 5–10 prosenttia, viimeistään kahden vuoden kuluessa aikaisemmasta työntekijäryhmän enimmäistuntipalkasta tuli saman työn vähimmäistuntipalkka.¹⁸

Lama ei tuonut suuria pysyviä muutoksia palkanormiin eli siihen, miten eri töiden palkat suhteutuivat toisiinsa. Palkkaerot olivat laman jälkeen Helsingin rakennustyömailla likimain samansuuruiset kuin ne olivat 1920-luvun alussa. Aputyömiesten vähimmäistuntipalkat olivat noin 60 prosenttia maalareiden ja noin 70 prosenttia muurareiden ja kirvesmiesten tuntipalkoista. Naisten vähimmäistuntipalkat olivat talvisodan kynnyksellä vajaa

puolet maalareiden, hieman yli puolet muurareiden ja kolme neljäsosaa apu-työmiesten palkoista. Varsin hitaan inflaation vuoksi nimellispalkkojen vuosittainen kohoaminen merkitsi kaikkien työntekijäryhmien reaalipalkkojen nousua. Talvisodan kynnyksellä vuonna 1939 reaaliset vähimmäistuntipalkat olivat Helsingin yksityisillä rakennustyömailla keskimäärin noin 15 prosenttia yli lamaa edeltävän vuoden 1928 tason.¹⁹

Lamaa edeltäviin työehtosopimuksiin verrattaessa suurin ero oli siinä, että muurarit olivat menettäneet 1920-luvun nousukaudella saavuttamansa – siis melko lyhytaikaisesti jääneen – palkkaetunsa. Muurarit onnistuivat vielä vuoden 1934 lakon avulla saavuttamaan korkeamman vähimmäistuntipalkan, mutta seuraavana vuonna työnantajat tasoittivat kahden suuren ammattiryhmän, muurareiden ja kirvesmiesten palkkaeron. Muurareilla ja kirvesmiehillä oli 1930-luvun jälkipuolen palkkalupauksissa yhtä suuret vähimmäistuntipalkat. 1920-luvun jälkipuolen työehtosopimuksissa eroa oli ollut muurareiden hyväksi vajaa kymmenen prosenttia.²⁰

Kirvesmiesten ja muurareiden palkkaeron tasoittaminen oli yksi keskeinen väline ja tavoite laman jälkeisessä työnantajapolitiikassa. Kohottamalla oma-aloitteisesti kirvesmiesten palkkoja työnantajajärjestöt yrittivät hajottaa työntekijöiden yhteisrintamaa ja estää työehtosopimusten paluuta rakennus-alalle. Suomen Rakennustyönantajaliiton ja Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuuston asiamies Paavo Kyrenius esitti työnantajajohtajille helmikuussa 1935 näkemyksensä, että ”kirvesmiehet eivät missään tapauksessa menisi äänestämään lakkoa, jos heille toteutettaisiin pieni korotus, heidän toiselta puolen tietäessään, että kirvesmieslakkoa on verrattain helppo murtaa”.²¹ Rakennusmestari Oskari Vilamo oli muutamaa päivää myöhemmin samoilla linjoilla:

tällä kertaa katsottiin välttämättömäksi lopullisesti nostaa kirvesmiehet ja muut parhaimmat ammatillaiset muurarien ja rapparien tasolle ja hävittää näiden viime mainittujen viimekesäisen lakon jälkeen sittenkin vielä säilyttämä pieni etu-

matka. Kirvesmiesten palkkain korotus saisi tämän nykyisen jokseenkin tyytymättömän ammattikunnan tyydytetyksi ja heidän solmimansa liiton muurarien kanssa tarkoituksettomaksi. Kun puhujan mielestä muurarit, hävittyään viimekeisäisen lakkotaistelunsa tuskin yksinään, ilman kirvesmiesten apua menisivät uuteen taisteluun, voidaan toivoa työrauhan säilymistä.²²

Työnantajaorganisaatioissa suunnitelluilla palkkaerojen sääntelyillä pyrittiin siis turvaamaan työrauhaa ja hajottamaan työntekijöiden yhteisrintamaa. Kyse ei ollut pelkästään siitä, että pidettiin tuotantoprosessin kannalta keskeiset ammattimiehet tyytyväisinä. Uudelleen työnantajajohtaja Kyreniusta lainaten oli ”taktillisista syistä tyydytettävä vähemmän taitavat ammattimiehet, joita aina on enemmistö työväestön lakkokokouksissa”.²³ Hieman myöhemmin keväällä 1935 Suomen Rakennustyöläisten Liiton puheenjohtaja Uno Nurmisen lupasi, että liiton työntekijät hyväksyvät työnantajien palkkalupaukset, mikäli aputyöntekijöiden ja naisten palkkoja korotetaan jonkin verran muiden palkkoja enemmän.²⁴ Työvoiman kysynnän kasvaessa yksipuolinen sanelupolitiikka ei onnistunut vaan tarvittiin taktikointia ja myös työntekijän tarpeita huomioon ottavaa kohtelua.

Oikeudenmukainen isäntä

Palkkaeroihin vaikuttivat perinteet ja vallitsevat palkanormit. Niillä oli yhteys niin työntekijöiden tuottavuuteen kuin työntekijäryhmien erilaiseen kykyyn muuttaa työsuoritus palkaksi. John Maynard Keynesin ajatuksiin pohjautuen amerikkalaiset George A. Akerlof ja Janet L. Yellen ovat kehittäneet niin sanottua reilun palkan teoriaa, ”the fair wage-effort hypothesis”. Teorian keskeinen väite on, että yhteisöissä vallitsevat reiluuden ja oikeudenmukaisuuden käytännöt ja perinteet ovat – yhdessä markkinamekanismin kanssa – olennainen osa palkkojen määräytymisprosessia. ’Oikean’ palkkatason

myötä työntekijöiden tuottavuus kasvaa. Mikäli reiluja ja yleisesti hyväksytyjä pelisääntöjä ei noudateta, työntekijät pitävät työntekijöiden toimintaa epäreiluna. Tuloksena on vääryyden kokeneiden työläisten työnnon ja tuottavuuden lasku. Reilun palkan teoriaa on pidetty taloustieteessä 1980-luvulla yleistyneiden tehokkuuspalkkamallien sosiologisena muotona.²⁵

'Reilun palkkauksen' ydin oli 'oikean' palkan aiheuttamassa työtehon kasvussa. Työnantajan oli perusteltua korottaa palkkoja niin kauan kuin esimerkiksi yhden prosentin palkan nosto lisäsi työponnistuksia enemmän kuin prosentin sillä oletuksella, että työponnistus oli suorassa suhteessa tuotannon määrään. Motivoinnin lisäksi vertaisyrityksiä korkeamman palkan avulla voitiin houkutella kyvykkäimpiä työntekijöitä yrityksen palkkalistoille. Toisaalta rakennustyömailla tarvittavan yhteistyön ja urakkasakkien yleisyyden vuoksi tulokkaiden oli vaikea rikkoa vallitsevaa palkanormia ilman tuottavuuden laskua.

Rakennustyössä tavallisessa urakkatyössä piili oma oikeudenmukainen perusteensa, jota ainakin työnantajat yrittivät korostaa. Maailmansotien välisenä aikana esimerkiksi muurauksesta tehtiin aikalaisarvioitsijan mukaan 70–90 prosenttia urakkatyönä.²⁶ Urakkatyössä – joko kappale- tai pinta-ala-palkkauksessa – tuottavuuseroista johtuvaa ja työnantajien toivomaa palkkahajontaa voitiin kasvattaa. Urakalla työskentely kannusti lisäämään työtehoa, koska työntekijöiden toteutunut ansio ja laskennallinen tuntipalkka määräytyivät nopeuden mukaan. Urakkatyön yleisyyden yhdeksi tärkeäksi perusteeksi voidaan nähdä se, että siinä voitiin tukeutua yleiseen ja vanhaan oikeudenmukaisuuskäsitykseen työsuorituksen ja palkan vastaavuudesta. Tuloksena oli palkkaerojen kasvu työntekijöiden välillä.

Perinteet ja reilun palkkauksen käytänteet selittävät osittain myös naisten työskentelyä rakennustyömailla. Moniin rakennusalan töihin naiset so-

veltuivat siinä missä miehetkin. Naisten rekrytoimiseen myötävaikutti se, että naisille voitiin yleensä maksaa – vakiintuneen tavan mukaisesti – alhaisempaa palkkaa kuin miehille. Mikäli työsuorituksessa ei ollut eroja, naisten kannattavuus muodostui silloin korkeammaksi. Olennaista oli se, etteivät miehet tai välttämättä edes naisetkaan vastustaneet alhaisempaa palkkaa, ainakaan silloin kun kyse oli suotuisista työkausista.²⁷ Useimmiten naiset olivat rakennusalan työnantajien näkökulmasta varsin haluttuja työntekijöitä; he olivat tuottavaa, kannattavaa ja kuuliaista työvoimaa, jolla ei ollut vahvaa ammattiyhdistysliikettä tukenaan. Tosin omat ongelmansa nähtiin myös naisten työskentelytavoissa. Rakennusmestari Akseli Malmi kirjoitti vuonna 1916 Rakennustaito-lehdessä ”aputoista, joita naiset rakennuksilla suorittavat, en tahdo muuta sanoa kuin että koettakaamme jos mahdollista järjestää heitä korkeintaan yksi samaan huoneeseen.”²⁸

Työehtosopimuksiin sisältyi myös tietty oikeudenmukaisuus. Ne toivat pidempään Helsingissä toimineille rakennusyrityksille toimintaan ennustettavuutta siinä tapauksessa, että sopimusten noudattamista pystyttiin valvomaan. Järjestäytyneille työnantajille oli tärkeää, ettei sopimuksia rikottu kumpaankaan suuntaan. Sopimukset alittavalla palkoilla oli mahdollista saada kilpailuetua, kun taas sopimukset ylittävillä hinnoittelulla voitiin houkuttaa parasta työvoimaa. Työehtosopimusten aikana työntekijöiden oli taas reilua muita työntekijöitä kohtaan noudattaa tehtyjä sitoumuksia ja siten ottaa palkat pois keskinäisestä kilpailusta.

Ennen kaikkea yhtäläisen ammattitaidon omaavilla työntekijöillä piti olla kutakuinkin samanlainen palkkataso. Suomen Rakennustyöväen Liiton puheenjohtajan Uno Nurmisen mielestä 1920-luvun lopun työehtosopimusten yksi etu oli siinä, että ”saadaan palkat taas oikeaan suhteeseen toisiinsa verraten”.²⁹ Esimerkiksi muurareiden tuli saada eri työmailla suunnilleen samanlaista palkkaa, jonka piti mieluiten olla enemmän kuin kirvesmiehillä ja

lähes maalareiden palkkojen tasoa. Aputyömiehille taas voitiin maksaa kolmanneksen alhaisempaa palkkaa kuin muurareille. Naisten alimmat palkat olivat yleensä noin puolet muurareiden ja 75–80 prosenttia aputyömiesten alimmista palkoista. Sopimuksettomana aikana vahvimmat ammattiryhmät pystyivät nostamaan ja ylläpitämään muita paremmin palkkatasoa. Kuten edellä todettiin, erityisesti työnantajat tavoittelivat yksilöllisempää palkkausta, mutta palkkataso määrittyi myös työnantajien palkkalupausten aikana ammatin ja työtehtävän mukaan.

Lamavuodet toivat mukanaan työnantajien toivomia mutta myös hyväksi koettuja toimintatapoja liiaksi rikkovia muutoksia palkkaukseen. Rakennustyönantajaliiton vuosikertomuksen mukaan ”vaikeista oloista ja suuresta työttömyydestä on ollut seurauksena toiselta puolen entisinä aikoina epätasaiseksi ja usein mahdottoman korkeiksi ruuvattujen palkkojen tasaantuminen oikeudenmukaisemmaksi eri työläisryhmien välillä ja toiselta puolen työolojen kaikin puolin tapahtunut rauhoittuminen”.³⁰ Toisaalta sopimuksettomana aikana ja palkkojen nopeasti laskiessa vanhemmille ja tuttaville työntekijöille kerrottiin keväällä 1931 maksetun, ’hyvän miehen lisänä’, paikoitellen noin markan verran (10–15 prosenttia) korkeampaa palkkaa kuin muille.³¹ Poikkeukselliset olot myös sekoittivat joidenkin työnantajien mielestä liiaksi vallitsevaa palkanormia. Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuustossa maalaustyönantajien edustaja herra Järvi valitti, että ”kilpailijat eivät noudata vanhojen helsinkiläisten liikkeiden normeja palkanmaksussa, vaan alittavat niitä siinä määrin, että maalariammattimies alkaa nykyään ansaita vähemmän kuin esimerkiksi muurari tai nikkari”.³²

Työvoiman kysynnän uudelleen lisääntyessä työntekijöiden oikeudenmukainen kohtelu tuli erityisesti ottaa huomioon, nyt tosin taistelussa työehtosopimuksia vastaan. Palkkalupauskäytännön jatkamista perustellessaan rakennusmestari Anton Hasari totesi, että ”on oikeudenmukaista ja kohtuul-

lista, että myöskin työntekijä jonkun ajan eteenpäin tietää, mitkä hänen tulo-
lonsa tulevat olemaan, ja kunnollisia työnantajia ei säikytä se seikka, että
he sitoutuvat esimerkiksi jonkun määrätyn ajan tahi rakennustyön aika-
na maksamaan määrättyjä palkkoja”.³³ Kaksi vuotta myöhemmin Suomen
Rakennusteollisuuksien Keskusvaltuustossa keskusteltiin jälleen työnanta-
jien velvollisuuksista palkkauskysymyksessä. Keskusvaltuuston puheenjoh-
taja ja Paraisten Kalkkivuoren johtaja Einar Kahelin totesi silloin, että työ-
ehtosopimusten vastustaminen ”merkitsee myös velvollisuuksia työnanta-
jille pitämään huolta siitä, että heidän määräämässään palkkatasossa huo-
lehditaan pieneläjien elintason nostamisesta. Sen vuoksi on tarkoin mietit-
tävä, onko ja milloin tähän mahdollisuutta ja tehtävä päätös tätäkin kohtaa
silmällä pitäen”.³⁴

Palkanormin merkitys

Edellä kuvatuilla Helsingin rakennusalan palkkauskäytännöillä oli myös laa-
jempia vaikutuksia. Muissa kaupungeissa solmitut rakennusalan työehtoso-
pimukset noudattivat 1920-luvulla Helsingin mallia, ja 1930-luvun työnan-
tajien palkkalupaukset olivat muualla Suomessa rakenteeltaan yleensä sa-
mankaltaisia kuin Helsingissä. Varsinaista rakennusalaan lähellä oleville aloil-
le – kuljetus-, sähkö- ja putkitöihin – tehtiin myös työehtosopimuksia 1920-
luvun korkeasuhdanteessa. Niiden laadintaan vaikutti olennaisesti Helsingin
rakennusosalalla solmitut sopimukset.³⁵

Maailmansotien välisenä aikana muotoutuneiden palkkauskäytäntöjen
vaikutukset ulottuivat myös pidemmälle. Toisen maailmansodan aikana ja
sen jälkeen valtakunnallisia rakennusalan palkanormeja luotaessa mal-
lia otettiin usein Helsingin käytännöistä, koska siellä aikaisempi sääntely

oli edennyt kaikkein pisimmälle. Esimerkiksi palautettujen alueiden rakennustyöläisiä koskevan palkkasopimuksen palkkatasoksi määriteltiin touko-kuussa 1943 Helsingin tariffi kymmenellä prosentilla korotettuna. Sodan jälkeen valtakunnallisen palkkasäännöstelyn normitus sovitetiin kullakin alalla muotoutuneisiin käytäntöihin, työnantajien aikaisempiin palkkalupauksiin. Työnantajat halusivat säilyttää rakennusalan ammattimiesten ja apu-työntekijöiden perinteisen, työehtosopimuksissa ja palkkalupauksissa määritellyn palkkaeron. Myös muilla aloilla aikaisempien vuosikymmenten käytännöt muovasivat olennaisella tavalla toisen maailmansodan jälkeisiä valtakunnallisia työehtosopimuksia.³⁶

Helsingin rakennustoiminnassa palkkaeroja luonnehti kaiken kaikkiaan varsin suuri pysyvyys. Vallitsevista käytännöistä, jotka olivat yhteydessä työntekijöiden ammattitaitovaateisiin, tuottavuuseroihin ja kykyyn muuntaa työsuoritus palkaksi, muotoutui vähitellen palkkaeroja säätelevä normi. Se määritteli, miten eri töiden palkat suhteutuivat toisiinsa. 'Oikealla' palkalla houkutteltiin osaavaa ja motivoitunutta työvoimaa, kohotettiin työntekijöiden tuottavuutta ja säilytettiin työrauha. Näillä tekijöillä oli suuri merkitys kausityön ja suurten suhdannevaihteluiden alalla, jossa työskenteli samalla työmaalla monia eri yrityksiä ja työntekijäryhmiä. Työnantajat pyrkivät palkkaeroja säätelemällä myös heikentämään työntekijöiden yhteenkuuluvaisuuden tunnetta, kollektiivista voimaa ja viime kädessä kaiketi myös yhteisen luokkakokemuksen syntyä. Eriytyneet palkat loivat työväestön sisäisen hierarkian.

Viitteet

- 1 Etumies: työkunnan johtaja, itsekin työhön osallistuva ammattimies. Helppari: apumies, jossakin työssä apuna, apulaisena oleva henkilö, apuri (myös nainen). Helamaa, Erkki, Vanhan rakentajan sanakirja. Rakentamisesta, rakennuksista, rakenteista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, 9, 23, 39.
- 2 Heikkinen, Sakari, Palkollisesta proletaariin: työn ja luokan suomalais- ta käsitehistoriaa, toim. Raimo Parikka, Työväestö ja kansakunta. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997, 75–84; Alapuro, Risto, Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmanso- taan, toim. Tapani Valkonen ym., Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistu- misen aikana. Porvoo: WSOY 1985, 36–40. Työväestön ja luokan käsitteistä ks. myös Pertti Haapalan ja Harri Melinin artikkelit tässä kirjassa.
- 3 Hannikainen, Matti, Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmark- kinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana. Helsinki: Suomen Tiedeseura 2004, 42–45; SVT VI, Väestötilasto 71:1, Helsingin väestölaskenta 1930.
- 4 Rakennusalan suhdannekehityksestä ja työehtosopimuksista ks. laajemmin Hannikainen 2004.
- 5 Hannikainen 2004, 141–145; Helin, Jyrki, Rakentajien liitto. Rakennusalan työläisten järjestötoiminta Suomessa 1880-luvulta vuoteen 1995. Jyväskylä: Rakennusliitto 1998, 68–69; Salomaa, Erkki, Rakentajat eilen ja tänään. 70 vuotta ammattiyhdistystoimintaa. Helsinki: Suomen Rakennustyöläisten Liitto ry 1959, 124–128; 36–39, 58–66. Similä, Yrjö & Kyrenius, Paavo, Suomen Rakennustyönantajaliitto 1920–1945. Helsinki: 1945, 69.
- 6 ”Ei ole mitään ammattia, joka vaatii niin paljon älykkäisyyttä ja taitoa kuin maa- larin ammatti.” Lainaus Maalarilehdestä 1920:3, Helamaa 2004, 136.
- 7 Osittain palkkaerojen kaventumiseen vaikutti 1920-luvun korkeasuhdanteessa se, että Suomen Rakennustyöväen Liittoon kuuluneiden työntekijöiden työehto- sopimukset uusittiin suotuisammassa suhdannevaiheessa (1928) kuin Suomen Muurareiden Liittoon kuuluneiden työläisten sopimukset (1929).
- 8 Rakennustyönantajaliitossa laadittiin vuonna 1923 luettelo työehtosopimusten hyödyistä ja haitoista. Puolet työehtosopimuksia puoltavista kannoista liittyi eri tavoin työrauhan turvaamiseen. Similä & Kyrenius 1945, 79–82.
- 9 Pöytäkirjat 6.5.1927 ja 7.9.1928, Suomen Rakennusmestariiliiton Helsingin osas- to; Rakennustaito 1928, 1; Salomaa, Erkki, Helsingin maalarien osaston vaihei- ta 1888–1957. Helsinki 1957, 82–103; Similä & Kyrenius 1945, 79–82.
- 10 Nimellinen bruttokansantuote laski Suomessa lamavuosina 22 prosenttia ja reaa- linen 4 prosenttia. Lasku oli selvästi vähäisempi kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa tai Saksassa mutta suunnilleen saman verran kuin Britanniassa tai Ruotsissa. Suomen talouden elpyminen alkoi markan kultakannasta irrottamisen jälkeen vuosina 1931–1932. Hjerppe, Riitta, Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja raken- nemuutos. Kasvututkimuksia XIII. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1988, liite- taulukot.
- 11 Hannikainen 2004, liitetaulukot 2, 9 ja 16.
- 12 Bergholm, Tapio, SAK:n vuosisata. Helsinki: Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö 2001, 22–23; Helin 1998, 129–132; Kettunen, Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdis- tysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1986, 442–458; Ala-Kapee, Pirjo & Valkonen, Marjaana, Yhdessä elämä turvallisiksi. SAK:laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Helsinki: Suomen

- Ammattiliittojen Keskusjärjestö 1982, 734–742; Salomaa 1959, 242–244.
- 13 Lain merkityksestä laajemmin Kalela, Jorma, Pulapolitiikkaa. valtion talous- ja sosiaalipoliitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933. Tutkimuksia 13. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos 1987, 171–174.
- 14 Similä & Kyrenius 1945, 81.
- 15 Kettunen, Pauli, Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta. Helsinki, Tutkijaliitto 1997, 58.
- 16 Pöytäkirjat 8.1.1930, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto; pöytäkirjat 10.4.1930 Suomen Rakennustyönantajaliitto; pöytäkirjat 3.1.1930 ja 4.4.1930 Suomen Rakennusmestariiliiton Helsingin osasto.
- 17 Laajemmin Hannikainen 2004, 151–153.
- 18 Hannikainen 2004, liitetaulukko 14.
- 19 Hannikainen 2004, liitetaulukot 14 ja 15.
- 20 Hannikainen 2004, liitetaulukko 14.
- 21 Pöytäkirjat 18.2.1935, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 22 Pöytäkirjat 22.2.1935, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 23 Pöytäkirjat 22.3.1935, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 24 Työnantajaryhmän kokous 10.5.1935, Suomen Rakennusmestariiliiton Helsingin osasto.
- 25 Akerlof, George A. & Yellen, Janet, The Fair Wage-Effort Hypothesis and Unemployment, The Quarterly Journal of Economics, vol. 105, 1990:2, 255–283; Solow, Robert M., The Labor Market as a Social Institution. Cambridge, Massachusetts, Basil Blackwell Inc. 1990, 31–56; Yellen, Janet, Efficiency-wage Models of Unemployment, The American Economic Review. vol. 74, 1984:2, 200–205; Keynes, John Maynard, The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan/Cambridge University Press 1936.
- 26 Härmä, Erkki, Puoli vuosisataa järjestötoimintaa 1891–1941. Kertomus Suomen Muurarien liiton osasto N:o 1:n 50-vuotisesta toiminnasta. Helsinki 1941, 153, 201.
- 27 Myöskään kaupan alalla naiset eivät suostuneet 1900-luvun alussa miespuolisten kauppa-apulaisten vaatimukseen, että naisille tuli maksaa samaa palkkaa kuin miehille. Yleinen käsitys naisten keskuudessa oli, että jos miehellä ja naisella olisi sama palkka, työnantaja palkkaisi miehen. Hentilä, Marjaliisa, Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Helsinki: Liikealan ammattiliitto/Edita 1999, 206.
- 28 Malmi, Akseli W., Apuritöiden johtamisesta. Keskustelualustus Suomen Rakennusmestariiliiton Helsingin osaston kokouksessa 4.11.1915, Rakennustaito, vol. 11, 1916:1, 9.
- 29 Nurminen, Uno, Odotettavissa olevat palkkaliikkeet, Rakentaja, vol. 4, 1928:1, 4.
- 30 Vuosikertomus 1931, Suomen Rakennustyönantajaliitto.
- 31 Pöytäkirjat 20.3.1931, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 32 Pöytäkirjat 6.4.1933, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 33 Pöytäkirjat 18.2.1935, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 34 Pöytäkirjat 13.1.1937, Suomen Rakennusteollisuksien Keskusvaltuusto.
- 35 Hannikainen 2004, 144–145.
- 36 Bergholm, Tapio, Sopimussyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956. Helsinki 2005, 29, 44–52, 55–60; Teräs, Kari, Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi. Ammattiyhdistykset ja työsuhteiden sääntely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle. Turun työväenliikkeen historia (I). Turku: 1995, 466–469.

Yhteisten vappujuhlien mahdollisuus ja ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyys

Vappujuhlat ovat Suomessa ja muualla maailmassa koonneet työväenliikkeen järjestöväkeä ja kannattajia yhteen. Kyse on ollut voimannäytöstä, yhteishengen luonnista ja yhdessä olostä. Työväenpuolueiden väliset ja ammattiyhdistysliikkeen sisäiset ristiriidat ovat näkyneet vappujuhlissa ja niiden järjestelyissä. Tämä artikkeli kuvaa sitä, miksi työväestön yhteistyön ja joukkovoiman kasvun ansiosta yhteiskunnallista asemaansa vahvistanut Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK) halusi 1940-luvun lopusta alkaen pitää ammattiosastot ja ammatilliset paikallisjärjestöt erossa vappujuhlien järjestelyistä. Kovin kiistä käytiin vuonna 1950 kommunistien johtamien ammatillisten paikallisjärjestöjen oikeudesta järjestää vappujuhlia, jolloin SAK ajautui hajaannuksen partaalle. Rajun arvostelun ja yhtenäisyyspyrkimysten välinen jännite teki SKP:n ammattiyhdistyspolitiikasta tuolloin tempoilevaa.

Ammattiyhdistysliikkeen kommunistien ristiriitaiset pyrkimykset ja toimet johtuivat siitä, että he joutuivat vappukriisin kärjistyessä palvelemaan kahden herraa: kommunististen puolueiden tiedotustoimistoa eli Kominformia ja Maailman ammattiyhdistysten liittoa (MAL). SAK:n kommunistit seurasivat tiukan antisosialidemokraattisen Kominformin linjanvetoja, joiden mukaisesti tuli paljastaa oikeistososialidemokratian antautuminen kotimaisten kapitalistien ja Yhdysvaltojen sodanlietsojen juoksupojaksi. Arabian posliinitehtaan lakko 1948 ja syksyn 1949 lakkoliikkeen katkerat kokemukset tukivat näitä näkemyksiä. Toisaalta juuri niiden kelvottomaksi moneen kertaan paljastettujen sosialidemokraattien kanssa oli pyrittävä yhteistyöhön, jotta

ammattiyhdistysliike olisi Suomessa vahva ja SAK pysyisi jäsenenä kommunistien johtamassa MAL:ssa.²

SAK jää välikäteen

SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori pyrki toisen maailmansodan jälkeen yhteistoimintaan ammattiyhdistysliikkeessä. Tämä johti siihen, että SAK:n sosialidemokraatit pääsivät rauhallisesti neuvottelemalla SKP:n kanssa yhteisymmärrykseen kommunistien asemien vahvistamisesta ammattiyhdistysliikkeessä. SAK edisti puolueiden välistä yhteistyötä tekemällä maaliskuussa 1945 esityksen työväestön yhteisistä vappujuhlista ja mielenosoituksista. Näin SAK:n sosialidemokraatit puolustivat työväenliikkeen yhteistyötä, vaikka SDP:n enemmistö suhtautui kommunisteihin hyvin epäluuloisesti, jopa vihamielisesti.³ Sosialidemokraattien ja kommunistien välit tulehtuivat useilla paikkakunnilla jo vuonna 1945, koska puolueiden käsitykset vappukulkueiden ja -juhlien ohjelman tunnuksista, aatteellisesta sisällöstä ja tasapuolisuudesta eivät käyneet yksiin.⁴

Helsinkiläiset sosialidemokraatit suuttuivat siitä, että kommunistit olivat vuonna 1946 kantaneet yhteisessä vappukulkueessa omien johtomiestensä – esimerkiksi Terijoen hallituksen pääministeri O. W. Kuusisen – mahtavia kuvia. Siksi SDP:n Helsingin kunnallisjärjestö esitti, ettei SDP enää osallistuisi samoihin vappujuhliin kommunistien kanssa. SDP:n puoluejohto päätti 'kuvariidasta' huolimatta, että yhteisiin vappujuhliin oli vielä vuonna 1947 mentävä. SDP ei kuitenkaan suostunut yhteisiin julisteisiin, kuten kahtena aiempana vuonna. Työväenpuolueet menivät kevään 1947 vappujuhliin omin julistein ja tunnuksin.⁵

Keväällä 1947 oli työväenliikkeen yhteiset vappujuhlat juhlittu, vaikka SAK

teki jälleen helmikuussa 1948 aloitteen työväenjärjestöjen yhteisistä vappujuhlista. SAK:n työvaliokunta päätti yksimielisesti pitää edellisen vuoden vappujuhlaohjeet voimassa. Sosialidemokraatit joutuivat perumaan päätöksään, kun SDP:n puoluetoimikunta kieltäytyi yhteistyöstä. Työvaliokunta hyväksyi 23.3.1948 sosialidemokraattisen enemmistön äänin uudet vappujuhlaohjeet. Kommunistit eivät voineet hyväksyä linjausta, jonka mukaan ammatilliset järjestöt saivat viedä lippunsa ja tunnuksensa mukaan kulkueisiin ja juhliin vain, jos molemmat työväenpuolueet olivat tilaisuuksia järjestämässä.⁶

Työkansan Sanomien pakinoitsija Leveäharteinen mies (Kuljetusliiton toimitsija Lauri Vilenius) sivalsi: ”Mitä olisivat porvarit ilman sosdemoikeistoa? Kuin pää ilman käsivarsia.”⁷ Vappupäätöksen peruminen oli SAK:lle vaikea, minkä vuoksi Palkkatyöläisessä julkaistussa vappuvetoomuksessa ja lehden pääkirjoituksessa puolusteltiin tehtyä ratkaisua.⁸

SAK:n sosialidemokraattiset johtajat ja toimitsijat jäivät vuonna 1948 väli-käteen, kun oma puolue torjui SAK:n tekemän esityksen. SAK:n kommunistit vaativat yhteisten juhlien järjestämistä jatkossakin. Kommunistien arvostelusta tuskastunut järjestösihteeri Olavi Lindblom (sd) totesi, että ”SAK:lla ei ole valtuuksia eikä mahdollisuuksia pakottaa työläisiä yhteiseen vappujuhlaan”, kun SDP niistä kieltäytyi.

Kommunistit vastustivat johdonmukaisesti vuosina 1948–1949 sitä, että SAK:n työvaliokunnan hyväksymät ohjeet kielsivät ammatillisia järjestöjä järjestämästä omia vappujuhlia paikkakunnilla, joissa työväenpuolueet eivät halunneet järjestää yhteisiä vappujuhlia. Kommunistit koettivat myös muuttaa ohjetta, jonka tarkoituksena oli estää ammattiosastojen tunnusten ja järjestölippujen vieminen poliittisten puolueiden järjestämiin vappujuhliin.

Sosialidemokraatit ja kommunistit kiistelivät vuosina 1948–1949 vap-

pujuhlaohjeista, niiden toimittamisesta ammattiosastoille ja näiden ohjeiden noudattamisesta. Kommunistien näkökulmasta sosialidemokratit hajottivat työväen yhtenäisyyden työväen kansainvälisenä juhlapäivänä. Sosialidemokratit olivat kokeneet useimmat yhteiset vappujuhlat riittäisi ja epäonnistuneiksi, joten muodollisen yhtenäisyyden vaalimiseen ei heidän mielestään ollut perusteita.⁹

Ammatilliset paikallisjärjestöt juhlien järjestäjinä

Vapaa Sana, SKDL:n äänenkannattaja, totesi 1.4.1949 pääkirjoituksessaan, että SAK:n työvaliokunnan enemmistön vappujuhlapäätös oli valitettava. Tästä ei pitänyt hermostua. Yhteisten vappujuhlien järjestelyä tuli jatkaa. Pääkirjoitus päättyi vetoomukseen: ”Tehokkain vastaus hajottajille on yhtenäisyyden puolesta taistelevien voimien rivien tiivistäminen vappujuhlien aikana.” Kommunistien ja kansandemokraattien johtamat ammatilliset paikallisjärjestöt ja ammattiosastot eivät SAK:n työvaliokunnan ohjeista piitanneet. Useat suurten paikkakuntien kommunistijohtoiset ammatilliset paikallisjärjestöt järjestivät työväenliikkeen ’yhteiset’ vappujuhlat vaikka sosialidemokratit järjestivät näillä paikkakunnilla omat marssit ja tilaisuuudet. Näin ammatilliset paikallisjärjestöt käytännössä toimivat bulvaaneina, jotka järjestivät kommunistien ja kansandemokraattien vappujuhlat, joihin SAK:n ohjeiden vastaisesti myös ammatilliset järjestöt ja niiden liput osallistuivat.¹⁰

SAK:n ja ammatillisten paikallisjärjestöjen suhde oli jännitteinen, koska SAK:ssa enemmistö oli sosialidemokraateilla ja useissa suurimmissa paikallisjärjestöissä taas kommunisteilla oli enemmistö. SAK:n työvaliokunta päätti lokakuussa kieltää Tampereella pidettäväksi aiotut ammatillisten paikallisjär-

jestöjen luento- ja retkeilypäivät, koska SAK:n valistusjaosto ei ollut mukana tilaisuuden järjestelyissä. SAK:n työvaliokunta hyväksyi 8.11.1949 kiertokirjeen, jossa ammatillisille paikallisjärjestöille ilmoitettiin, etteivät SAK:n ulkopuolella olevien ammattiliittojen ammattiosastojen edustajat saaneet osallistua paikallisjärjestöjen kokouksiin. SAK:n sosialidemokraatit pitivät sopimatona, että paikallisjärjestöt, jotka olivat sääntöjen mukaan suoraan SAK:n alaisia valitusjärjestöjä, hyväksyivät kokouksissaan palkka- ja järjestöpoliittisia kannanottoja ja julkilausumia. Sosialidemokraattien hierarkkisen järjestönäkemyksen mukaan oli sopimatonta, että nämä SAK:n apuelimet julkilausumillaan koettivat neuvoa SAK:n johtoa.¹¹

SKP:n poliittinen jaosto, joka oli SKP:n puoluetoimikuntaa suppeampi päätöselin, pohti helmikuussa 1950, tulisiko SAK:n ulkopuolelle jätettyjen ammattiliittojen, Kuljetusliiton ja Metsä- ja uittoliiton, ammattiosastojen osallistua ammatillisten paikallisjärjestöjen kevätkokouksiin. Kommunistit olivat vaikeassa valintatilanteessa. Mikäli nämä SAK:hon kuulumattomien liittojen ammattiosastot osallistuisivat kokouksiin, saattaisivat sosialidemokraatit erota tällaisista paikallisjärjestöistä ja perustaa kommunistijohtoisen paikallisjärjestön rinnalla sosialidemokraattien johtaman paikallisjärjestön. Toisaalta kuljetus- ja metsätyöläisten ammattiosastojen edustajia tarvittiin eräissä paikallisjärjestöissä siihen, että enemmistö kevätkokouksissa säilyisi kommunisteilla. Valta paikallisjärjestöissä oli kommunisteille tärkeä, koska niiden kautta oli mahdollista hoitaa vappujuhlat ja muut tärkeät kysymykset. Poliittinen jaosto päätti, että paikallisjärjestöissä tuli toimia tilanteen mukaan. Jos kansandemokraattien enemmistö oli selvä, voitaisiin joustaa. SAK:n ulkopuolistenkin liittojen edustajat saivat olla mukana, mikäli voimasuhteet ilman heitä muuttuisivat sosialidemokraattienemmistöisiksi.¹²

SAK:n sosialidemokraatit olivat usein vaatineet ammattiliittoja ja ammat-

tiosastoja noudattamaan SAK:n tekemiä päätöksiä ja alistumaan järjestökuuriin. SAK:n työvaliokunnassa ja valtuustossa tämä pyrkimys ohjien tiukentamiseen johti yhä selkeämpiin päätöksiin. SAK:n sosialidemokraattisen johdon viesti oli yksiselitteinen niin vuonna 1948 Arabian lakon kuin elo-syyskuun 1949 lakkoliikkeen aikana. Kommunistein oli joko sopeuduttava SAK:n enemmistön, siis sosialidemokraattien, tekemiin päätöksiin tai heidän johtamansa ammattiosastot, paikallisjärjestöt ja ammattiliitot joutuisivat SAK:n ulkopuolelle. Tämä sosialidemokraattien otteen tiukentuminen näkyi jälleen, kun SAK:n työvaliokunta käsitteli 2.3.1950 vappujuhlaohjeita.

Socialidemokraatit ajoivat läpi ohjeet, joiden mukaan ammatilliset järjestöt eivät enää itse saaneet järjestää vappujuhlia. Ammatilliset paikallisjärjestöt ja ammattiosastot saivat osallistua vappujuhlien järjestelyyn ja viedä lipujansa vappujuhliin vain siinä tapauksessa, että kyseisellä paikkakunnalla ”työväen molempien johtavien puolueiden kesken yhteisesti sovitaan juhlien järjestämisestä”. Päätöksen poliittinen sisältö oli selvä, vaikka asia ilmaistiin kiertäen. Ammatilliset paikallisjärjestöt eivät saaneet toimia vappujuhlien järjestäjänä niillä paikkakunnilla, joilla sosialidemokraattiset puoluejärjestöt eivät suostuneet juhlimaan vappua yhdessä kansandemokraattien ja kommunistien kanssa. Ohjeiden lopussa oli erotusuhkaus:

Edellä olevaa Työvaliokunnan päätöstä on kaikkien SAK:n alaisten järjestöjen noudatettava ja merkitsee siitä poikkeaminen menettelytapa- ja järjestöpäätösrikkomusta.¹³

Vapun vuoksi hajaannukseen?

SKP:n poliittinen jaosto pohti 7.3.1950 SAK:n vappujuhlapäätöstä. Ammattiyhdistysliikkeen ja kansandemokraattien yhteistä juhlista ei haluttu luopua. Ongelmana oli ammatillisten paikallisjärjestöjen kohtalo. Mieliä askarrutti kysymys, voisiko SAK erottaa kymmeniä paikallisjärjestöjä tällaisen kysymyksen vuoksi. SKP:n johto ei suostunut taipumaan SAK:n sosialidemokraattien uhkauksen edessä. SKP:n ammatillisen jaoston ehdotuksen mukaisesti SKP:n poliittinen jaosto päätti: ”Ammatilliset paikallisjärjestöt osallistuvat ja järjestävät Vappu-juhlia.” Päätöksen ehkä keskeisimmän perustelun oli kokouksen alussa esittänyt Yrjö Murto. Hän oli todennut, että taipuminen saisi SAK:n sosialidemokraatit esittämään vielä uusia vaatimuksia.¹⁴

Palkkatyöläisen pääkirjoituksessa 10.3.1950 varoitettiin, ettei vappuvie-ton osalta ollut varaa uhmata SAK:n päätöksiä. SAK:n johto valmisti tiukoja vastatoimia, kun useat paikallisjärjestöt olivat aloittaneet lähes perinteiseen tapaan SAK:n ohjeista piittaamatta vappujuhla järjestelyt. SAK:n työvaliokunta käsitteli 29.3.1950 uudelleen vappujuhla kysymystä. Keskusjärjestön sosialidemokraattinen johto ei sallinut minkäänlaista poikkeamista annetuista ohjeista. Uusi selvempi viesti ammatillisille paikallisjärjestöille hyväksyttiin äänin 7-6.

Työvaliokunnan enemmistö korosti uudessa kiertokirjeessä, että yhteiset vappujuhlat olivat tuoneet työväenpuolueiden riidat ammattiyhdistysliikkeen sisään. Tämän vuoksi puolueet saivat jatkossa kantaa vastuun yhteisten tai erillisten vappujuhlien järjestämisestä. Aiempia ohjeita uhmanneilla ammatillisilla paikallisjärjestöillä oli aikaa 17.4.1950 saakka ilmoittaa luopuvansa vappujuhlien järjestämisestä. SAK katsoi paikallisjärjestön asettuneen SAK:n ulkopuolelle ja perustaisi paikkakunnalle uuden paikallisjärjestön, mikäli perääntymisilmoitusta ei määräaikaan mennessä tulisi.¹⁵

Vappujuhla kiistan kärjistyminen ajoi SAK:n järjestöllisen hajaannuksen

partaalle lähes samalla tavoin kuin vuoden 1949 lakkoliikehdintä. SKP:n johto pysyi taipumattomana, vaikka he saivat tietoja, että vappukiista oli johtamassa ammattiosastojen erottamiseen sosialidemokraattien johtamista ammattiliitoista. Kommunistien kaavailuissa erotetut ammatilliset paikallisjärjestöt hakeutuisivat yhteistyöhön Kuljetusliiton ja Metsä- ja uittoliiton perustaman yhteistyökomitean kanssa. Yrjö Murto ja Armas Äikiä uskoivat erotustoimien johtavan uuden kommunistijohtoisen keskusjärjestön syntymiseen. Äikiän mielestä hajaannusta ei voinut välttää, ”koska me emme voi jatkuvasti alistua heidän uhkailuunsa.”¹⁶

SKP:n rivit eivät olleet vappukiistan aikana järjestyksessä. Useat heidän johtamansa ammattiliitot olivat lähettäneet ammattiosastoilleen SAK:n vappujuhlia koskeneen kiertokirjeen ilman erillistä saatekirjettä, jossa olisi selostettu asiaa SAK:n työvaliokunnan vähemmistö eli kommunistien näkökulmasta. Suurempaan solmuun SKP:n linja meni, kun SAK:n työvaliokunta totesi 19.4.1950 äänin 8-6, että vappujuhlaohjeita vastaan rikkoneet ammatilliset paikallisjärjestöt olivat asettuneet ”SAK:n toimipiirin ulkopuolelle”, ja päätti perustaa niiden tilalle uudet paikallisjärjestöt. SAK:n sosialidemokraatit tuomitsivat nämä paikallisjärjestöt puoluepolitiikkaan sekaantumisesta. Kyse ei ollut pienestä repeämästä vaan yli 20 suuren ammattiosastojen paikallisen yhteistyöjärjestön kohtalosta. Esimerkiksi kolmen suurimman kaupungin Helsingin, Turun ja Tampereen sekä usean maakuntapääkaupungin paikallisjärjestön suhde SAK:hon oli katkennut.¹⁷

SKP perääntyy

SKDL:n äänenkannattaja Vapaa Sana leimasi SAK:n työvaliokunnan ratkaisun hajotuksen huipuksi. Vappukiista oli kärjistynyt rinnan yhä ongelmallisemmiksi osoittautuneiden työehtosopimusneuvottelujen kanssa. SKP:n ammattiyhdistysjaosto ilmeisesti uskoi, että erotustoimet leviävät koskemaan myös ammattiosastoja ja -liittoja ja että SKP:n puoluejohto oli antanut siunauksen uuden keskusjärjestön toiminnan käynnistämiseksi. SKP:n ammattiyhdistysvaikuttajat olivat pitäneet selvänä, että SKP:n johto oli uhmakkailta päätöksillään tietoisesti lähtenyt tekemään järjestöllistä pesäeroa sosialidemokraattien niukalla enemmistöllä johtamaan SAK:hon.

SKP:n johto käänsi kuitenkin kelkkansa, kun vahinko oli jo tapahtunut eli ammatilliset paikallisjärjestöt joutuneet rangaistustoimien kohteeksi. SKP jatkoi kaksoisstrategiaa, joka esti kunnollisen sovinnon syntyminen SAK:n sosialidemokraattien kanssa ja joka ei kuitenkaan johtanut lopulliseen pesäeroonkaan. Tätä kovien päätösten ja perääntymisten vaihtelua oli ammattiyhdistysliikkeen jäsenistön vaikea ymmärtää ja sosialidemokraattien vielä vaikeampi hyväksyä. SKP:n kaksoisstrategian mukaisesti poliittinen jaosto teki jälleen puolinaisen ja ristiriitaisen linjanvedon. Se vastusti uuden keskusjärjestön perustamista mutta samalla antoi tukensa SAK:n ulkopuolelle joutuneiden ammatillisten paikallisjärjestöjen työn jatkamiselle.

SKP:n johdon pyrkimykset olivat ristiriitaiset, kun se toisaalta Kominformin linjauksien mukaisesti hyökkäsi ammattiyhdistysliikkeen oikeistososialidemokraatteja vastaan ja toisaalta Maailman ammattiyhdistysten liiton (MAL) yhtenäisyyden vuoksi yritti säilyttää SAK:n järjestöllisen yhtenäisyyden. SKP:n poliittinen jaosto päätti huhtikuun lopussa rauhoittaa tilanteen, koska SAK:n järjestöllisiä ristiriitoja oli tarkoitus käsitellä MAL:n toimeenpanevan komitean kokouksessa toukokuussa 1950 Budapestissä. Paikalle oli kutsuttu SAK:n, Kuljetusliiton ja Metsä- ja uittoliiton edustajat. Kotimainen hajaannus ei

saanut syventyä, kun MAL koetti tasoittaa erotettujen liittojen tietä takaisin SAK:n jäsenyyteen. Tämän vuoksi SKP:n poliittinen jaosto siirsi epämääräiseen tulevaisuuteen SKP:n ammatillisen jaoston SAK:n valtuuston kokousta edeltäviin päiviin suunnitteleman paikallisjärjestöjen valtakunnallisen kokouksen. SKP:n poliittinen jaosto ei toukokuussa enää käsitellyt vappujuhlapäätöstensä vuoksi vaikeuksiin joutuneiden paikallisjärjestöjen asemaa vaan etsi keinoja estää SAK:n ja MAL:n välien katkeaminen.¹⁸

Vappukiistasta alkanut hajaannus paikallisjärjestöjen toiminnassa muodostui pitkäaikaiseksi, kun SAK:n valtuusto 25.5.1950 vahvisti työvaliokunnan erotuspäätökset äänin 64–40. SAK:n sosialidemokraatit olivat leppymättömiä SAK:n työvaliokunnan järjestöpäätösten rikkojia kohtaan. Valtuuston päätös velvoitti työvaliokunnan antamaan ohjeet siitä, miten SAK:n jäsenliittojen tuli menetellä niiden ammattiosastojen kanssa, jotka olivat vastoin SAK:n ja ammattiliittojen ohjeita osallistuneet ammatillisten paikallisjärjestöjen järjestämiin vappujuhliin. SAK:n työvaliokunta ei tätä päätöstä noudattanut. Vappukiistan jatkotoimet jäivät vuoden 1950 vaikeiden työehtosopimusneuvottelujen vuoksi SAK:n työvaliokunnalta ja toimitsijoilta toteuttamatta.¹⁹

Tasavahvojen työväenpuolueiden tragedia?

SAK:n sosialidemokraattien ja kommunistien vappujuhlakiistassa oli monta tasoa. Kommunistit kokivat ammatillisten paikallisjärjestöjen vappujuhlissa edistävänsä työväenliikkeen oikeaa yhtenäisyyttä. Tämä yhtenäisyys nousi laadullisesti paremmalle tasolle, kun näissä vappujuhlissa paljastettiin ammattiyhdistysliikkeen sosialidemokraattien huonot päätökset ja yhteistyö työnantajien kanssa.

SAK:n sosialidemokraatit taas halusivat korostaa ammattiyhdistysliikkeen

puoluepoliittista sitoutumattomuutta ja samalla paikallisjärjestöjen vappujuhlien lakkauttamisella pakottaa kommunistit järjestämään omat vappujuhlaansa avoimesti puoluejärjestöjensä kautta. Näin eivät sitoutumattomat ja sosialidemokraattiset työläiset vahingossa menisi kommunistien ammatillisten paikallisjärjestöjen kautta järjestämiin 'yhteisiin' vappujuhlisiin. SAK:n sosialidemokraatit olivat jälleen valmiit tekemään tylyjä erotuspäätöksiä, kun kommunistit uhmasivat SAK:n työvaliokunnan päätöksiä ja näin sosialidemokraattien mielestä vaaransivat ammattiyhdistysliikkeen arvovallan.

Vappujuhla-kiista ydinä oli siinä, että SAK oli keväällä 1950 yhä työväenpuolueiden jakolinjan mukaisen järjestöllisen hajaannuksen partaalla. Kansainvälisestä katsannosta oli hyvin ainutlaatuista, että pysyvistä ja syvistä ristiriidoista huolimatta sosialidemokraatit ja kommunistit säilyttivät useista murtumakohdista huolimatta SAK:n järjestöllisen yhtenäisyyden. Kansainvälinen kehitys ja paikalliset kokemukset tekivät toisen maailmansodan jälkeen lähes tasavahvojen sosialidemokraattien ja kommunistien väliset suhteet ammattiyhdistysliikkeessä hyvin vaikeiksi.

Italian ja Ranskan ammattiyhdistysliikkeet hajosivat 1940-luvulla, kun kylmän sodan oloissa sosialistit eivät suostuneet toimimaan kommunistien johtamissa keskusjärjestöissä. SAK:n yhtenäisyyden säilymisen yksi avain oli, että Suomen kommunistit alistuivat – monista syistä – vähemmistöasemansa keskusjärjestössä. Italiassa ja Ranskassa sosialistit perustivat omat rinnakkaiset keskusjärjestöt, kun kommunistit saivat valta-aseman ammatillisissa keskusjärjestöissä.

SAK:ssa vappujuhlista 1940- ja 1950-luvuilla käyty kamppailu kuvaa hyvin sosialidemokraattien ja kommunistien keskinäisen kaunan ja epäluottamuksen syvyyttä, joka on Suomen työväenliikkeen historian keskeinen juonne. Suomessa vappujuhlat manifestoivat työväenpuolueiden keskinäistä kilpailua ja vastakkainasettelua. Tämä jatkuva riitasointu antoi vielä 1980-luvun

työväen vappumarssille vakavan, jopa synkän perusjuonteen. Nykyisissä vappumarsseissa ei juuri marssita eikä eri järjestäjätahojen kiintiöjuhlapuhujat nokittele toisiaan. Tilaisuuksien tunnelma on selvästi kevyempi, ystävällisempi ja jopa raikkaan keväinen.

Viitteet

- 1 Tämä artikkeli on sivujuonne SAK:n historiahankkeesta, jonka tutkimustulokset ovat laajemmin esillä teoksessa Bergholm, Tapio, Sopimusyhteiskunnan synty I, Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakkoon, SAK 1944–1956. Keuruu: Otava 2005.
- 2 Ammatillisen liikkeen osuus taistelussa rauhan puolesta, Työkansan Sanomat (TKS) 16.6.1949; Rauhantilan turvaaminen ja maamme työväestön etu vaatii suhteiden lujittamista MALoon, TKS 8.11.1949; Työväenluokan yhtenäisyys ja kommunististen puolueiden tehtävät, TKS 8.12.1949; Työväenluokka yhtenäiseksi (pk), TKS 11.12.1949; Työväenluokan yhtenäisyys ja kommunististen puolueiden tehtävät, Kommunisti Tammikuu 1950:1.
- 3 SAK tvk 20.3., 27.3.1945, Ammattiyhdistysarkisto (AyA); Valkonen, Marjaana, Yhdessä elämä turvalliseksi. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1930–1947. Helsinki 1987, 443–450. SDP:n enemmistön käsityksistä yhteistyön huonoista kokemuksista katso esim. SDP puoluetöimikunta 23.5.1945, Työväen Arkisto (TA).
- 4 SDP puoluetöimikunta 23.5.1945, TA.
- 5 SDP puoluetöimikunta 31.1., 4.3., 15.4., 26.4.1947, TA; SAK tvk 18.2., 1.4.1947, AyA.
- 6 SAK tvk 28.2., 9.3., 23.3.1948, AyA; SDP puoluetöimikunta 27.2.1948, TA; Yhtenäisiä vappujuhlia järjestettävä, Yhtenäisin rivein vappumarssille (pk), TKS 24.3.1948; Yhdistäjät ja hajottajat (pk), Vapaa Sana (VS) 28.3.1948; Työväen vapuesiintyminen, Palkkatyöläinen (PT) 2.4.1948; Hajottajat vaiko yhdistäjät voitavat? (pk), Hämeen Yhteistyö 2.4.1948.
- 7 Leveäharteinen mies: Henki on altis, mutta liha heikko, TKS 25.3.1948.
- 8 Vappu – kevät juhlamme ja sen ylevät perinteet, Vappu saapuu taas, PT 23.4.1948.
- 9 SAK tvk 28.2., 23.3. (lainaus), 6.4., 13.4.1948, 29.3.1949 kello 16.30, 20.4.1949, 29.3.1949 pöytäkirjan Liite 1 ja 2 sekä Väinö Tattari, K. Lindholm, Aarne Saarinen, A. Rämä, Jaakko Kivi, Fr. Hiillos Vastalause 29.3.1949, AyA; SAK tvk 6.11.1948, 29.3.1949 pikakirjoituspöytäkirja, AyA; Kiertokirje N:o 22/1948 9.4.1948, Kiertokirje N:o 10/49 (ei päiväystä), Kiertokirjeet 1929 1930–52, SAK Hallinto, AyA; Työväen vapuesiintyminen, PT 3.4.1948.
- 10 Vappujuhlia valmistellaan (I pk) (lainaus), VS 1.4.1949; SAK vuosikirja 1949. Helsinki 1951, 73–74.
- 11 AK tvk 4.10., 8.11.1949, AyA; Kiertokirje N:o 42/1949 8.11.1949, Kiertokirjeet 1929 1930–52, SAK Hallinto, AyA; Kaira: ”Pöytäkirjaan” merkittyä, PT 8.12.1949.
- 12 SKP poliittinen jaosto 23.2.1950, Kansan Arkisto (KA).
- 13 SAK tvk 28.2. kello 10.30, 2.3.1950, AyA; Kiertokirje N:o 12/50 (ei päiväystä) Koskee: Vappujuhlia 1950 (lainaukset), Kiertokirjeet 1929 1930–52, SAK Hallinto,

- AyA; Työväestön vappujuhlat, PT 3.3.1950.
- 14 SKP poliittinen jaosto 7.3.1950, KA.
- 15 SAK tvk 14.3., 21.3., 29.3.1950, AyA; SKP poliittinen jaosto 27.3.1950, KA; Kiertokirje N:o 16/1950 30.3.1950, Kiertokirjeet 1929 1930–52, SAK Hallinto, AyA; Vappujuhlat ja ammatilliset järjestöt (pk), PT 10.3.1950; Vappujuhlat ja ammatilliset paikallisjärjestöt, PT 31.3.1950; Olavi Lindblom: Ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyden edellytykset, PT 14.4.1950.
- 16 SKP poliittinen jaosto 1.4.1950, KA.
- 17 SKP poliittinen jaosto 18.4.1950, KA; SAK tvk 19.4.1950 (lainaus), AyA; Puoluepolitiikkaa harjoittavat paikallisjärjestöt SAK:n ulkopuolelle, PT 21.4.1950.
- 18 SKP poliittinen jaosto 22.4., 23.5.1950, KA. MAL:n pyrkimyksistä sovitella SAK:n ja erotettujen ammattiliittojen asiaa katso: SAK tvk 28.2. kello 10.30, 4.5.1950, AyA; Yhtenäisyyskysymys esille MAL:n komitean kokouksessa, Vapaa Sana 2.4.1950.
- 19 SAK valtuusto 24.–25.5.1950, AyA; Ammatillisia paikallisjärjestöjä koskeva kysymys, PT 27.5.1950; SAK vuosikirja 1950. Helsinki 1951, 81.

Suomalainen kommunismi ja rajat

Käsitystä kommunismista hallitsee Suomessa kuva, jonka mukaan aate ja poliittiset ohjeet siirtyivät Neuvostoliitosta Suomeen rajan yli liikkuneiden henkilöiden mukana. Tällaiselle kuvalle loi pohjaa se, että suomalainen kommunismi syntyi ja vaikutti vuodet 1918–1944 kahdessa maassa, Suomessa ja Neuvosto-Venäjällä/Neuvostoliitossa. Sen säilymiseen ovat myös vaikuttaneet ne tulkinnot, joita sodan voittanut osapuoli esitti Suomessa käydyn sisällissodan luonteesta.

Oliko kommunismissa, edes kahdessa maassa eläneessä suomalaisessa kommunismissa, kuitenkaan ensisijaisesti kyse valtakunnan rajan ylittämisestä? Eikö liike, joka otti tavoitteekseen vallitsevan yhteiskuntajärjestelmän kumoamisen, ollut pikemminkin rajanvetäjä? Ja eivätkö rajat olleet kommunisteille pikemminkin aatteellinen ja poliittinen kuin maantieteellinen kysymys? Identiteettiteoreetikot ainakin väittävät, että jonkin perustaminen ja sen identiteetin luominen merkitsee rajojen asettamista¹.

Kommunistit ja rajanveto

Kommunistisen liikkeen synty oli tavallaan reaktio siihen, että sosiaalidemokraattiset puolueet samastuivat maailmansodan syttyessä elokuussa 1914 omien hallitustensa lähtökohtiin ja asettuivat tukemaan niitä. Toisessa internationaalissa, työväenliikkeen kansainvälisessä järjestössä, oli kuitenkin sovittu, että työväenliike nousisi yhtenäisenä voimana vastustamaan sotaa.

Kommunistinen liike merkitsi siten kriittistä kannanottoa liiaksi kansallisvaltion puitteissa toimineeseen ja kansallisvaltioon samastuneeseen työväenliikkeeseen.

Kommunistinen liike määritteli identiteettiään vetämällä rajaa kolmeen suuntaan. Vaatimus kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän kumoamisesta määritteli suhdetta vallitsevaan järjestelmään, sen ylläpitäjiin ja kannattajiin, liikkeen tavoitteet ja menettelytavat suhdetta sosiaalidemokratiaan ja halu asettaa luokkasolidarisuus kansallisen yhteenkuuluvuuden edelle suhdetta maailman jakamiseen kansallisvaltioiden perusteella.²

Kommunistinen 'me' oli aluksi se osa kansainvälistä työväenliikettä, jonka tavoitteena oli maailmanvallankumous. Toisaalta se kuitenkin ryhmittyi alusta alkaen vahvasti Venäjän vallankumouksen suojaksi. Kun liikkeelle viimeistään syksyllä 1923 kävi selväksi, ettei maailmanvallankumousta syntyisi aivan välittömästi, se hyväksyi vuonna 1924 ajatuksen sosialismista yhdessä maassa, Neuvostoliitossa. Bolshevikeilta oppimisen ohella Neuvostoliiton "sosialistisen rakennustyön" puolustaminen sai entistä selvemmin etusijan kommunistisen liikkeen politiikassa.³

Ajatus sosialismista yhdessä maassa merkitsi sitä, että kommunistinen 'me' muuttui: se oli Neuvostoliitto ja muualla toimivat kommunistiset liikkeet. Kommunistisessa symboliikassa muutosta kuvasi punertuvan maapallon vaihtuminen karttaan, jossa punaisella väritettiin vain Neuvostoliittoa. Kommunistinen liike yritti jo 1920- ja 1930-luvuilla luoda asettelua kommunistinen 'me' vastaan "imperialistiset suurvallat", mutta ei oikein onnistunut siinä, koska muu maailma ei ottanut haastetta vastaan. Kommunistinen liikekin joutui fasismin nousun myötä muuttamaan rintamalinjaansa.⁴

Paremminkin tällainen rajanveto onnistui kylmän sodan alettua 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, jolloin sekä läntiset suurvallat että kommunistinen liike jakoivat maailman kahteen leiriin – "demokratianvastaiseen im-

perialistiseen” ja ”imperialisminvastaiseen demokraattiseen leiriin”, kuten syyskuussa 1947 perustettu kommunistien uusi yhteiselin Kominform sitä luonnehti.⁵

Työläisten valtaaanpääsy Venäjällä herätti myötätuntoa. Kommunistisen liikkeen pyrkimys asettaa kansainvälinen luokkasolidarisuus kansallisen yhteenkuuluvaisuuden edelle oli kuitenkin alusta alkaen ongelmallinen. Työväenliike oli tottunut toimimaan kansallisvaltion puitteissa eikä toimintatavan muuttaminen ollut helppoa. Kansakunnan oli helpompi osoittaa yhteenkuuluvuuden tunnusmerkkejä – yhteinen kieli, alue, historia – kuin kansainvälisen kommunistisen liikkeen, vaikka sekin teki parhaansa luodakseen erilaisia symboleja. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tilanne ei muutenkaan ollut kovin otollinen kansakuntakeskeisen ajattelun voittamiseen. Varsinkin Euroopassa syntyi paljon uusia kansallisvaltioita, joiden identiteetin muodostuksessa Venäjän ja siihen liitetyn kommunismin vastustaminen sai tärkeän sijan.

Mitä enemmän Neuvostoliiton edut painottuivat kommunistisen liikkeen määrittelyissä, sitä enemmän kansallisvaltion puolestapuhujat saivat aiheita torjua kommunistien ajatuksia. Sitoutuminen Neuvostoliiton intresseihin oli erittäin kohtalokasta kansallisille kommunistisille liikkeille varsinkin 1930-luvun lopussa ja 1940-luvun alussa, jolloin kommunistipuolueet kuuliaisesti seurasivat Neuvostoliiton nopeasti vaihtuvia linjauksia. Jopa Ruotsin kommunistinen puolue joutui lähes lakkautetuksi, kun se asettui kannattamaan Neuvostoliiton ja Natsi-Saksan elokuussa 1939 solmimaa hyökkäämättömyyssopimusta sekä puolusti Neuvostoliiton näkemyksiä talvisodasta.⁶ Lakkautusuhan kokivat monet kommunistipuolueet myös vuoden 1948 aikana, jolloin maailman kahtiajakoon pohjaavat pelottelut vaikuttivat eri puolilla maailmaa. Jopa Tanskassa puhuttiin kommunistien vallankaappauksesta ja Neuvostoliiton hyökkäyksestä.⁷

Suomalaisen yhteiskunnan rajat

Suomalaisen kommunismin synty oli varsin monimutkainen prosessi. Neuvosto-Venäjällä elokuussa 1918 perustetun Suomen kommunistisen puolueen (Skp) ja Suomessa toukokuussa 1920 muodostetun Suomen sosialistisen työväenpuolueen (Sstp) ja sen toimintaa vuonna 1924 jatkaneen Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin vaalijärjestön (Stpv) painotukset tosin olivat erilaiset: Skp yritti ratsastaa välittömästi syttyvän vallankumouksen aallolla, Suomessa oleville vallankumous oli ajallisesti epämääräisempi toive paremmista oloista.

Suhde kansallisvaltion ja sosiaalidemokratiaan muodostui myös eri tavoin. Neuvosto-Venäjälle paenneet vallankumousjohtajat tunnustivat Suomen vanhan työväenliikkeen synniksi liiallisen sitoutumisen kansallisvaltion ja halusivat kompensoida aiempaa ”väärrä” linjaansa heittäytymällä uuteen kansainvälisyyteen. Heidän toimissaan se ilmeni ennen muuta Venäjän vallankumouksen puolustamisena. Suomessa olevat eivät päässeet samalla lailla irti uudesta kansallisvaltio Suomesta, ja heidän poliittinen linjansa muodostui vaatimuksina maan epäoikeudenmukaisuuksien korjaisesta. Vaikeissa oloissa liikkeen kansainvälisyys oli lähinnä halua kuulua johonkin suurempaan voimaan. Skp:lle irtautuminen sosiaalidemokratias- ta oli aluksi lähinnä oman menneisyyden tuomitsemista, Suomessa oleville reaktiota Sdp:n vuonna 1918 elvyttäneiden lähtökohtiin ja kaipuuta vanhan työväenliikkeen politiikkaan.⁸

Suomalainen kommunismi ei kuitenkaan ollut ainoa rajanvetäjä. Paljon vahvemman rajan piirsivät kansalaissodan voittajat. Heidän mielestään vuonna 1918 käytiin vapaussotaa venäläisiä vastaan ja punaiset taistelivat venäläisten rinnalla Suomen itsenäisyyttä vastaan. Tämä ajattelutapa ulotettiin laajemmallekin. Varsinkin niitä työväenliikkeen jäseniä, jotka olivat yh-

teydessä Neuvosto-Venäjälle paenneisiin ja siellä luotuun kommunistiseen liikkeeseen, pidettiin venäläisten etujen ajajina ja haluttiin sulkea Suomen kansan ulkopuolelle. Sillä perusteella heiltä vietiin perustuslaissa Suomen kansalaisille luvattuja oikeuksia. Tässä käsityksessä siis valtakunnan raja, erityisesti sen itäraja, kytkeytyi hyvin voimakkaasti Suomen sisälle vedettävään poliittiseen ja yhteiskunnalliseen rajaan.

Käsitykselle oli pohjaa siinä, että suomalainen kommunismi vaikutti kahdessa maassa ja Moskovaa kotipaikkanaan pitänyt Kommunistinen internationaali korosti keskusjohtoisuutta. Skp:n vaatimuksetkin ilmensivät alkuvaiheissa yritystä asettaa kansainvälinen työväenluokka suomalaisen kansallisuuden edelle. Kansalaissodan voittajien käsityksiä vahvisti myös se, että liikkeen kansallinen puoli jäi ajoittain kansainvälisen varjoon: lokakuun vallankumouksen vuosipäivä sai esimerkiksi suurissa kaupungeissa 1920-luvun puolivälissä tärkeämmän sijan kuin Suomen itsenäisyyspäivä.⁹

Luonnehtiessaan suomalaista kommunismia Suomen valtaapitävät sulki silmänsä siltä, että liikkeen syntyyn oli myös paljon kotimaisia syitä. Suomalainen kommunismi vaati toki Suomen yhteiskuntajärjestelmän kumoamista ja vastusti voimakkaasti maata hallitsevia ryhmiä, mutta suomalaisessa julkisuudessa kumoustavoite ylikorostui. Toiminnan perusteella suomalaisen kommunismin vallankumous tähtäsi lähinnä siihen, että liike saisi pidettyä itsellään toimintaoikeudet. Näin liike pysyi pääosin porvarillisen demokratian määrittämissä puitteissa.¹⁰

Sisällissodan jälkeen syntynyt ajattelutapa oli niin voimakas, ettei se murtunut helposti. Uutta käyttövoimaa sille antoi Terijoen hallituksen perustaminen marraskuussa 1939: se vahvisti kuvaa suomalaisen kommunismin Moskova-sidonnaisuudesta. Ajattelutapa ei horjunut, vaikka monet suomalaisen kommunismin kannattajat menivät varsinkin talvisodan aikana rintamalle puolustamaan Suomea. Sodan jälkeinen yhteistyökään ei umpeutta-

nut rajaa, joka syveni kylmän sodan vuosina ja alkoi murtua vasta 1960-luvulla. Murtumiselle antoivat vauhtia tulkinnat, jotka näkivät suomalaisen yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuden vuoden 1918 tapahtumien syynä ja myönsivät suomalaisten kommunistien olevan isänmaallisia.¹¹

Rajanveto ei koskenut vain vallitsevaa poliittista järjestelmää, vaan se ulottui myös moniin arkisen elämän asioihin. Suomalainen kommunismi määritteli, miten tulisi suhtautua esimerkiksi uskontoon, kirkkoon, naisen ja miehen väliin suhteisiin, alkoholiin tai kulttuurin erilaisiin muotoihin. Nämä kannanotot kumpusivat ennen muuta vanhan työväenliikkeen perinnöstä, Skp:n johto puuttui oma-aloitteisesti kamppailuun ajattelu- ja käyttäytymistavoista harvoin. Suomalaiselle kommunismille tällainen ”hegemonistinen” kamppailu ei ollut yhtä tietoista kuin esimerkiksi Itävallan sosiaalidemokraateilla.¹² Raoul Palmgren tosin yritti hahmottaa tällaista linjaa ensin 1930-luvun puolivälissä ja uudelleen 1940-luvun lopulla.¹³

Näissä kysymyksissä suomalaisen kommunismin sisällä kulki monia rajoja, eivätkä liikkeen johdon kannat merkinneet välttämättä kovin paljon jäsenille ja kannattajille. Esimerkiksi kirkkoa moitittiin 1920-luvulla ajoittain hyvin voimakkaasti, mutta huomattava osa liikkeen jäsenistä kuului kirkkoon.¹⁴ Sama näkyi myös suhtautumisessa populaarikulttuurin eri muotoihin: liikkeen johtohenkilöt torjuivat esimerkiksi ”jatsin” 1920-luvulla hyvin kiivaasti, mutta nuoriso-osastoissa syntyi ”jatsia” soittavia yhtyeitä.¹⁵

Jäsenistön suhtautuminen populaarikulttuuriin merkitsikin usein yritystä rikkoa rajoja tai ainakin siirtää niitä. Toisaalta pyrkimys varjella työväestöä ”huonolta” ja ”virheelliseltä” kulttuurilta yhdisti suomalaisen kommunismin puhdasoppisia valtakulttuurin taantumuksellisiin.¹⁶ Yhteisesiintymistä niiden kesken ei kuitenkaan syntynyt, ellei sellaisena pidetä maan kaikkien varhaisnuorisojärjestöjen yritystä kieltää punk-yhtye Sex Pistolsin tulo Suomeen tammikuussa 1978.¹⁷ Kenties Skp:n tuomitseva asenne populaarikulttuuriin

kuitenkin väheni 1960-luvulla: ainakin puolueen päämaja Kulttuuritalo oli myös paikka, jossa monet kuuluisat ulkomaiset rock-yhtyeet esiintyivät.¹⁸

Poliittiset ja yhteiskunnalliset rajat eivät paikallistuneet yhtä selvästi kuin valtakunnan raja. Suomalaisella kommunismilla oli vahva kannatus joissakin kunnissa ja monissa työläiskaupunginosissa. Jotkut niistä – kuten esimerkiksi Koskelankylä Oulussa – saivat sen takia jopa haukkumanimen ”pikku-Moskova”, vaikka alueen kaikki asukkaat eivät suinkaan olleet kommunistisen liikkeen kannattajia.

Työläiskaupunginosissa saatettiin myös käydä aatteellista ja poliittista kamppailua esimerkiksi tehtaan ja työväenyhteisön välillä. 1920–1930-luvuilla se päättyi usein siihen, että tehdas kieltäytyi ottamasta kommunisteiksi leimattuja töihin. 1940-luvun lopulta lähtien kilpailtiin lähinnä siitä, miten tehdas tai työväenyhteisö pystyi vetämään asukkaita puoleensa omilla toiminnoillaan.¹⁹

Houkuttelun kääntöpuolena olivat kiellot siitä, mitä ei saanut tehdä ja mihin ei mennä: kun suomalainen kommunismi kehotti ihmisiä käymään työväentalolla, se samalla kielsi menemästä suojelukunta- ja nuorisoseuralle tai tehtaiden perustamiin kulttuuritiloihin. Sama koski porvarillisia urheiluseuroja.

Raja sosiaalidemokratiaan

Kommunistiselle oli ominaista jatkuva rajanteko sosiaalidemokraatteihin, koska he esittivät toisenlaisen mallin työväestön tulevaisuudesta.²⁰ Suomessa eronteon taustalla oli erilainen suhtautuminen kansalaissotaan sekä poliittisen toiminnan tavoitteiden ja muotojen määrittelyyn. Kun työväen molemmat poliittiset ryhmät olivat varsin vahvoja, ne kävivät keskenään jatkuvaa

kamppailua. Se oli niin kovaa, ettei työväenpuolueiden yhteistyötä juuri ollut 1920-luvulta 1960-luvun puoleenväliin. Työväen yhteisten järjestöjenkin koossapito oli vaikeaa – työväen raittius- ja urheilu- sekä ammattiyhdistysliike hajosivat 1920-luvulla. Yhteistyötä ei etsitty edes vaikeina hetkinä – 1930-luvun alun lamavuosina tai sota-aikana. Varsinkin kamppailu ammattiyhdistysliikkeen suunnasta ja hallinnasta kärjisti liikkeiden kiistoja 1920- ja uudelleen 1940–1950-luvulla.²¹

Suomalainen kommunismi yritti vetää rajaa todistelemalla Sdp:n ohjelmallisten tavoitteiden ja toiminnan välistä ristiriitaa tai väittämällä sosiaalidemokraattien luopuneen omista tavoitteistaan ja ”antautuneen porvarien näkemyksille”. Tärkeitä rajanvedossa olivat myös erilaiset nimittelyt. Suomalaisen kommunismin suosimia olivat mm. ”sos.dem. johtajat” tai ”sos.dem. pomot”, joiden alkuperä oli kotimaassa, vaikka ne sopivat myös Kommunistisen internationaalin markkinoimaan yhteisrintama-ajatukseen, sekä kansainvälistä perua olleet ”nosket” tai ”noskelaiset” ja vuosina 1930–1934 käytetty ”sosiaalifasistit”. Nimittely ja tuomitseminen ei suinkaan ollut suomalaisen kommunismin yksinoikeus – sosiaalidemokraatit tekivät samoin.²²

Kommunistit toivoivat, että he saisivat todisteluillaan ja nimittelyillään sosiaalidemokraattien jäseniä ja tukijoita astumaan suomalaisen kommunismin ajamien asioiden kannalle. Menestys ei ollut 1920- tai 1930-luvulla kovin suuri. Pikemminkin rajaa ylitettiin toiseen suuntaan – siihen tosin vaikutti enemmän suomalaisen kommunismin vainoaminen kuin sosiaalidemokraattien vetovoima.

Huomattavimmat rajan ylitykset tapahtuivat ammattiyhdistysmiesten keskuudessa. Merkittävin siirtyä oli Suomen ammattijärjestön puheenjohtaja ja Stpv:n kansanedustaja Edvard Huttunen, joka elokuussa 1924 ilmoitti eroavansa Stpv:n eduskuntaryhmästä. Hieman myöhemmin mies liit-

tyi sosiaalidemokraattiseen puolueeseen. Sdp:hen päätyi myös E.K. Laiho (Louhikko), joka palasi Neuvosto-Venäjältä Suomeen vuoden 1920 alussa ja toimi aluksi vasemmistopuolen ammattiyhdistysmiehenä.²³ Sen sijaan niistä ammattiyhdistysmiehistä, jotka elokuussa 1918 vastustivat Skp:n perustamista esitetyin tunnuksin, esimerkiksi Matti Väisänen, Heikki Moisio ja Vilho Viitanen pysyivät Suomeen palattuaan Sdp:n vasemmalla puolen.²⁴

Siirtyminen Neuvosto-Venäjältä Suomeen vaikutti monessa tapauksessa kuitenkin toisin. Suomeen Skp:n lähettämänä vuonna 1919 tullut ja pian kiinni jäänyt Eero A. Vuori valitsi vankilavuosiensa jälkeen Sdp:n poliittiseksi puolueekseen.²⁵ Myös Sdp:n entinen puoluesihteerin ja kansanvaltuuskunnan prokuraattori Matti Turkia, joka Suomesta paettuaan oli ollut perustamassa Skp:ta, liittyi sosiaalidemokraatteihin palattuaan Suomeen 1920-luvun jälkipuolella.²⁶ Maan vaihtamisella oli huomattava merkitys myös 1920-luvun alkuvuosista suomalaisen kommunismin tärkeisiin nimiin kuuluneen Arvo Tuomisen puolen valinnalle. Ruotsiin vuonna 1937 lähetetty Tuominen ei suostunut palaamaan takaisin Neuvosto-Venäjälle ja ryhtymään Terijojo hallituksen ministeriksi vaan esitti jäähyväisensä suomalaiselle kommunistille talvella 1940.²⁷

Maailmansotien välillä ei tapahtunut merkittäviä siirtoja toisinpäin. Sdp:n johdon politiikka myötävaikutti kuitenkin siihen, että Akateeminen sosialistiseura ja kuutoset olivat vuonna 1944 perustamassa Suomen kansan demokraattista liittoa.

Puhdasoppisuuden raja

Kommunistista liikettä leimasi usko, että se menestyy sitä paremmin, mitä puhdasoppisempi se on. Siksi omassa liikkeessä olevien ”väärinajattelijo-

den” rajaaminen pois oli tärkeää. Vaikka kommunistinen liike korosti erilaisuuttaan myös aiempaan sosiaalidemokraattiseen työväenliikkeeseen, oikea oppi syntyi kommunistisessa liikkeessä samaan tapaan rajanvetona oikealla ja vasemmalla vaanoivia vaaroja vastaan. Tavallinen menettely tässäkin rajanvedossa oli tuomitseminen ja nimittely.

Suomalaisessa kommunismissa tämä näkyi aluksi lähinnä Neuvostovenäjällä toimineessa Skp:ssa, jonka alkuhistoriaa leimasi kiihkeä kamppailu puolueen johtoasemista ja senmukainen nimittely ja leimaaminen.²⁸ Suomessa vastaavaa ilmeni vasta 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa, jolloin Skp:n johdon ja Kommunistisen internationaalin linjaa epäilleet tuomittiin ”oikeistolais-opportunistisiksi luopioiksi”.²⁹ Puhdasoppisuuden vaatimus oli voimakas myös 1940-luvun lopussa ja 1950-luvun alussa, jolloin liike yritti voittaa poliittista eristäytymistään organisatorisilla ratkaisuilta ja kurin vaatimuksilla.³⁰ Skp:n sisäisiin kiistoihin 1960-luvun lopulta liittyi myös leimaaminen ja yritys hakea Nkp:n tukea ”vääraoppisten” tuomitsemiseen.³¹

Tiukat rajanvedot saivat suomalaisen kommunismin eristäytymään. Eristäytyminen liittyi käsitykseen, että liike pystyisi tekemään vallankumouksen paremmin, kun se olisi mahdollisimman vähän tekemisissä porvarillisen yhteiskunnan kanssa. Tälle ajattelulle oli pohjaa vanhassa työväenliikkeessä, mutta sitä vahvisti Suomessa 1920-luvulla vallinnut tilanne sekä erityisesti tulkinta siitä, miten maanalaisina toimineet bolshevikit olivat Venäjällä nousseet valtaan. Yleensä eristäytymispyrkimykset voimistuivat, kun liikkeellä meni poliittisesti heikosti.

Toisaalta kommunistitkaan eivät uskoneet vallankumouksen toteutuvan, elleivät laajat kansanjoukot olleet sen tukena. Se puolestaan edellytti yhteysien solmimista noihin kansanjoukkoihin. Suomalaisen kommunismin sisällä olikin koko ajan erilaisia näkemyksiä siitä, miten suhde ulkopuoliseen

yhteiskuntaan ja sen toimijoihin piirrettäisiin.³² Se näkyi myös 1960-luvun jälkipuoliskolla, kun suomalainen kommunismi määritti uudelleen suhteitaan Suomen poliittiseen järjestelmään, Neuvostoliiton malliin ja muihin poliittisiin puolueisiin, varsinkin sosiaalidemokraatteihin ja ilmoitti tavoittelevansa suomalaista sosialismia rauhanomaisesti demokraattisten instituutioiden pohjalta. Muutos ei ollut kivuton vaan aiheutti uusia rajanvetoja liikkeen sisällä.³³

Suomen ja Neuvostoliiton raja

Karl Marxin ja Friedrich Engelsin tapaan kommunistinen liike ei antanut paljon sijaa kansallisvaltioille – ainakaan uusille pienille kansallisvaltioille, joita se piti lähinnä suurten imperialististen valtioiden pelinappuloina. Näkemys vaihteli sen myötä, miten suuret pelot imperialististen valtioiden hyökkäyksestä Neuvostoliittoon olivat.³⁴

Suomalainen kommunismi käytti tätä lähestymistapaa hyväkseen ennen muuta todistellakseen, että Suomi ei ollut itsenäinen vaan riippuvainen suurvalloista, 1920-luvulla lähinnä Englannista, 1930-luvulla Saksasta.³⁵ Näin suomalainen kommunismi pystyi tavallaan kytkeytymään maan työväenliikkeen aiempiin itsenäisyysvaatimuksiin.

Suomalainen kommunismi ei puhunut paljoa siitä, mikä kansallisuuden ja kielen merkitys olisi sosialistisessa maailmassa tai millä tavalla sosialistinen Suomi olisi itsenäinen. Kysymykseen tarttuivat lähinnä Suomesta paenneet. Skp:n tammikuussa 1919 laatima Kommunistinen vaalilippu kehotti muodostettavaa Suomen sosialistista neuvostotasavaltaa liittoon muiden sosialististen neuvostotasavaltojen kanssa mutta ei sanonut mitään maan asemasta tässä liitossa eikä sen suhteesta Neuvosto-Venäjäan.³⁶

Vuotta myöhemmin Edvard Gylling oli viemässä Suomea toiseen suuntaan. Tosin hänen haaveensa skandinaavisen neuvostotasavallan muodostamisesta taisi olla lähinnä maailmanvallankumouksen hengessä esitetty syötti, jotta Gyllingille läheisempi Karjalan työkommuuni saataisiin perustettua.³⁷

Pääasia oli kuitenkin Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhde, josta Skp:n johdossa saattoi olla pieniä painotuseroja. Otto Ville Kuusinen nimittäin hahmotti syksyllä 1920 Kommunistisen internationaalin puheenjohtajalle Grigori Zinovjevälle lähettämässään kirjeessä suhteista hieman samanlaisia kuin autonomian aikana – ulko- ja puolustuspolitiikassa Suomi ei olisi ”riippumaton”.³⁸ Toiset kenties pitivät lujemmin kiinni siitä itsenäisyydestä, jota kansanvaltuuskunta vuonna 1918 osoitti Neuvosto-Venäjää kohtaan.³⁹ Syksyllä 1923 Yrjö Sirola selitti liikkeen tavoitteena olevan Suomen ja Neuvosto-Venäjän läheiset ystävyyssuhteet. Samalla hän kuitenkin muistutti, että pikkuvaltioiden itsenäisyys oli ohimenevä ilmiö, ja vihjasi, että tunnus läheisistä ystävyyssuhteista oli väliaikainen.⁴⁰

Skp:n johto halusi ennen muuta vakuuttaa, että työväen ja talonpoikien johtamalla Neuvostoliitolla tai kommunisteilla ei ollut aikeita pakottaa Suomea luopumaan itsenäisyydestään. Puhuminen itsemääräämisoikeudesta jätti suhteeseen tosin epämääräisyyttä.⁴¹ Vuonna 1928 toimittamassa kirjasessaan Yrjö Sirola sanoi kuitenkin selkeästi, että työväen ja työtätekevän talonpoikaiston johtama Suomi olisi läheisessä, ”keskinäiselle luottamukselle perustuvassa suhteessa”, Neuvostoliittoon ja muihin samanlaisiin työväen ja talonpoikien tasavaltoihin. Se ei tarkoittanut, että Suomen kansa saatettaisiin ”Venäjän alaisuuteen”.⁴²

Jonkinlaista konkreettista tukea Sirolan lausuma sai Neuvosto-Karjalan ja Neuvostoliiton suhteesta 1920-luvulla. Neuvosto-Karjalassa pyrittiin Edvard Gyllingin johdolla luomaan suomalaista sosialismia, jossa suomen kielellä

oli pääsija. Se merkitsi, että Neuvosto-Karjala halusi vahvistaa päätösvaltaansa mm. taloudellisissa kysymyksissä ja joutui siinä vastakkain päätösvalan keskittämistä ajavan keskushallinnon kanssa. 1920-luvulla Karjala kävi vielä positiivisesta esimerkistä mutta 1930-luvulla sitä oli vaikea esittää mallikuvana kielellisen vähemmistön itsenäisyydestä. Edes Skp:n johtajat eivät voineet olla näkemättä, että suhde ei ollut ongelmaton ja että Moskova puuttui liikaa Karjalan asioihin.⁴³

Neuvosto-Karjalan kehittäminen Gyllingin johdolla oli myös vastaus intoiluun liittää kaikki suomenheimoiset alueet Suomeen. Vielä selvemmin sitä oli ajatus Suomen ja Neuvosto-Karjalan liittämisestä toisiinsa, mitä Skp:kin esitti neuvostojohdon suostumuksella 1920-luvun alkupuolella. Se edellytti kuitenkin, etteivät Suomessa pitäneet valtaa ”imperialistien kätyrit” vaan ohjaket olivat työväen ja talonpoikien käsissä.⁴⁴ Vuosikymmenen puolivälissä yhdistämisestä ei enää puhuttu, vaan suomalaisten Karjala-intoiiluun vastattiin todistelemalla Neuvostoliitto-yhteyden hedelmällisyyttä Neuvosto-Karjalan henkiselie ja taloudelliselle kehitykselle.⁴⁵

Suomen ja Neuvostoliiton vastakkaisuus sai 1920-luvun jälkipuolella ilmeisesti tiukempaa sävyä. Ainakin Suomen ja Neuvostoliiton rajasta puhuttiin imperialismiin ja sosialismin rajana.⁴⁶ Luonnehdinta ilmensi pelkoa Neuvostoliiton vastaisesta rintamasta mutta se saattoi olla myös vastine suomalaisen oikeiston tavalle nähdä se Euroopan ja Aasian, sivistyksen ja barbarian rajana.⁴⁷

Kun rajan katsottiin molemmin puolin merkitsevän kahden erilaisen järjestelmän erottamista, halua sen avaamiseen ei juuri ollut. Pikemminkin sekä Suomen että Neuvostoliiton viranomaiset tahtoivat vahvistaa sitä. Jälkimmäiset tosin taisivat 1920-luvun alkuvuosina suvaita salakauppaa, jolla osallistua siihen, mutta muuten Neuvostoliitossa pyrittiin jo 1920-luvun jälkipuolella valvomaan hyvin tarkkaan maasta Suomeen siirtyviä. Skp:kin

joutui neuvottelemaan siitä Neuvostoliiton poliittisen poliisin ja rajaviranomaisten kanssa⁴⁸.

Suomalaisen kommunismin piiristä esitettiin silti ajatuksia rajan avaamisesta: rajaseudulla eli ajatus päästä vapaasti kulkemaan työn perässä Venäjän puolelle kuten autonomian aikana oli tehty⁴⁹, ja sitä esittivät monet järjestöt pahoina työttömyysaikoina 1920-luvun alussa ja lopussa.⁵⁰ Vaikka Neuvostoliitto harjoittikin 1920-luvun loppuvuosina ja 1930-luvun alussa värväystä työvoiman hankkimiseksi maahan, se ei kohdistunut Suomeen samalla lailla kuin esimerkiksi Amerikkaan.⁵¹ Skp:n johtokaan ei ollut kauhean innostunut tällaiseen rajanylitykseen: ei ollut soveliaista, että kommunistit jättivät työkenttensä.⁵²

Suomalainen kommunismi oli valmis puuttumaan Suomen rajoihin muutenkin. Se pyrki soveltamaan bolshevikkien kansallisuuspolitiikkaa Suomeen ja asettui kannattamaan ruotsinkielisen vähemmistökansallisuuden täydellistä itsemääräämisoikeutta aina eroamiseen asti. Toisaalta liike pyrki todistelemaan, että kansallisuussorto loppuisi työväen vallankumouksen ja proletariaatin diktatuurin toteuttamisen myötä. Eroamisoikeuskin koski lähinnä Ahvenanmaata.⁵³

Rajan ylittäminen

Toimiminen kahdessa maassa aiheutti alusta alkaen suomalaiseen kommunismiin rakenteellisen ongelman: toinen puoli liikkeestä asui maassa, jossa sanottiin rakennettavan sosialismia, toinen maassa, jossa sosialismi, jopa sitä ajavan liikkeen toimintamahdollisuudet, näyttivät varsin kaukaisilta. Varsinkaan Neuvostoliitossa asuneet eivät aina muistaneet tätä peruseroa vaan antoivat ohjeita, jotka sopivat kommunistien hallitsemaan maahan

mutta eivät kovin hyvin maahan, jossa vallan saamista vasta tavoiteltiin.

Tämä lähtökohta jätti jälkensä myös suomalaisen kommunismin suuriin kokouksiin, jotka Suomen viranomaisten vainon takia järjestettiin pääasiassa itärajan takana. Kokouksissa käsiteltävät asiat määräytyivät ennen muuta sen mukaan, mitä Skp:n johto piti tarpeellisenä. Se, mistä Suomessa puhuttiin ja mikä mahdollisesti olisi ollut Suomessa olevien kannalta tärkeää, jäi monesti käsittelemättä.⁵⁴ Kahdessa maassa toimiminen merkitsi varsinkin 1920-luvun alussa myös rahan tuhlaamista pelkkien yhteyksien ylläpitämiseen.⁵⁵

Se, että Suomen viranomaiset kriminalisoivat yhteydet Kommunistiseen internationaaliin ja Neuvosto-Venäjään/Neuvostoliittoon, vaikeutti tiedonkulkua ja myötävaikutti internationaalien ja itäisen naapurin tuntemukseen. Kun Suomen puolella ei voinut julkaista internationaalien päätöksistä kertoa kirjoja, ne jouduttiin yleensä painamaan Neuvostoliiton puolella ja salakuljettamaan Suomeen.⁵⁶

Kyse ei ollut vain itärajan takana kuljetettavasta materiaalista. Lehdet ja kirjaset tulivat myös Ruotsista, jossa tehtiin 1920-luvun alkupuolella pariin otteeseen sanomalehteä Pohjois-Suomen tarpeisiin. Myös vuosina 1935–1936 Skp:n pää-äänenkannattaja tehtiin Ruotsissa. Kansainvälisin esimerkki oli vuonna 1928 valmistunut kirja Suomen luokkasota. Sen artikkelit kirjoitettiin osittain Neuvostoliitossa, osittain Amerikassa, se painettiin Amerikassa ja yritettiin sitten saada Suomeen pääasiassa Ruotsin kautta.⁵⁷

Rajojen sulkeminen heikensi Suomen työväenliikkeen edustajien – varsinkin kommunisteiksi leimattujen – mahdollisuuksia osallistua Neuvostoliitossa pidettyihin Kommunistisen internationaalien tai naapurimaan työväenjärjestöjen kokouksiin, koska heille ei myönnetty passia matkaa varten. Salaa tehdyt matkat vaikeuttivat puhumista kokouksista ja niiden päätöksistä julkisuudessa.

Vaikeuksista huolimatta kommunistisen aatteen pääpiirteet tulivat tutuiksi Suomessa. Se, että oppeja ei aina noudatettu tai että niitä tulkittiin toisin, johtui enemmän oloista ja liikkeen perinteestä. Suomessa perinteeseen sitoutuminen oli niin vahva, että internationaalinen markkinoima bolshevisoiminen, eron tekeminen vanhaan sosiaalidemokraattiseen perinteeseen, ei toteutunut helposti.

Se näkyi mm. siinä, että Suomessa ei kannatettu pientä kaaderipuoluetta. Halu laajaan joukkopuolueeseen tuli ilmi Suomen sosialistista työväenpuoluetta tai Suomen kansan demokraattista liittoa perustettaessa. Edes Skp:sta ei tullut sodan jälkeen ehdasta kaaderipuoluetta, vaikka sen henkiin herättäjät niin toivoivat. Suomessa ei liioin luotu puolueorganisaatiota työpaikoille niin kuin Kommunistisen internationaalisen bolshevisoimisvaatimukset edellyttivät vaan jatkettiin vanhaa tapaa organisoitua vaalipiirien mukaan.⁵⁸

Kommunistinen aate ei päässyt Suomeen yhtä vapaasti kuin esimerkiksi Skandinaviaan eikä uudesta opista voinut keskustella samalla lailla, mikä antoi liikkeelle mahdollisuuden pysytellä enemmän vanhojen aatteiden ja niiden tulkintojen puitteissa. Kun suomalainen kommunismi ei näkynyt selvästi, se ei joutunut Kommunistisen internationaalisen silmätikuksi samalla tavalla kuin Skandinavian kommunistiset puolueet. Siihen vaikutti myös suomalaisen kommunismin jakautuminen kahteen maahan: Moskovassa vaikuttava Skp tavallaan hoiti internationaalisen tehtäviä suhteessa Suomeen.⁵⁹

Viitteet

- 1 Esim. Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*. Oxford: Polity Press 1991, 118–121, 127–130.
- 2 Kommunistisen liikkeen taustasta ja synnystä, Kirby, David, *War, Peace and Revolution. International Socialism at the Crossroads 1914–1918*. Aldershot: Gower, 1986; Kommunistinen internationaali. Historiallinen katsaus. Moskova: Edistys 1973, 19–57; McDermott, Kevin and Agnew, Jeremy, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to*

- Stalin. London: MacMillan Press Limited 1996, 1–14.
- 3 McDermott and Agnew 1996, 50–52.
- 4 Kommunistisen internationaalin linjan muutoksista, McDermott and Agnew 1996, 90–98, 120–135.
- 5 Spriano, Paolo, Stalin and the European Communists. London: Verso 1985, 295–298.
- 6 Hirdman, Yvonne, Sveriges Kommunistiska Parti 1939–1945. Stockholm: Allmänna Förlaget 1974, 25–50.
- 7 Jacobsen, Kurt, Aksel Larsen – en politisk biografi. Köbenhavn: Vindrosa 1996 (1993), 397–403.
- 8 Saarela, Tauno, Suomalaisen kommunismin synty 1917–1923. Tampere: KSL 1996, 36–209.
- 9 Saarela 1996, 22–25; päivästä, esim. Maailman proletariaatin juhlapäivä, Työn Ääni 6.11.1925; Itsenäisyydestä, Pohjan Voima 5.11.1927 pk; Vp 1929II, 256–258 (Kalle Kulmala).
- 10 Saarela, Tauno, Ajatuksia suomalaiskommunistien vallankumouksesta, Pekka Mäkelä, Tommi Vehkavaara ja Timo Vuorio (toim.), Filosofisia iskuja. Kirjoituksia Martti Kuokkasen 50-vuotispäivän kunniaksi. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta, vol. 65. Tampere 1998 (Saarela 1998a), 274.
- 11 Ks. esim. Saarela 1996, 11–13.
- 12 Saarela 1998a, 273–274.
- 13 Palmgrenista, esim. Liikanen, Ilkka, Hegemoniataistelun haaste: Raoul Palmgrenin Vapaan Sanan poliittiset kirjoitukset 1944–1952 ja työväenliikkeen strategia. Poliittisen historian pro gradu. Helsingin yliopisto 1983.
- 14 Ks. esim. Seppo, Juha, Poliittis-maailmankatsomukselliset kirkostaeroamisperusteet 1920-luvulla. Kirkko ja politiikka, Juhlakirja professori Eino Murtorinteen täyttäessä 60 vuotta 25.11.1990. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura 1990, 437–444.
- 15 Kurkela, Vesa, Tanhuten valistukseen. Musiikkivalistus ja perinnetyö Suomen Demokraattisessa Nuorisoliitossa. Helsinki: Työväenmusiikki-instituutti 1986, 47–49; Jalkanen, Pekka, Alaska, Bombay ja Billy Boy. Jazzkulttuurin murros Helsingissä 1920-luvulla. Helsinki: Suomen etnomusikologinen seura 1989, 112–116.
- 16 Kurkela 1986, 37–60, 75–105.
- 17 Jalkanen, Pekka – Kurkela, Vesa. Suomen musiikin historia. Populaarimusiikki. Porvoo: WSOY 2003, 591.
- 18 Bruun, Seppo, Lindfors, Jukka, Luoto, Santtu, Salo, Markku, Jee jee jee. Suomalaisen rockin historia. Porvoo: WSOY, 122–123, 129–130.
- 19 Koskelankylästä, Riikonen Heikki, Paikallisyhteisö ja alueellinen muutos. Tutkimus alueellisen transformaation ilmenemisestä Oulun Koskelankylässä. Lisensiaattitutkimus. Maantieteen laitos. Oulun yliopisto 1995, 75–77, 85–95; Parkkonen Ismo, Koskelankylän työväenyhdistys 70 v. Oulu 1978, 40, 45.
- 20 Majander, Mikko, The Soviet View on Social Democracy, eds. Tauno Saarela and Kimmo Rentola, Communism: national & international. Helsinki: SHS 1998, 61–104.
- 21 Suhteista, esim. Henttilä, Seppo, Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto 1982; Kettunen, Pauli, Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930. Jyväskylä: SHS 1986; Saarela 1996.
- 22 Saarela, Tauno, Kommunistinen internationaali ja suomalainen kommunismi 1919–1935, toim. Natalia Lebedeva, Kimmo Rentola ja Tauno Saarela, ”Kallis toveri Stalin!” Komintern ja Suomi. Helsinki: Edita 2002, 26–29.
- 23 Ks. esim. Kettunen 1986, 374.
- 24 Saarela 1996, 45–46, 53–56, 158.
- 25 Nevakivi, Jukka, Linnasta linnaan. Eero A. Wuoren (1900–1966) poliittinen elämäkerta. Keuruu: Otava 1992, 35–64.
- 26 Soikkanen, Hannu, Matti Turkia, toim. Hannu Soikkanen, Tiennäyttäjät 2. Suomen työväenliikkeen merkkimiehiä Ursinista Tanneriin. Rauma: Tammi 1967, 383–408.

- 27 Rentola, Kimmo, Kenen joukoissa seisoit? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945. Juva: WSOY 1994, 75–111, 197–207.
- 28 Saarela 1996, 83–101, 209–242.
- 29 Ks. esim. Kominternin poliitsihteeristön päätöslauselma Skp:n lähiajan tehtävistä 23.7.1930, ”Kallis toveri Stalin”, 265–271.
- 30 Ks. esim. Upton, Anthony F, Kommunismi Suomessa. Rauma: Kirjayhtymä 1970, 229–234.
- 31 Esim. Haikara, Kalevi, Isänmaan vasen laita. SKDL 30 vuotta piikkinä kansakunnan lihassa. Keuruu: Otava 1975, 356–360, 401–428, 445–462.
- 32 Saarela 1998a, 274–275.
- 33 Esim. Leppänen, Veli-Pekka, Kivääri vai äänestyslippu? Suomen kommunistisen puolueen hajaannus 1964–1970. Helsinki: Edita 1999.
- 34 Connor, Walker, The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy. Princeton: Princeton University Press, 1984, 12–13.
- 35 Ks. esim. Kullervo Manner, Sota vaiko rauha, Proletaari 3.11.1923; Valtiopäivät (Vp) 1927, 356–358 (Yrjö Enne).
- 36 Suomen Kommunistinen Puolue. Puoluekokousten, konferenssien ja Keskuskomitean plenumien päätöksiä. Ensimmäinen kokoelma. Leningrad: Kirja 1935 (SKP-päätöksiä), 24.
- 37 Kangaspuro, Markku, Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939. Helsinki: SKS 2000, 44–46.
- 38 O.V. Kuusinen an Gen. Zinovjev elo-syyskuu 1920, fond (f.) 516, opis (op.) 2, delo (d.) 778, Rossiiskii gosudarstvennyi arhiv sotsialno-polititsheskii istorii (RGASPI), Moskova; julkaistu kirjassa ”Kallis toveri Stalin”, 130–131.
- 39 Rinta-Tassi, Osmo, Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Helsinki: VAPK 1986, 420–427.
- 40 Skp:n laajennetun keskuskomitean pöytäkirja 24.8.–1.9.1923, f. 516, op. 2, d. 724, 64–65 (Yrjö Sirola); ks. myös Skp:n viidennen puoluekokouksen pöytäkirja 30.7.–16.8.1925, f. 516, op. 2, d. 847, 441–442 (Leo Laukki), RGASPI.
- 41 Skp-päätöksiä, 81, 97. Muotoilut ovat vuodelta 1923 ja 1925.
- 42 Sirola, Yrjö, Lenin ja Suomen kysymys. Helsinki: Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1928, 11.
- 43 Suomalaisten punaisten roolista Karjalassa, Kangaspuro.
- 44 Skp-päätöksiä, 81, 97.
- 45 Skp:n viidennen puoluekokouksen pöytäkirja 30.7.–16.8.1925, f. 516, op. 2, d. 847, 196–197 (Edvard Gylling), RGASPI.
- 46 Skp-päätöksiä, 301–302.
- 47 Tavasta esim. Klinge, Matti, Vihan veljistä valtiotalismisiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta. Porvoo: WSOY 1972, 57–112, 165–166.
- 48 Ks. esim. Skp:n politbyroo 16.6., 7.7. ja 12.9.1925, f. 516, op. 2, d. 884, RGASPI.
- 49 Engman, Max, Pietarinsuomalaiset. Juva: WSOY 2004, 128–155.
- 50 Ks. esim. Vp 1919II, 1020–1022 (Mauritz Rosenberg)
- 51 Värviäyksestä Karjalaan, esim. Kangaspuro, 241–248.
- 52 SKP-päätöksiä, 343.
- 53 SKP-päätöksiä, 96, 174, 361.
- 54 Tämä näkyi hyvin selvästi esimerkiksi vuoden 1921 puoluekokouksessa tai 1930-luvun alun kokouksissa, Saarela 1996, 229–240; Saarela 2002, 52–53.
- 55 Saarela, Tauno, Tuhatmarkkasia, miljoonia ruplia, dollareita – SKP:n tilinpäätös 1920-luvulta, toim. Jorma Selovuori, ... vaikka voissa paistas? Venäjän rooli Suomessa. Juhlakirja professori Osmo Jussilalle 14. maaliskuuta 1998. Porvoo: WSOY 1998, 280–281.
- 56 Saarela 2002, 19–20.
- 57 Lackman, Matti, Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939. Oulu: Pohjoinen 1991, 72–74, 77–80; lehdestä 1935–1936, Hyvönen, Antti, SKP:n maanalaisuuden vuodet. Suomen työväenliikkeen historiaa 1920–1930-luvuilla. Kuopio: Kansankulttuuri

- 1971, 298–300.
- 58 Saarela 2002, 19–21, 24–25.
- 59 Saarela, Tauno, Den finska, skandinaviska och nordiska kommunismen på 1920-talet, red. Pauli Kettunen, Lokalt och internationellt. Dimensioner i den nordiska arbetarrörelsen och arbetarkulturen. Papers on Labour History VI. Tammerfors: Sällskapet för forskning i arbetarhistoria i Finland 2002, 112–113.

Työväestö 1960- ja 1970-lukujen suomalaisessa elokuvassa

Laukaus tehtaalla, Kahdeksan surmanluotia, Yhden miehen sota ja Jouluksi kotiin (ensimmäiseltä nimeltään *Omakotimiehen kuolema*) ovat elokuvia, jotka kertovat työväestöstä 1970-luvun Suomessa. Työläisten elämästä saa elokuvien nimien perusteella varsin synkän ja väkivaltaisen kuvan. Tässä artikkelissa tarkastellaan tarkemmin sitä, miltä työväestö suomalaisen elokuvan kuvaamana on näyttänyt 1960- ja 1970-luvuilla. Missä määrin työväestö on elokuvantekijöitä kiinnostanut ja miten sitä on kuvattu?

Suomalainen elokuvakulttuuri koki perusteellisen muutoksen 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Viihdettä suurille katsojamäärille tuottanut studiojärjestelmä romahti. Uudenlaiset vapaa-ajanviettomuodot, moninkertaistuneet kulutuskohteet ja ennen kaikkea televisiolähetysten aloittaminen kilpailivat elokuvayleisöstä ja sen käyttövaroista. Vaikka elokuvissakäynti väheni marginaaliseksi, saivat monet 'uuden aallon' elokuvat kuitenkin ennenkoke-mattoman suuret katsojamäärät. Kun elokuvia näytettiin televisiossa, saattoi 1970-luvun alussa katsojia olla jopa kaksi miljoonaa. Täyskuolemalta elokuva-alan pelasti valtion huoli kansallisen kulttuurin tilasta. Taiteellisesti ja teknisesti korkealaatuisia elokuvia alettiin palkita rahallisesti. Tämä vaikutti myös elokuvien esteettiseen sisältöön.

Uusi taide-elokuva halveksi kaupallista viihde-elokuvaa, sen kaavamaisuutta ja epärealistisuutta. Uuden aallon elokuvien tuli olla ainutkertaisia, omaperäisiä ja ennen kaikkea todenmukaisia. Neorealististen ihanteiden mukaisesti elokuvan oli paljastettava yhteiskunnallinen todellisuus.

Esimerkiksi Jörn Donner väitti vuonna 1961 ”maan todellisuuden tutkimisen” olevan kansallisen elokuvan ainoa oikeuttava perusta.¹ Vuosikymmenen kuluessa yhteiskunnalliset vaatimukset kasvoivat, ja elokuvan tuli ”osallistua”. 1960-luvun lopussa osallistuvan elokuvan käsite korvattiin poliittisella elokuvalla. Tässä valossa voisi olettaa, että työväestön elämä olisi ollut suosittu ja yleinen aihepiiri uuden aallon elokuvalle. Niin ei kuitenkaan käynyt.

Tarkasteltaessa suomalaisten kokoillan elokuvien päähenkilöiden ammativalikoimaa on työväestöön kuuluvia ylipäänsä ottaen hyvin vähän. Tämä pätee – yllättävää kyllä – yhtä hyvin niin 1950-luvun studiojärjestelmän elokuviin kuin 1960- ja 1970-lukujen uuden aallon elokuviinkin. Ammattityöläisiä tai muita tehdas- ja rakennustyöläisiä on päähenkilöissä hyvin niukasti eikä erilaisten palveluammattien edustajiakaan (myyjä, kahvila-apulainen, autonkuljettaja, kotiapulainen) ole kuin murto-osa kaikista. Päähenkilöinä esiintyvistä maa- ja metsätyöläisistäkin, lähinnä tukkilaisista, valtaosa paljastuu elokuvien juonen käännteissä talollisiksi tai metsänhoitajiksi.

Tässä on tarkasteltu omaa nykyaikaansa kuvaavia elokuvia eli historialliset elokuvat on jätetty pois. Olen halunnut keskittyä erityisesti siihen, miten oman aikansa työväestöä on elokuvissa esitetty. Historialliset elokuvat ovat toki kiinnostavia mutta veisivät tarkastelun toiselle tasolle. Näin ollen esimerkiksi Väinö Linnan romaanitrilogiaan perustuvaa elokuvaa *Täällä pohjan tähden alla* (Edvin Laine 1968) ei ole käsitelty.

Voi siis sanoa, että suomalaisen elokuvan päähenkilögalleria on ollut ainakin 1950-luvulta alkaen ammatiltaan hyvin keskiluokkaista, elokuvien juonet ovat rakentuneet erilaisten virkamiesten ja konttorihenkilökunnan ympärille. 1960-luvulla yleistyvät erilaiset muotiammatit: toimittajat, arkkitehdit ja valokuvamallit sekä yliopisto-opiskelijat. Toisaalta suosittuja ovat olleet erilaiset marginaalilahmot kuten taiteilijat, pikkurikolliset ja laivatytöt. Tämä on tietenkin elokuvavihteelle tyypillistä – kukaan ei oletakaan, että elokuvis-

sa kuvatut henkilöt olisivat edustava otos koko väestöstä. Työväestön vähäisyys on joka tapauksessa silmiinpistävää.

1960- ja 1970-luvuilla valmistuneiden elokuvien neljän päähenkilön ammattia ja sosiaalista asemaa tarkastelemalla voi todeta, että noin 15 prosenttia päähenkilöistä on väljästi ottaen työväestöön kuuluvia hahmoja.² Laitapuolenkulkijat ja muut marginaalihahmot eivät ole osuudessa mukana. Osuus on sama molemmilla vuosikymmenillä. Varsinaisia työläisammattajeja on – jälleen molemmilla vuosikymmenillä – vain neljällä prosentilla päähenkilöistä. Lisäksi mukaan on luettu muutama maa- tai metsätyöläinen, suurin osa työväestöksi katsottavista edustaa kuitenkin erilaisia perustason palveluammattajeja, myyjiä, kotiapulaisia ja kuljettajia.

Työväestö – työtätekevänä väkenä – on siis ollut suomalaisissa uuden aalonkin elokuvissa varsin marginaalisessa asemassa. Työläiselokuvien vähälukisuus herättää kysymyksen elokuvan lajityypeistä tai tarinatyypeistä: minkälaisissa elokuvissa työväestöä on haluttu kuvata? Minkälaisiin tarinoihin työväestön edustajat on kelpuutettu päähenkilöiksi?

Työläisiä kuvaavia elokuvia on tarkastelujaksolla niin vähän, ettei tyypillisyyksistä tai yleisyyksistä voi puhua. On kuitenkin mahdollista hahmottaa erilaisia tarinatyyppejä, tietynlaisia juonirakenteita tai rakenteellisia ratkaisuja, jotka ovat yhteisiä aina muutamalle elokuvalle. Tällaisia tarinatyyppejä on hahmotettu tässä viisi erilaista. Niitä ovat valehenkilöllisyysjuonet, rillumarei-elokuvat, työläisnuorisokuvaukset, yrittämiskertomukset sekä työväestö yhteiskunnassa -teema.

Valehenkilöllisyysjuonet

Valeidentiteettiin perustuva juoni on kahdella 1960-luvun elokuvalla, Aarne Tarkaksen ohjaamilla farsseilla *Älä nuolase* (1962) ja *Teerenpeliä* (1963). Ne kuuluvat 1960-luvun viimeisiin ns. vanhan studiokauden elokuviin. Näissä tarinoissa päähenkilöt tekeytyvät joksikin toiseksi, mistä seuraa kommelluksia, sekaannusta ja huumoria. Onnellisessa lopussa kaikki selviää ja päättyy hyvin.

Älä nuolase -elokuvassa huoltoaseman apumiehet (Leo Jokela ja Tommi Rinne) tekeytyvät amerikansuomalaisiksi öljymiljonääreiksi päästäkseen rikkaisiin naimisiin. Toinen heistä kokee romanssin ja kihlauksen varakkaan tytön kanssa, mutta kaikeksi onneksi tämä paljastuukin kauppaneuvoksen sisäköksi – sosiaaliryhmät ylittävää romanssia ei näin pääse syntymään.

Teerenpeliä elokuvassa taas rikkaat perijäveljekset (Esa Laukka ja Heikki Aarva) kyllästyvät joutilaisuuteen ja pyrkivät valepuvuissa omaan tehtaaseensa lastaajiksi. Heitä ei kuitenkaan tehtaaseen huolita ja he päätyvät esittämään autonkuljettajia. Kaksi kahvilan tarjoilijatyttöä (Pirkko Mannola ja Brita Koivunen) puolestaan esiintyy ministerin tyttärinä tavoitteenaan hankkia varakkaat aviomiehet. Romanssit syntyvät ja loppupaljastukset johtavat tällä kertaa epäsäätyisiin avioliittoihin. Tämä on sinänsä ollut harvinaista siihenastisissa suomalaisissa elokuvissa. 1950-luvun tukkilaiselokuviissa talollisten tyttöjä kosiskelleet tukkilaiset paljastuivat lähes säännönmukaisesti metsänhoitajiksi tai insinööreiksi. Oikeaan tukkilaiseen ihastunut tytär taas paljastui onnellisessa lopussa köyhistä oloista lähtöisin olevaksi ottotyttäreksi. Sääty nähtiin osaksi verenperintöä, eikä sitä vastaan sopinut rikkoa.³

Lainahöyheniin puettut työläishahmot, jotka ovat tottumattomia seuraapiireissä, eivätkä tunne tapakäyttäytymisen hienouksia, toimivat elokuvissa taattuna komiikan käyttövoimana. Samalla he kuitenkin näyttäytyvät ai-

toina ja inhimillisinä vastakohtana rappioelämää viettävälle seurapiiriker-malle. Aarne Tarkaksen farsseista välittyy selkeästi hänen useasti esille tuo-mansa väite siitä, kuinka hyvät ihmiset tekevät työtä ja huonot elävät rik-kaudellaan.⁴

Rillumarei-elokuvat

1960-luvulla tehtiin enää yksi ns. rillumarei-elokuvien perinnettä jatkava elo-kuva, Reino Helismaan käsikirjoittama *Mullin mallin* (Veikko Itkonen 1961). Se on työmaalle sijoittuva sekava hassuttelu, jossa naurun ohella korostuu ka-pinahenki ja työmiehen ja herran vastakkaisuus. Tämä tulee esiin huumorik-si käännettynä esimerkiksi työmiesten laulamassa kappaleessa *Tientekijät*:

Työ jos oisi herkkuva,
niin herrat ite tekis se.
Mutta kun se rankkaa on,
niin sen suap tehdä työläinen.⁵

Rillumarei-elokuvat olivat alun perin 1950-luvun alkupuolella valmistuneita Reino Helismaan käsikirjoittamia viihteellisiä musiikkielokuvia. Kriitikot teilasivat ne täysin hätäisesti kokoonkyhätyiksi ja huonoa makua edustaviksi tekeleiksi, ja rillumareista tuli halveksiva yleisnimitys huonolaatuiselle viih-teelle.⁶

Elokuvassa *Mullin mallin* näkyy Sakari Heikkisen hahmottama Helismaan laulunteksteille tyypillinen rilluttelun ekonomia, jossa työhön suhtaudutaan kahdella erilaisella tavalla. Toisaalta työtä kunnioitetaan mutta ilman min-käänlaista sen heroisointia, toisaalta työtä taas vähätellään jopa laiskuuden ylistykseen asti. Tällainen suhtautumistapa oli Heikkisen mukaan rillumarei-kulttuurissa korostuneempi.⁷ Elokuvan tientekijät laulavat, kuinka ammat-

timiehiltä käy työnteko, vaikka kallio pitäisi puhkaista. Herrat voivat luottaa työn jälkeen, yhtäkään turhaa mutkaa ei tiehen tehdä. Päällimmäisenä on kuitenkin mielessä työn raskaus ja pakkotahtisuus sekä työmiehen epätasa-arvoinen osa verrattuna herroihin:

Känsät siitä palkaks saa
hakkua kun heiluttaa.
Kanki jos ei jyskähtäis
niin pomo yskähtäis.
[...]
Työmies kun tietyössä kaevaa ja koapii,
Herra vuan laeskana peätänsä roapii.⁸

Tarkaksen farssit ja viimeiset ”helismatisoinnit” jäivät ainoiksi viihteellisiksi komedioiksi 1960- ja 1970-luvuilla, jossa työtä tekevä väestö on pääosassa. Muut tarinatyyppit olivat joko huomattavasti vakavampia tai ainakin alleviivatun opettavaiseksi tarkoitettuja elokuvia.

Työläisnuorisokuvaukset

1960-luvulla yleistyivät erilaiset nuorisoaiheiset elokuvat. Tämä liittyi nuorisokulttuurin nousuun ja nuorison ostovoiman kasvuun, ja toisaalta sen voi nähdä osana yhteiskunnallista suurta muuttoa ja suurten ikäluokkien aikuistumisprosessia.⁹ Suomalaisia nuorisoelokuvia analysoineet Erkki Astala ja Tommi Hoikkala ovat jakaneet nuorisokuvaukset karkeasti kahdenlaisiin tarinatyyppeihin: sopeutumistarinoihin ja identiteettitarinoihin. Sopeutumistarinat kuvaavat nimensä mukaisesti nuorten sopeutumista aikuismaailmaan ja elämän välttämättömyyksiin. Sellaiset elokuvat, joissa sopeutuminen ei onnistu ja lähtökohtana on nuorten piittaamattomuus ja uhma, voi nimetä ongelmanuorisoelokuviksi. Kehityskertomuksiksi rakentu-

via sopeutumistarinoiden juonikuvioita taas voi kutsua aikuistumiselokuviksi.¹⁰

Identiteettitarinoiden nuorilla ei puolestaan ole selkeää päämäärää sopeutumisesta aikuisten yhteiskuntaan. Niissä keskitytään nuoriin omana itsenään ja heidän oman identiteettinsä muovautumiseen. Identiteettitarinoiden päähenkilöillä on omaa tahtoa, ja he muokkaavat omaa elämäänsä sellaisilla tavoilla, jotka eivät sovi sopeutumistarinan kaavaan.¹¹

Sopeutumistarinoissa työ edustaa yhtä niistä yhteiskunnallisista pakoisista, jotka kuuluvat aikuiselämään. Työ näyttäytyy siten moraalisenä kysymyksenä, sen vastakohtana on nautinto ja joutilaisuus.¹² Huomionarvoista on se, että Astalan ja Hoikkalan luonnehtimat sopeutumistarinat kuvaavat lähes poikkeuksetta työläisnuoria, kun taas identiteettitarinoissa esiintyvät ylioppilaat tai abiturientit.¹³ Tätä kyseiset sosiologit eivät panneet merkille. Nuoris elokuvien välittämä kuva näyttää näin erikoisen vinolta: työläisnuorten osana on oppia sopeutumaan vallitsevaan yhteiskuntaan, kun taas keskiluokkaiset nuoret voivat reflektoida omaa elämäänsä omista lähtökohdistaan käsin.

1960-luvun sopeutumistarinoista kärjekkäin on elokuva *Jengi* (Åke Lindman 1963). Siinä maalaiselämään tyytymättömät viattomat nuoret Paavo (Esko Salminen) ja Eeva (Tarja Nurmi) muuttavat kaupunkiin, hankkivat itselleen töitä toinen rakennustyömaalla ja toinen keittiöapulaisena, ja tutustuvat työkuvioiden villiin nuorisoporukkaan. Jengin aika kuluu menoa ja meininkiä keksien, juopotellen, irstaillen ja varastellen. Maalaisnuoret epäroivät hurjaa menoa mutta roikkuvat kuitenkin mukana. Remuaminen saa viimein ikävän lopun, kun Paavo menehtyy onnettomuudessa. Elokuvan loppukuvissa Eeva palaa tuhlaajatyttönä kotiin Paavon lapsi sylissään.

Jengin päähenkilöt ovat pienviljelijätaustaisia työtä tekeviä nuoria ilman koulutusta. Maalaisnuoret eivät pärjää kaupungissa, asunto- ja työasiat ei-

vät luista parhaalla mahdollisella tavalla. Syy sopeutumattomuuteen löytyy kuitenkin huonoille teille johdattavasta ystäväpiiristä, jenginuorista samoissa työpaikoissa. Tarina on rakennettu nk. porttiteorian muotoon: kun pirulle antaa pikkusormen, se vie kokonaan. Elokuvan pääsanoma on se, että pahatapaista ja helposti houkuteltavissa olevaa – siis yksinkertaista – työväestöä saa ja pitääkin moralisoida.

Virkistävän poikkeuksen 1960-luvun nuorisokuvauksissa tekee elokuva *Punatukka* (Maunu Kurkvaara 1969). Se kertoo 19-vuotiaasta työstä Tutusta (Tarja Markus), joka työskentelee teollisuuslaitoksen pakkaamossa. Elokuva on epätavallisesti identiteettitarina, jonka päähenkilö kuuluu työväestöön. Siinä kuvataan yhtä kesäistä viikkoa pakkaajatyön elämässä. Isojakin asioita sattuu, mutta eniten tapahtuu tytön mielessä. Kaavamaisia kehityskulkuja ei esitetä, eikä yksinkertaisia ratkaisuja anneta, ennemminkin esitetään runsaasti kysymyksiä.

Tutu kokee huonetoverinsa itsemurhan ja löytää uuden miessuhteen saman viikon aikana. Hän pohtii elämäänsä ja kysyy: ”sitä kun päivästä toiseen tekee samaa liikettä alkaa vähitellen kysyä miksi?” Tutu tuntee muuttuneensa. Aikaisemmin hän koki vain purjehtivansa kaiken keskellä eikä nähnyt mitään, nyt hän on herännyt huomaamaan jotakin uutta. Samalla häntä pelottaa se, että jäisi paikoilleen.

Punatukka on hyvä esimerkki siitä, ettei itsensä etsintä ole ylioppilasnuorison etuoikeus. Hiukan samalla suunnalla, oman identiteetin jäljillä, liikkuu myös elokuvan *Punahilkka* (Timo Bergholm 1968) koulukotityttö Anja (Kristiina Halkola). Tytön oman identiteetin esitetään olevan kateissa, eikä hän sen tähden pysty sopeutumaan yhteiskuntaan. Yhteiskunta ei kuitenkaan tarjoa keinoja identiteetin etsinnän avuksi, ja Punahilkan on palattava koulukotiin. Verrattuna Kurkvaaran elokuvaan on Bergholmin *Punahilkka* lähempänä sopeutumistarinaa, vaikka aivan toisenlaisin sävyin kuin varhem-

mat moralistiset elokuvat. Ohjaajan päämääränä oli nimittäin osoittaa, kuinka kurinpitolaitosten muokkaamien yksilöiden oli mahdotonta sopeutua siihen yhteiskuntaan, joka itse oli nuo laitokset tuottanut.¹⁴

Yrittämiskertomukset

Kaksi uuden aallon elokuvaa, *Kesyttömät veljekset* (Erkko Kivikoski 1969) ja *Yhden miehen sota* (Risto Jarva 1974) sisältävät samantyyppisen peruskertomuksen työläisestä, joka ryhtyy yrittäjäksi. Elokuvien juonen jännite perustuu siihen, miten hanke onnistuu. *Kesyttömissä veljeksissä* toinen veljeksistä on kirjaltaja, joka pitää työehtojaan epäoikeudenmukaisina ja ostaa asunot säästörahoilla oman pienen kirjapainon. Alku on hankalaa, mutta loppujen lopuksi yritys pääsee jaloilleen ja myös tulehtunut suhde vaimoon korjaantuu. Elokuvan keskeinen teema on työläistaustaisen yrittäjän ja hänen poliittisesti radikaalin ja boheemin veljensä suhde.

Risto Jarvan *Yhden miehen sota* taas kertoo lapiomies Erik Suomiehestä (amatöörinäyttelijä Eero Rinne), joka myy vanhempiensa kotitilan ja ottaa pankkilainaa ostaakseen kauhakuormaajan. Asunnoksi siirtotyömailla kiertelyyn hankitaan vanha linja-auto, johon kolmihenkinen perhe ja aputyömies ahtautuvat. Tällä kerta sosiaalisen nousun tavoittelu ei tuota tulosta. Kaikki menee mynkään. Aliurakoitsija kokee vastoinkäymisen toisensa jälkeen ja lopulta menettää kauhakuormaajansa. Perhe muuttaa Ruotsiin. Elokuvan perussävy on ankea ja harmaa. Siirtotyömaiden maailma on rikkinen, juurentonta ja tilapäistä, vuodenaika pimeä. Täysin lohduton elokuva ei kuitenkaan ole, toivoa antavat roolihahmojen inhimillisyys ja lämmin karheus sekä heidän luottamuksensa siihen, että täydellisen mahalaskun jälkeen voi aloittaa uudelleen lahden toisella puolella.

Elokuvan sanomaa on Christer Kihlman kuvannut seuraavasti:

Kapitalistinen järjestelmä ei ole niitä varten, jotka aloittavat tyhjin käsin. Tätä kapitalistisen yhteiskunnan julmaa perusluonnetta kuvaa *Yhden miehen sota* erinomaisen selventävällä ja vakuuttavalla tavalla. Kuitenkaan elokuvaan ei sisälly juuri lainkaan poliittista julistusta. Uskon että tämä antaa elokuvalle sen voiman.¹⁵

Pieni aliurakoitsija joutuu suururakoitsijan armoille mutta toisaalta huomaa ajautuneensa kauas työläistaustastaan. Lakkoa ei voi enää kannattaa, kun se kohdistuu omaan yritykseen. Eikä apumieheksi palkatun entisen työtoverin kanssa voi enää kaveerata, kun joutuu antamaan hänelle lopputilin. Lokeroivan yhteiskunnan järjestystä on hankala rikkoa.

Yhden miehen sota on niitä uuden aallon elokuvia, joita elokuvateattereissa ei käyty katsomassa, mutta kun ne esitettiin televisiossa, oli suosio draamaattisen korkea. Vuoden 1975 televisioesitys keräsi 1,8 miljoonaa katselijaa ruudun ääreen. Esitysaika oli tosin otollinen, joulupäivä. *Yhden miehen sota* onkin yksi arvostetuimmista 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallisista elokuvista, ensimmäinen oli ollut saman ohjaajan *Työmiehen päiväkirja* (1967) ja toinen Mikko Niskasen *Kahdeksan surmanluotia* (1972).

Aikalaiskriitikot kiittelivät ennen kaikkea elokuvan realistisuutta. Todentuntuisuus ja dokumentinomaisuus olivat hienoin arvolause, jonka fiktiivinen elokuva saattoi saada. Lisäksi arvostettiin elokuvan kerroksellista ja kokonaista ihmiskuvaa – juuri sen takia hahmot tuntuivat reväistyltä todellisesta elämästä.¹⁶ *Yhden miehen sota* vastasi siis mitä ilmeisemmin oman aikansa käsitystä tietyn työläisväestön elämästä. Myös elokuvan taiteellisilla arvoilla oli varmasti vaikutusta sen kiinnostavuuteen – tuskin lähes kaksi miljoonaa suomalaista olisi katsonut mitä tahansa siirtotyöläisistä kertovaa dokumenttia edes joulupäivänä.

Työväestö yhteiskunnassa

Merkittävin syy sille, että työväestöä haluttiin kuvata suomalaisessa elokuvassa, oli elokuvan uuteen aaltoon kuulunut yhteiskunnallisuuden vaatimus. Mikä tahansa yhteiskunnallisuus ei kuitenkaan kelvannut. 1960-luvun puolivälissä valiteltiin sitä, että suomalaisen elokuvan uusi aalto kuvasi edelleen samoja yhteiskunnan kerroksia kuin elokuvat aikaisemminkin. Elokuva toimi edelleen keskiluokan arvomaailman peilinä.¹⁷ Työväestö puuttui uuden aallon valkokankaalta.

Risto Jarvan *Työmiehen päiväkirja* (1967) oli suora vastaus tämänkaltaiseen kritiikkiin. Se on yksi 1960-luvun kehutuimpia kotimaisia elokuvia niin aikalais- kuin jälkiarvioissakin. Ennen kaikkea arvostettiin sen läpimurtona koettua sisältöä. Valtion elokuvatarkastamolle lähetetyn sisältöselvityksen mukaan *Työmiehen päiväkirja* kertoi ”rakkauden kehittymisestä, yksilöllisestä ja yhteiskunnallisesta vastuusta, ymmärtämyksestä, itsensä voittamisesta, hyväksymisestä, sukupolvien välisestä erosta, asenteiden vaikutuksesta ihmisten välisiin suhteisiin, sodan mielettömyydestä, lapsuudenkokemusten vaikutuksesta, luokkatietoisuuden vähenemisestä ja tiedostamisen vaikeudesta suomalaisessa yhteiskunnassa 1966”.¹⁸

Työmiehen päiväkirja oli suoraa kommenttia studiokauden säädynmukaisia romansseja kohtaan. Elokuvan ensimmäinen jakso oli nimeltään *Häät – avioliitto yli luokkarajojen*. Juhani, työläistäustainen hitsaaja (Paul Osipow) ja Ritva, porvaristaustainen konttoristi (Elina Salo) menevät naimisiin elokuvan alussa. Luokkarajojen lisäksi ylittyivät kerronnalliset konventiot: tarina alkaa siitä, mihin muut yleensä loppuvat, lupaukseen ikuisesta onnesta.

Elokuva historiallistaa roolihahmojensa todellisuuden. Ritvan ja Juhanian erilaiset menneisyydet ovat johtaneet yhteiseen nykyisyyteen, ja onnellisen tulevaisuuden luomiseksi nuoren parin on ylitettävä omat menneisyyden taak-

kansa. Painolastina molemmilla on isän traaginen sotakohtalo. Lisäksi sukupolvien ketjussa kulkeva kansakunnan jakautuminen on osallistunut traumojen syntyyn. Ohjaaja näki päähenkilöt – sotien jälkeisen sukupolven – toivon sukupolvena siinä mielessä, että heille mennyt ei ollut enää samanlainen kipupiste kuin vielä heidän vanhemmilleen oli ollut. Traumoja työstämällä menneisyyden rasitteista saattoi päästä eroon. Optimistinen asenne näkyy elokuvan lopussa, joka päättyy onnellisesti raskaista vastoinkäymistä huolimatta.¹⁹

Vuonna 1967 valmistuneen *Työmiehen päiväkirjan* päävire oli siis optimistinen ja vahvasti toivoa antava. Samaa ei kuitenkaan voi sanoa niistä 1970-luvun yhteiskunnallisista elokuvista, joissa pääosassa oli työväestö. Muutamassa vuodessa kerronnan sävyt muuttuivat. Kärjistäen voi sanoa, että analyttinen kollaasi vaihtui perinteiseksi murhenäytelmäksi.

Elokvien *Kahdeksan surmanluotia* (Mikko Niskanen 1972) ja *Laukaus tehtaalla* (Erkko Kivikoski 1973) tarina on rakennettu yhtenäisellä tavalla. Aluksi nähdään tai kuullaan jo elokvien nimistä tutuksi tulleet laukaukset. Elokuvat keskittyvät sitten rakentamaan ymmärrystä siitä, mikä niihin johti, miksi sellainen veriteko pääsi tapahtumaan. Näin saadaan katsojan huomio kiinnittymään oleelliseen, syihin ja seurauksiin, sen sijaan että elokuva katsottaisiin vain henkilökohtaisena tragediana tai jonkin sortin tapahtumaketkeisenä jännitysnäytelmänä.

Kahdeksan surmanluotia on niin ikään suomalaisen elokuvan merkkiteoksia. Niskanen leikkasi alun perin neliosaiseksi, runsaan viiden tunnin mittaiseksi televisiosarjaksi valmistuneen draaman myös runsaan kahden tunnin pituiseksi elokvaversioksi. Elokuva kertoo tarinan siitä, miksi sisäsuomalainen pienviljelijä päätty ampumaan neljä kotiansa lähestyvää poliisia. Työttömyys, köyhyys ja viina autioituvalla ja tulevaisuudettomalla maaseudulla kiertyvät kohtalokkaaksi vyyhdiksi pienviljelijä Pasin (Mikko Niskanen itse) ja tämän perheen elämässä.

Elokuvan arvostukseen ja suosioon – 2,3 miljoonaa televisiokatselijaa vuonna 1972 ja 1,5 miljoonaa vuonna 1973 seurasivat pitkää viiden tunnin versiota – johtaneita tekijöitä on paljon. Ensinnäkin niin neljän jakson televisioversio kuin elokuvateatteriversio ovat taiteellisesti upeita. Lisäksi onnistunut naturalistinen vaikutelma oli tässäkin tapauksessa aikalaiskatsojille mieleen. Elokuvan perustuminen tositapahtumiin toi sille lisäarvoa; Pihtiputaalla vuonna 1969 tapahtuneet verityöt olivat yleisön hyvässä muistissa. Uskottavuutta lisäsi myös se, että Mikko Niskaselle – teoksen ohjaajalle, käsikirjoittajalle ja päänäyttelijälle – tapahtumaympäristö Kainuussa oli omakohtaisesti tuttu.

Pienviljelijähahmoa oli varmasti erilaisten katsojien helppo lähestyä ja hänen asemansa tuntui ymmärrettävältä. Niskanen onnistui kuvaamaan koskettavasti roolihahmonsa suhteen luontoon ja eläimiin, mikä oli omiaan herättämään nostalgisen kaipuun menneeseen maailmaan yhteiskunnallisen rakennemuutoksen karusta todellisuudesta huolimatta. Lisäksi voi ajatella, että ongelmavyöhydillä oli jonkinlainen myyttinen kansallinen ulottuvuutensa. Klassikkokappaleessa tuhansien murheellisten laulujen maasta kiteytyy omalaatuinen kulttuurinen perintö. Työttömyys, viina, kirves ja perhe, lumihanki, poliisi ja viimeinen erhe -riimin²⁰ ymmärretään kuuluvan suomalaisuuden ytimeen, niin karmeaalta kuin se kuulostaakin. Elokuva ei myöskään julistanut selkeän poliittisesti.

Lähestulkoon kaikki nämä elementit puuttuivat Erkki Kivikosken vuonna 1973 valmistuneesta elokuvasta *Laukaus tehtaalla*. Se ei ole jäänyt millään tavalla elokuvataiteen merkkiteokseksi, vaikka ohjaaja sai siitä Jussi-palkinnon. Yleisöä elokuva kyllä kiinnosti. Elokuva näytettiin televisiossa 2.12.1975, ja lähes joka toinen suomalainen, 2,0 miljoonaa henkeä katsoi sen.

Laukaus tehtaalla -elokuvalla oli avoimen poliittiset lähtökohdat. Elokuvan mainoslause kiteytti sen perussanoman: ”Elokuva on tarkoitettu

kaikille omilla aivoillaan ajatteleville, erityisesti niille, jotka vielä kuvittelevat, ettei työllä ja pääomalla ole ristiriitaa”. Kamppailu kapitalismia vastaan aiheutti ristiriitoja myös elokuvan tuotannossa ja levityksessä. Suomalaiset metallitehtaat eivät halunneet tilojansa käytettävän tällaiseen tarkoitukseen, ja kuvauslupa järjestyi vasta hankaluuksien jälkeen VR:n konepajalle Hyvinkäälle. Myöhemmin suurimmat elokuvateatteriketjut kieltäytyivät esittämästä elokuvaa.²¹

Laukaus tehtaalla kertoo siitä, kuinka perheyhtiön 1800-luvulla perustama metallitehdas on fuusioitu suureen kasvottomaan konserniin, ja yksi tehtaan osastoista lakkautetaan kannattamattomana. Järjestäytyneet työmiehet yrittävät kaikkensa, mutta kohtalo on lohduton: lopputili tulee, pieneltä tehdaspaikkakunnalta ei löydy muuta työtä, itserakennetut talot ja puutarhat on jätettävä, ja moni joutuu tyhjän päälle, ylitsepääsemättömiin vaikeuksiin. Kun kaikki keinot on käytetty turhaan, yksi metallimiehistä päätyy ampumaan tehtaan uuden toimitusjohtajan, kasvottoman kapitalismin edusmiehen.

Elokuva nostalgisoi mennyttä tehdasyhteisöä, jossa suhteet johdon ja työväen välillä olivat lämpimät, ja ongelmat pystyttiin selvittämään yhteisymmärryksessä. Mennyt personifioituu väistyvään ikääntyneeseen toimitusjohtajaan, perheyhtiön perustajan poikaan, jolla ei enää ole todellista valtaa. Hän heltyy työläisten inhimillisen hädän edessä mutta ei voi tehdä mitään.

Kehityskulku esitetään väistämättömänä: kiristynyt kilpailu, pienet tuotesarjat, vanhat työmuodot ja raaka-aineiden maailmanmarkkinahintojen nousu aiheuttavat kannattavuusongelmia. Tilastot puhuvat korutonta kieltään, yhtymän risupartaiset tuotantomatemaatikot suorittavat laskelmia ja tekevät ennusteita. Mitään ei ole tehtävissä, osasto on suljettava, johto vetoaa kylmän rationaalisesti maailmanlaajuiseen rakennetyöttömyyteen.

Yhteiskunnallinen muutos, jota elokuva peräänkuuluttaa on niin valta-

va, että sen oma toivonsäie ei kanna elokuvan esittämään todellisuuteen. Maailmantalouden ehdottomuuden edessä yhden työmiehen ääneen lausuttu unelma siitä, että koneet joskus ovat työläisten omistuksessa, ei vakuuta. Metallimiesten kohtalo näyttää lohduttomalta. Kaiken – aivan kaiken – pitäisi muuttua.

Yhtä lohduton on omakotirakentajan kohtalo Jaakko Pakkasvirran elokuvassa *Jouluksi kotiin* (1975). Omaa taloa rakentava rakennustyömies Urho Suomalainen (Paavo Pentikäinen) tappaa itsensä työllä. Hautajaisissa puolueitoimitsija – jolla ei ollut aikaa keskustella Urhon lainasta – pitää korkealentoisen puheen, siitä kuinka ”Urho niin kuin isänsäkin, tiesi ainoan keinon tällaista epäoikeudenmukaisuutta vastaan.[...] Puolue ja työväenluokka liittolaisineen vie järkkymättä eteenpäin sitä kamppailua, jolla saavutamme ihmisoikeusmaisen yhteiskunnan, sosialismin”. Urhon oma unelma olisi ollut lähempänä, kaunis saumaus tilissä, vaimolle verhot, lapsille vanna, oma koti.

Kun *Työmiehen päiväkirja* (1967) oli yhteiskunnallisen työläiselokuvan päänavaus, oli *Jouluksi kotiin* (1975) sen loppunäytös. Sen tuottamalla Filmityö Oy:llä oli kyllä ollut suunnitelma seuraavaksi vuodeksi elokuvasta *Veteraani*, joka kertoisi ”juuri eläkkeelle siirtyvän ammattiyhdistysjohtajan muistelmat vuosisadan alkupuolelta tähän päivään”. Sen sijaan syntyikin Eino Leinin elämästä kertovaokuva *Runoilija ja muusa* (Jaakko Pakkasvirta 1978).²² *Jouluksi kotiin* jäi siten viimeiseksi osallistuvaksi työläiskuvaukseksi. Syyt juontuvat varmasti niin tulehtuneesta elokuva-alasta kuin yhteiskunnallisesta tilanteesta yleisemmin.

Jouluksi kotiin -elokuvan huonoa yleisömenestystä on selitetty sille anetuilla syrjäisillä teattereilla – elokuvan ei uskottukaan menestyvän – ja samaan aikaan sattuneilla televisioituilla jääkiekon maailmamestaruuskisoilla.²³ Mutta eivät muutkaan 1970-luvun yhteiskunnalliset tragediat saaneet

juuri sen enempää yleisöä liikkeelle teattereihin. *Jouluksi kotiin* -elokuvaa kävi katsomassa runsas 5 000 katsojaa. Samaa suuruusluokkaa olevia vähäisiä elokuvateatterikatsojalukuja oli aikaisemmin esillä olleilla työläiskuvauksilla *Laukaus tehtaalla* 1973 (6 250) ja *Yhden miehen sota* 1974 (7 000). Vertailun vuoksi on hyvä ottaa esille muutamien muiden kotimaisten elokuvien katsojalukuja samalta aikakaudelta: *Mies joka ei osannut sanoa ei* (Risto Jarva 1975) 280 000, *Uuno Turhapuro* (Ere Kokkonen 1973) 610 000 ja *Maa on syntinen laulu* (Rauni Mollberg 1973) 710 000 katsojaa. Se, että elokuva *Jouluksi kotiin* jäi lähes tuntemattomaksi, johtuu muista syistä. Sitä ei ole koskaan esitetty televisiossa kuten muita työläiselokuvia.

Jouluksi kotiin -elokuva on kuitenkin tutkimuksellisesti kiinnostava. Sitä voisi luonnehtia järjestäytyneen työväenliikkeen omakuvaksi hetkellä, joka sijaitsee jonkinlaisessa välitilassa nostalgisen menneisyyden ja utopistisen muutoksen välissä. Työväenliikkeen symboliikkaa esitetään lähes klišeisyyteen asti nostalgisessa hengessä. Päähenkilö Urhon koko perhe osallistuu ammattiosaston kokoontumisiin työväentalolla. Mies on kokouksessa, vaimo keittää muiden naisten kanssa kahvia ja lapset leikkivät mukana. Urhoa yritetään houkutella takaisin torvisoittokuntaan, jonka jäsenten keski-ikä näyttää noin 70 vuodelta. Julisteiden liimaamisestakin puhutaan, mutta Urho ei talonrakentamiseltaan ehdi. Työväentaloa koristavat SKP:n tunnukset ja kiiltävät voittopokaalit 1930-luvun urheilukilpailuista. Entisiä seuranäytelmiä muistellaan ja perinteistä talkoohenkeä ihaillaan: Urhon talon perustukset valetaan talkoilla onnellisissa merkeissä, muistellaan työväentalon talkoita ja illalla tanssitaan talolla talkootanssit. Asiaankuuluvia työväenmarsseja soitetaan. Nostalginen sävy näyttäytyy surullisena.

Elokuvassa työmiehen elämä kytkeytyy suoraan kansakunnan jaettuun historiaan. Urho kuuluu sukupolvien ketjuun, joka on ottanut tehtäväkseen taistella paremman maailman puolesta. Historian taakka on jatkuvas-

ti läsnä, isien menneisyyttä muistellaan, omat muistot toistuvat houreunissa. Esimerkiksi kansalaissodan perinnöstä kertova kohtaaus sisältää myyttisiä elementtejä suomalaisesta luonnosta ja kesäisestä järvimaisemasta. Urho on hakemassa kotimökistään maalta viimeistä perintöosaansa, puutavaraa taloonsa. Hän saunoo kahden iäkkään työväenveteraanin kanssa, he istuvat savusaunan edessä rivissä hiljaa, katselevat järvelle ja kulauttavat yhtäaikaista sahtia paperimukeistaan. Tyyni järvi on kaunis illan hämärässä, lintujen ääniä kuuluu. Urhon kertojaääni taustalla kertoo vuoden 1918 tapahtumista, siitä miksi järveä kutsutaan Kuolemajärveksi.

Koko elokuvayleisöä elokuvan historiallisuus ei kuitenkaan vaikuttanut. *Jouluksi kotiin* elokuvan vastaanotosta tehtiin kyselytutkimus Tampereella näytäntöjen yhteydessä. Yleisöltä kysyttiin, olivatko Urhon muistelot isänsä kohtalosta kansalaissodan ajoilta sekä Urhon äidin jutustelut [menneistä] elokuvan kantava voima. Sitä mieltä oli vasemmistolaisista katsojista kaksi kolmasosaa (68 prosenttia), mutta ei-vasemmistolaisista katsojista ainoastaan 38 prosenttia. Jälkimmäisistä lähes yhtä suuri osuus näki muisteluosuu-
det päinvastoin muista tapahtumista irrallisina osioina.²⁴

Yleisön poliittiset mielipiteet heijastuivat myös siihen, koettiinko elokuva uskottavaksi ja nähtiinkö sillä olevan taiteellista arvoa. Lähes kaikki vasemmistolaiset katsojat pitivät elokuvan tapahtumia todentuntuaisina (95 prosenttia), ei-vasemmistolaisista katsojista vain puolet (52 prosenttia). Suuri osa vasemmistolaisista katsojista oli sitä mieltä, että elokuva oli taiteellisesti hallittua ja varmaa työtä (72 prosenttia). Ei-vasemmistolaisista puolet oli samaa mieltä (48 prosenttia).²⁵ Avoimen poliittisuuden ei siis kuitenkaan koettu kokonaan pilaavan elokuvan taiteellisuutta.

Jouluksi kotiin -elokuvan päävirekin sai hyvin erilaisen vastaanoton. Se masensi ja oli raskas katsoa suurelle osalle (64 prosenttia) ei-vasemmistolaisista vastaajista, kun taas vasemmistolaisille se antoi enimmäkseen (72 pro-

senttia) toivoa paremmasta tulevaisuudesta. Hautajaispuhe oli peräti 92 prosentille vasemmistolaisista katsojista mieleen, he pitivät sitä hyvänä ja asiallisena tilinpäätöksenä elokuvalla. Muille elokuvan lopetus oli liian poliittinen.²⁶

Niin kriitikot kuin yleisökin arvostivat Jaakko Pakkasvirran ohjaustyötä arkirealistisena ja totuudenmukaisena. Monet pitivät sitä taiteellisesti onnistuneena teoksena ja koskettavana tarinana. Tämäkin yhteiskunnallinen elokuva palkittiin: Jaakko Pakkasvirta sai ohjauksesta Jussi-palkinnon. On sääli, ettei elokuvaa koskaan näytetty suurelle yleisölle televisiossa. Tämä johti siihen, että tätä viimeistä osallistuvaa työläiselokuvaa ei enää edes muisteta. Paradoksaalisesti työläiselokuvan politisoituminen 1970-luvulla johti sen totaaliseen kuolemaan pitkäksi aikaa.

1960- ja 1970-lukujen suomalaisissa elokuvissa työväestö oli siis kaiken kaikkiaan marginaalisessa asemassa. Sellaisia elokuvia, joissa työväestö oli varsinaisena aiheena, oli ainoastaan muutama, ja muutenkin työläishahmoja oli elokuvissa vähän. Keskiluokkainen maailma näyttää kiinnostaneen elokuvan tekijöitä selvästi enemmän. Mielenkiintoista on lisäksi se, että silloin kun työläishahmoja elokuvan pääosissa esiintyi, oli sillä yleensä jokin selkeä juonellinen tarkoitus. Keskiluokkaisuus näyttäytyi tällä tavalla normilta, josta työväestöön kuuluva hahmo oli tarinan kannalta merkityksellinen poikkeus.

Viitteet

- 1 Donner, Jörn, Houkutusten aamu. Helsinki: VapK 1990 [1954–1986], 69–70.
- 2 Suomen kansallisfilmografia 6. Helsinki: VapK/SEA 1991; Suomen kansallisfilmografia 7. Helsinki: VapK/SEA 1998; Suomen kansallisfilmografia 8. Helsinki: Edita/SEA 1999.
- 3 Muutamia poikkeuksia toki jo 1950-luvullakin oli, ja epäsäätyisiä romansseja esiintyi. Esimerkkejä tällaisista ovat Reino Helismaan kaksi käsikirjoitusta vuodelta 1954, jotka pohjautuivat hänen omiin iskelmiinsä: *Minä soitan sinulle... illalla...* (Armand Lohikoski 1954) ja *Kaksi vanhaa tukkijätkää* (Ossi Elstelä 1954).
- 4 Oksa, Raimo & Tiula, Martti, Piirteitä Aarne Tarkaksen maailmasta, Projektio 1962:4.
- 5 Toivelaulut 1961:3, 28.
- 6 Esimerkiksi Peltonen Matti toim., Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: SHS 1996.
- 7 Heikkinen, Sakari, Kulttuuri, kansa ja rillumarei, toim. Matti Peltonen, Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa. Helsinki: SHS 1996.
- 8 Toivelaulut 1961:3, 28.
- 9 Pantti, Mervi, Kaikki muuttuu... Elokuvakulttuurin jälleenrakentaminen Suomessa 1950-luvulta 1970-luvulle. Jyväskylä: Suomen elokuvatutkimuksen seura 1998, 102–103.
- 10 Astala, Erkki & Hoikkala, Tommi, Kurittomat sukupolvet. Suomalaisen elokuvan nuorisokuvasta, Sinäminäme, 1985:3, 13–14.
- 11 Astala & Hoikkala 1985, 14.
- 12 Astala & Hoikkala 1985, 12.
- 13 Poikkeuksen tekee sopeutumistarinoihin, tarkemmin ongelmanuoriselokuviin luokiteltu elokuva *Kuriton sukupolvi* (Wilho Ilmari 1937 ja Matti Kassila 1957), joka kertoo professorin lapsista.
- 14 Kuusi, Hanna, Viinistä vapautta. Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa. Helsinki: SKS 2004, 304–306.
- 15 Kihlman, Christer, Yhden miehen sota, Filmihullu 1973:8.
- 16 Esimerkiksi Heikki Eteläpää, Uusi Suomi 10.3.1974 ja Martti Savo, Kansan Uutiset 10.3.1974.
- 17 Pantti, Mervi, ”Mitä tapahtui todella”. Suomalainen uusi aalto ja yhteiskunnallisuuden vaatimus, Lähikuva 1993:2, 52–53.
- 18 Suomen kansallisfilmografia 7, 429–420.
- 19 Kuusi, 2004, 361–372.
- 20 Eppu Normaali: Murheellisten laulujen maa. Poko Rekords 1982.
- 21 Pantti, Mervi, Kenen lippua kannat? Näkökulmia 1960- ja 1970-lukujen osallistuvaan suomalaiseen elokuvaan, Filmihullu 1996:3, 59; Suomen kansallisfilmografia 8, 155.
- 22 Suomen kansallisfilmografia 8, 230.
- 23 Mäkeläinen, Sirkka & Partanen, Juha, Suomalainen elokuva ja demokraattinen tiedonvälitys. Tutkimus ”Jouluksi kotiin” -elokuvasta. Helsinki: Tandem, tasa-arvon ja demokratian tutkimus, tutkimusraportti n:o 9., 1976.
- 24 Mäkeläinen & Partanen 1976, 92.
- 25 Mäkeläinen & Partanen 1976, 95.
- 26 Mäkeläinen & Partanen 1976, 94.

Suomalaisena työläisenä Ruotsissa

”Meidän työläisten arvo nykyään, ja on ainakin ollut kuin ruotsin kruunu, nimitäin hyvin huonossa kurssissa. Ja sen huonon arvonannon olemme valitettavasti me työläiset itsekkin hyväksyneet ilman suurempia vastalauseita. Onhan se niin, että jos nykyään tulee missä tahansa yhteydessä puhe työelämästä ja ammasteista, niin aina saa kuulla saman idioottimaisen kysymyksen (ainakin vielä keski-ikäisenä): ’No, koska sinä aiot alkaa opiskelemaan, sinullahan on hyvät edellytykset tulla joksikin.’ Useimmat meistä varmasti reagoivat samalla tavalla tässä tilanteessa: katselemme suu ammoltaan kysyjää, aivot käyvät tyhjäkäyntiä, ja se vastaus joka olisi luonnollinen tässä tilanteessa jää käyttämättä. Meidän on opittava vastamaan tähän tyhmään ja loukkaavaan kysymykseen salamannopeasti. Esimerkiksi: ’Kuulinko oikein? Mitä oikein tarkoitat kysymykselläsi? Tulla joksikin. ’Ettäkö en nyt siis olisi mitään? Kuule olen metallityöläinen, olen ollut ammatissani kymmenen vuotta ja olen siitä hyvin ylpeä. Ammattini vaatii enemmän taitoa kuin useimmat niistä hommista joissa ei tarvitse käyttää haalareita. Minun ei siis tarvitse tulla joksikin, vaan minä todella olen jo jotakin, jotakin suurta mitä sinä et tunnu ymmärtävän. Olen työmies, ja meidän työmiesten/naisten hartioista tulee suurin osa siitä hyvinvoinnista, mistä sitten kaikki muutkin yhteiskunnan asukkaat pääsevät nauttimaan. Emme me ole nirsoja. Kyllä me kernaasti jaamme toisillekin niistä hedelmistä, jotka kasvavat hikipisaroidemme kastelusta. Mutta me vaadimme myös, että meitä arvostetaan, että meidän työpanostamme arvostetaan, annetaan arvoa sille tosiseikalle, että me työläiset, fyysiset ja psyykkiset voimamme panoksina rakennamme tätä yhteiskuntaa ja toimimme sen tukipilareina. Tehtävä, josta toisinaan saamme maksaa sormen, silmän, tai muun ruumiinjäsenen menetyksellä, kulumavaurioilla, keuhkojen ja muiden sisäelimiä turmelemisella, huonon tuurin sattuessa jopa henkemme menetyksellä.”¹

Näillä sanoilla eskiltunalainen kärkisorvaaja luonnehti minäkuvaan-
sa suomalaisena työläisenä Ruotsissa vuonna 1987. Hän oli yksi niistä, jotka lähettivät omaelämäkerrallisen kirjoituksen Tukholmassa sijaitsevan Ruotsinsuomalaisten Arkiston metallityöläisten perinnekilpailuun.

Artikkelissani pohdin sitä, miten suomalaiset mielsivät itsensä työläisiksi Ruotsissa ja millaista rajanvetoa käytiin työpaikoilla suomalaisten ja ruotsalaisten kesken. Lisäksi pohdin sitä, miten puoluepolitiikka näkyi Ruotsiin 1950- ja 1970-luvuilla muuttaneiden suomalaisten toiminnassa.²

Lähdeaineistona käytän vuosina 2000–2005 Göteborgissa ja Västeråsissa tekemiäni haastatteluja sekä jo mainittua Metallityöläisten perinne -kirjoituskilpailun vastauksia vuosilta 1986–1987.³

Orjanpuvussa Olofströmissä

Koulupsykologina toiminut Pertti Toukomaa kuvaili suomalaisten asemaa 18 000 asukkaan eteläruotsalaisessa Olofströmissä vuonna 1972 seuraavasti:

”Ennen muuta muuttui Olofströmin vuoden aikana käsitykseni ihmisyydestä, ihmisarvon merkityksestä. Siellä todella sai lähes päivittäin kokea, miltä tuntuu olla alempiarvoinen, alemmaa kansalaisuutta kuin kantaväestö. Ei ole niin ollen ihme, että ruotsinsuomalaiset käyttävät yleisesti itsestään nimitystä ’valkoiset neekerit’. Tosin suhteet työtovereihini paikallisessa kouluhallituksessa olivat moitteettomat, enkä heidän suhtautumisessaan havainnut mitään ylemmyyden merkkejä, mutta heti joutuessani kaduilla, kaupoissa, virastoissa yms. tekemisiin kantaväestön kanssa sain tuntea kuuluvani halveksittuun vähemmistöön.

— Tunnusomaista kauppialalle on tehtaan pilli. Sen ääni säätelee arjen elämänrytmin. Klo 14 vaihtuu työvuoro. Sen kahden puolen, yhteensä noin tunnin ajan, pääkatu kuhisee elämää. On jalankulkijaa, pyöräilijää, autolla liikkuva. Katukuvan yleisväri on sininen: useimmilla on siniset haalarit ja lakki. ’Orjanpuku’, sanovat siihen pukeutuneet suomalaiset. Lakissa lukee suurin kirjaimin ’Volvo’ [paikkakunnan suurimman työnantajan mukaan].

Muina aikoina keskustan katukuva on kuin minkä tahansa pikkukaupungin. Ruotsi on vallitseva kieli. Suomea kuulee yllättävän vähän kaduilla ja myymälöissä. Syy kyllä selviää pian: suomalaiset puhuvat keskenään etupäässä kuiskaten, ikään kuin häpeillen paljastaa kansalaisuuttaan...

— Varsin vähäistä on se, mitä Olofströmin kaltainen siirtolaispaikkakunta suomalaiselle väestölleen työn ja asunnon lisäksi tarjoaa. Virastot ja laitokset ovat ruotsinkielisiä, suomenkieltä taitavaa henkilökuntaa ei niissä ole. Kouluopetus on ruotsinkielistä, vaikka oppilaiden enemmistö olisi suomalaisia, kuten monessa Vilbokenin koulussa on asianlaita. — Huvitukset rajoittuvat lähes yksinomaan tansseihin ja elokuvissakäynteihin. — Suomi-Seuran lisäksi ainoastaan uskonnollisilla järjestöillä ja yhteisöillä on suomalaistoimintaa ja suomenkielisiä tilaisuuksia. — Sen sijaan esim. ammattijärjestöllä (LO:lla) ei ole lainkaan suomenkielisiä osastoja.”⁴

Ruotsalaisten ja suomalaisten välisistä suhteista Toukomaan haastateltavat eivät anna kovinkaan mairittelevaa kuvaa. Suurimmiksi epäkohdiksi Ruotsissa suomalaiset nimesivät muun muassa ruotsalaisten omahyväisyyden, ennakkoluuloisuuden, suomalaisten halveksumisen, painostamisen, syrjinnän, epäoikeudenmukaisen kohtelun ja aliarvioimisen sekä kalliit hinnat, kovat verot, kielitaidottomuuden, ammattiliiton välinpitämättömyyden ja ”rotupolitiikan” työmaalla.⁵

Kun kysyttiin, missä suhteessa Ruotsi ei vastannut odotuksia, liittyivät vastaukset palkkoihin, työn raskauteen, ihmissuhteisiin ja ulkomaalaisena olemiseen. Erityisen epäoikeudenmukaisena suomalaiset pitivät sitä, ettei heillä ollut samanlaisia mahdollisuuksia vaihtaa työtehtäviä tai edetä urallaan kuin ruotsalaisilla. Työ oli raskasta, eikä siinä annettu mahdollisuutta kehittyä. ”Kun oppi kielen huomasi että ruotsalaiset ovat paskoja melkein kaikki”, totesi eräs vastaaja toisen kertoessa, että on ”vaikea saada kykyjään vastaavaa työtä, koska ruotsalaiset ovat etusijalla ja luulevat olevansa viisaampia”. Ammattiliittoakin kritisoitiin siitä, että ne eivät toimineet työläisen hyväksi. Eräs vastaaja kiteytti suurimmaksi epäkohdaksi ”hirveän kovan työtahdin ja ammattiliittojen saamattomuuden työpaikoilla”. Monet suomalaisista kokivat olevansa syrjittyjä. ”Ruotsalainen katsoo suomalaista kuin halpaa makaraa”, totesi yksi Toukomaan haastateltavista toisen kertoessa, että ”siirtolaisia ei täysin hyväksytty, koska ruotsalaiset eivät vielä voi sulattaa sitä, että heidän maassaan voisi asua muitakin kuin he itse”.⁶

Vastauksissa kiinnittyi huomio suomalaisten alhaiseen sosiaaliseen asemaan. Yhteinen kulttuurinen tausta ei ole nähtävästi helpottanut suomalaisten hyväksymistä. Eräs vastaajista kertoi suomalaisten olevan työpaikoilla ”halvempia kuin ruotsalaisten palvelut koirat”.⁷

Vitsien aiheena Virsbossa

Edellisen kaltaisia 1960- ja 1970-luvulla tehtyjä tutkimuksia on luonnehdittu kurjuuskertomuksiksi⁸ – Toukomaan tutkimuksenkin nimenä on ”Korutonta kertomaa”. Kansatieteilijöiden katse suomalaisyhteisöön Ruotsissa puolestaan ei tuottanut yhtä lohdutonta kuvaa.

1970-luvun alussa Jyväskylän yliopiston etnologian laitos, Nordiska museet ja Uumajan yliopiston maantieteen laitos ottivat tutkimuskohteekseen kaksi suomalaisyhteisöä Keski-Ruotsissa, Virsbon Västmanlandsläänissä ja Upplands Väsbyn Tukholman pohjoispuolella. Tutkimusraporteissa käsiteltiin suomalaisten ruokataloutta ja tapakulttuuria Ruotsissa sekä suomalaisista kerrottuja vitsejä.⁹ Virsbo ja Upplands Väsby oli valittu nimenomaan tyyppillisyytensä vuoksi tutkimuskohteeksi. Asuihan suurin osa Ruotsiin muuttaneista suomalaista 1970-luvun alussa Etelä- ja Keski-Ruotsin tehdasalueilla.¹⁰ Jostakin syystä ainoastaan Virsbota käsittelevät tutkimusraportit on julkaistu.

Västeråsin ja Fagerstan välissä sijaitsevan Virsbon 2000 asukkaasta 28 prosenttia oli vuonna 1974 Suomen kansalaisia. Tutkimuksessa tavataan kotoaan ruisleipää ja pullaa leipovia suomalaisia, joiden ruokataloutta rikastuttavat piirakat, kalakukko, mämmi sekä laatikko- ja veriruuat. Suomalaisiin ruokiin ei tutkimuksen mukaan suhtauduttu mitenkään nostalgisesti, ne vain olivat osa arkipäivää.¹¹ Suomalaiset maahanmuuttajat eivät kyläilleet ruotsalaisten kodeissa eikä heillä ollut tapana aterioda ravintoloissa, joten heillä ei edes ollut tietoa ruotsalaisesta ruokakulttuurista. Kielivaikeudet eivät tutkimuksen mukaan olleet syynä kontaktien puuttumiseen. Tätä perusteltiin sillä, että suomenruotsalaisetkaan maahanmuuttajat eivät olleet ruotsalaisten kanssa tekemisissä. Syynä oli pikemminkin mentaliteettien ero: suomalaiset olivat tottuneet kyläilemään spontaanisti kutsumatta, kun taas ruot-

salaiset edellyttivät kutsua.¹² Toisin sanoen, suomalaiset kantoivat agraare- ja juuria mukanaan.

Samaan mentaliteettien erilaisuuteen kiinnitti huomiota Västeråsissa asuva suomalaisnainen vuonna 2005: Kun haluaa tavata ruotsalaisen ystävän, pitää ottaa kalenteri esiin. Suomalaisen luo voi mennä vaikka ilmoittamatta.¹³ Vaikka hyvinvointivaltion ideaaleihin sinutteluineen virastoissa on kuulunut muodollisuuksista luopuminen, ruotsalaisten seurustelutavoissa on edelleen vuosikymmeniä Ruotsissa asumisen jälkeen suomalaisille vieraita elementtejä.¹⁴

Ruotsalaisten suomalaista kertovat vitsit ovat yhden Virsbota käsittelevän tutkimusraportin aiheena. Suomalaisvitsit kertovat yleensä asuntojen mukavuuksista ja siitä, miten suomalaiset maahanmuuttajat olivat mukavuuksiin tottumattomia: Suomalaiset porasivat reiän parkettiin saadakseen joulukiuksen pysymään pystyssä tai kylpyamme täytettiin suolalla joulukinkkua suolatesassa. Suomalaiset eivät vitsien mukaan osanneet ulkokuoneisiin tottuneina käyttää WC:tä. Kun pönttö tuli muutaman päivän kuluessa täyteen, kutsuivat he paikalle putkimiehen. Naapuriasunnoissa asuvat suomalaiset porasivat reiän asuntojen välissä olevaan seinään voidakseen käyttää yhteistä puhelinta. Suomalaisten väkivaltaisuus ja juoppous olivat myös ruotsalaisten suomalaisista kertovien vitsien aiheena. Tässä yksi esimerkki: Kaksi suomalaista juhlivat yhdessä. He korkkasivat viinapullonsa, joivat ne hiljaisuuden vallitessa ja sammuivat. Aamulla jatkettiin juhlimista. Toinen suomalaisista korkkasi uuden pullon sanoen ”kippis”. Toinen vastasi, että ollaanko tänne tultu juomaan vai puhumaan?¹⁵

Kolmas keskeinen teema on suomalaismiesten seksuaalinen kyvykyys ruotsalaisiin verrattuna. Vitsien tasolla aihetta lähestyttiin esimerkiksi seuraavasti: Suomalainen ja ruotsalainen kilpailivat siitä, kumpi ehtii olla useamman naisen kanssa yhden yön aikana. He asuivat viereisissä huoneissa,

joten sopimuksen mukaan molemmat kirjoittaisivat aamuun mennessä huoneensa oveen saavuttamansa tuloksen. Palattuaan kotiin yölliseltä retkeltään, ruotsalainen piirsi oveensa tukkimiehen kirjanpidolla kolme viivaa merkiksi siitä, että hän oli yön aikana ollut kolmen naisen kanssa. Suomalainen tuli kotiin vähän myöhemmin ja totesi järkyttynenä ruotsalaisen olleen sadanyhdentoista naisen kanssa yön aikana: "Hävisin kahdella", totesi suomalainen.¹⁶

Primitiivisistä suomalaista "maahanmuuttajatalloista" kerrottiin myös totena pidettyjä juttuja. Fagerstassa suomalaismiehen kerrotaan poistaneen olohuoneen ikkunan edestä parketin istuttaakseen ikkunan eteen kukkia. Samaisen miehen kerrottiin sahanneen keittiön oveen reiän, jotta puolison olisi helpompi vahtia olohuoneessa olevia lapsia. Suomalaisten kerrottiin tehneen kerrostaloissa saunoja vaatekomeroon tai keittiöön. Sekä vitsien että huhujen sanoma on selvä: suomalaiset maahanmuuttajat ovat yksinkertaisia, vähän tyhmiä, vähäpuheisia, viinaanmeneviä, aggressiivisia, mutta seksuaalisesti ylivertaisia.¹⁷

Kun Virsbossa asuvilta ruotsalaisilta kysyttiin heidän mielikuvaansa suomalaisista, uskoivat nämä suomalaisten olevan aggressiivisempia ja nauttivan alkoholia enemmän kuin ruotsalaisten. He olivat kiinnittäneet huomiota myös suomalaisten heikkoon ruotsinkielentaitoon mutta myös työteliäisyyteen. Urakkapalkalla työtä tekevät ruotsalaiset eivät välttämättä pitäneet suomalaisten tehokkuudesta työpaikalla. Myös suomalaisten intoa kulutukseen, varsinkin intoa autonvaihtoon, paheksuttiin.¹⁸ Suomalaisista kerrottuja juttuja ei kuitenkaan pidä nähdä ainoastaan kielteisenä ilmiönä. Huumori toimii myös yhteisön sisäisten ristiriitojen laukaisijana ja puhdistajana. Suomalaiset muuttivat varsinkin työpaikoilla yhteisön sisäisiä statusjärjestelmiä, mikä ei tapahtunut ilman ristiriitoja.¹⁹

Liian ahkerana tai liian laiskana Västeråsissa

Ruotsalaisten sosiologien tutkimus suomalaisnuorten elämästä Västeråsissa 1970-luvun lopulla antaa jälleen erilaisen kuvan ruotsinsuomalaisten elämästä. Vuonna 1978 Västeråsissa oli lähes 120 000 asukasta, joista lähes 5 000, siis neljä prosenttia, oli suomalaisia. Ulkomaalaisista Västeråsin asukkaista 56 prosenttia oli suomalaisia. Ruotsalaistutkijoiden mukaan Västeråsissa oli-kin löydettävissä selkeä ”finsk koloni”. Västeråsin 20–25-vuotiaista suomalaisista valtaosa työskenteli teollisuuden palveluksessa tai palveluammateissa. Paikkakunnan suurimmat työnantajat ASEA ja Nordiska Metallaktiebolaget työllistivät valtaosaa. Tutkimuksessa mukana olleista 38 prosenttia kertoi viihtyvänsä Västeråsissa hyvin, 52 prosenttia kohtalaisesti ja kahdeksan prosenttia huonosti. Kolme prosenttia vastaajista ei joko osannut tai halunnut vastata kysymykseen. Monen mielestä Västerås oli ikävä ja vanhanaikainen kaupunki, jossa nuorilla ei ollut mitään tekemistä.

Västeråsin suomalaisnuoret voidaan tutkimuksen mukaan jakaa kolmeen kategoriaan. Osa suomalaistaustaisista nuorista identifioitui ruotsalaisiksi – valtaosahan oli syntynyt Ruotsissa –, ja he pitivät mahdollisia ongelmia ruotsalaisten ja suomalaisten välillä suomalaisten omana syynä. He syyttivät suomalaisia haluttomuudesta oppia ruotsia sekä huonoista elämäntavoista, juopottelusta ja kaupungilla amerikanraudoilla ajelusta. Toiseen ryhmään kuuluivat ne nuoret, joilla ei ollut selkeää mielipidettä suomalaisten ja ruotsalaisten välisestä suhteesta. Kolmanteen ryhmään kuuluivat ne joiden mielestä ruotsalaisten joukkoon ei pääse, vaikka kuinka yrittäisi. Heidän mielestään ruotsalaiset pitivät suomalaisia ”finnjäveleinä, alkoholisoituneina sosiaalipummeina tai uhkana ruotsalaisten työllisyydelle”, tosin sanoen joko liian laiskoina tai liian ahkerina.²⁰

Västeråsissa asuvat suomalaiset ovat olleet myös suomalaisten sosiologien tutkimuskohteena, jopa kaksi kertaa väitöskirjatasolla. Ensimmäinen ruotsinsuomalaisia käsittelevä tutkimus on Vilho A. Koirasen sosiologian väitöskirja ”Suomalaisten siirtolaisten sulautuminen Ruotsissa” vuodelta 1966. Tutkimuksensa aineiston Koiranen keräsi Tukholmasta, Eskilstunasta, Västeråsista ja Kolsvasta yhdeksän kuukauden kenttätöiden aikana. Yksi tutkimuksen teemoista on tarkastella suomalaisia työpaikoilla. Koirasen mukaan suomalaisilla oli Ruotsin työmarkkinoilla samat lakisääteiset oikeudet kuin ruotsalaisillakin: sama palkka, samat edellytykset eläkkeeseen, samat sairaus- ja työttömyyskorvaukset, lapsilisät ja huoltoavustukset. Tästä huolimatta suomalaiset eivät tunteneet itseään tasavertaisiksi ruotsalaisten kanssa. Suomalaisten sosiaalinen ja poliittinen osallistuminen ruotsalaisessa yhteiskunnassa oli Koirasen mukaan vähäistä. Suomalaiset eivät olleet muodostaneet Ruotsiin omia, poliittisiin päämääriin tähtääviä yhdistyksiä, eivätkä he osallistuneet myöskään ruotsalaisten muodostamien poliittisia pyrkimyksiä omaavien yhdistysten toimintaan. Ammattiyhdistykseen suomalaiset kuuluivat Koirasen mukaan osittain siksi, että siihen kuuluminen oli monilla työpaikoilla lähes pakollista. Liityttyään joko vapaaehtoisesti tai painostuksen jälkeen ammattiyhdistykseen, suomalaisten osallistuminen yhdistyksen toimintaan jäi useimmiten vähäiseksi.²¹

Magdalena Jaakkolan vuonna 1984 julkaistussa sosiologian väitöskirjassa liikutaan jälleen Västeråsissa. Yksi väitöskirjan artikkeleista käsittelee ruotsinsuomalaisten etnistä järjestäytymistä. Joko Koiranen oli sulkenut silmässä poliittiselta toiminnalta tai parissakymmenessä vuodessa oli todella tapahtunut paljon. Jaakkolan mukaan Ruotsin eri puolueilla oli suomenkielistä toimintaa ja ruotsinsuomalaiset olivat järjestäytyneet omiin yhdistyksiinsä tai jaostoihin erityisesti vasemmistopuolueissa. Valtaosa ruotsinsuomalaisista kuului 1970-luvulla työväestöön tai alempiin toimihenkilöihin, ja valta-

osa heistä Jaakkolaa lainaten ”näyttää useiden tutkimusten mukaan kannattavan ja äänestävän sosiaalidemokraatteja”. Ruotsiin muuttaminen on merkinnyt monelle myös sosiaalidemokraattistumista. Jaakkolan mukaa siirtyminen maatalousammateista teollisuustyöhön selittänee keskustapuolueen kannattajien siirtymisen sosiaalidemokraattien kannattajiksi. Ruotsin kommunististen puolueiden pienuus ja poikkeavaksi leimautumisen pelko saattoi Jaakkolan mukaan selittää SKDL:n kannattajien sosiaalidemokraattistumista.²²

Erilaisia rajoja

... tieteessä

Edellä esitetyn matkan Oloströmistä Virsbon kautta Västeråsiin voi ymmärtää myös matkana kolmen eri tieteenalan – psykologian, etnologian ja sosiologian – kysymyksenasettelujen erilaisuuteen. Etnologinen katse tuottaa erilaista aineistoa kuin psykologinen katse, ja eri tutkimusajankohta tuottaa myös erilaisia painotuksia tutkimukseen. Tieteenaloilla on omat kirjoittamattomat lakinsa ja traditionsa, jotka määräävät sen, minkälaisiin asioihin tutkimuksessa kiinnitetään huomiota. Kyse on siis tieteenalojen välisestä rajoista.

Edustamani tieteenalan, kansatieteen, tutkimuskohde, kansa, määriteltiin pitkään maaseudulla asuviksi talonpojiksi. Kansankulttuurin määritelmään ei ennen 1960-lukua hyväksytty maaseudulla asuvaa muuta väestöä, esimerkiksi papistoa, käsityöläisiä tai maattomia. Myöskään kaupunkilaiset eivät kansatieteen tutkimuksissa olleet kansaa. Turun yliopiston kansatieteen professori Ilmar Talve toi suomalaiseen kansatieteeseen ruotsalaisen tutkimuksen innoittamana ja Turun yliopiston sosiologian professori Esko Aaltosen

mahdollistamana laajemman kansa-käsitteen.²³ Tutkimuskenttä laajeni, mutta edelleen tutkimuksissa väisteltiin tiettyjä asioita, esimerkiksi poliittisen työväenliikkeen tai poliittisten puolueiden käsittelyä. Niiden olemassaoloa ei kiistetty mutta ei myöskään analysoitu. Esimerkiksi 1975 julkaisuissa kansatieteellisessä tutkimuksessa ruotsinsuomalaisten vuotuisjuhlista ei mainita työväenvappua, vaikka vappua on varmasti vietetty tutkimuspaikkakunnalla työläisten juhlanä.²⁴ Omassa väitöskirjassani (1996) Kemijokivarren uittotyöntekijöistä rajaan tutkimusaiheeni kirjoittamalla, että ”omissa haastatteluissani en käsitellyt puoluepolitiikkaa kuin niissä tapauksissa, joissa haastateltavat itse niin halusivat”.²⁵

Vaikka kansatiede on näennäisesti kavahtanut kaikkea poliittisuuteen viittaavaa, ei se kuitenkaan kerro koko totuutta. Tieteenala on ajoittain valjastettu poliittisten päämäärien saavuttamiseksi. Äärimmäisyyksiin tässä mentiin Natsi-Saksassa, jossa kansatieteilijöiden tehtäväksi annettiin mystisen arjalaisen talonpoikaisen menneisyyden idealisointi.²⁶ Ruotsissa 1940-luvulla alkanut työväestön muistitiedon tallennus oli osa kansankodin rakentamista, kodin, jonka asukkaat olisivat tasa-arvoisia ja jossa kaikilla olisi yhtäläinen oikeus omaan historiaansa.²⁷ Suomen ensimmäisen kansatieteen professorin U.T. Sireliuksen ryijyjä käsitteleviä tutkimuksia käännettiin valtiovallan kustannuksella useille kielille 1920-luvulla. Syynä tähän oli se, että haluttiin osoittaa vasta itsenäistyneen kansan omaleimaisuus ja taitavuus.²⁸ Ruotsissa puhuttiin jo 1960-luvulla Fredrik Barthin hengessä poliittisesta etnologiasta, jossa poliittinen (ruots. politik) määriteltiin vaikuttamiseksi (ruots. inflytande).²⁹ Suomessa käsitettä ei kansatieteessä ole ainakaan laajassa mitassa käytetty.

... ja kokemuksissa

Suomalaiset olivat 1950-luvulta 1980-luvulle saakka Ruotsissa työläisiä isolla T:llä.

Maahanmuuttajien keskuudessa kerätyt elämäkerrat alkavat tyypillisesti sanoilla ”kotini oli tavallinen työläiskoti”.³⁰ Matka Ruotsiin ei useinkaan merkinnyt matkaa sosiaaliryhmässä (ruots. klassresa), sillä suomalaiset työllistyivät ruumiillisissa töissä. Vuonna 1956 Ruotsissa asuvista Suomen kansalaisista 43 prosenttia oli teollisuuden palveluksessa. Vuonna 1964 vastaavasta väestöryhmästä 60 prosenttia oli teollisuus- tai kaivostyössä ja vuonna 1970 osuus oli 69 prosenttia. Suomalaisia työskenteli etenkin valimoissa, autotehtaissa, telakoilla ja muilla metallialan yrityksissä sekä kumi-, tekstiili-, vaate- ja paperiteollisuudessa.³¹ Myöhemmin työläisten osuus on vähentynyt, eivätkä monet Ruotsissa asuvista suomalaisista pidä siitä, että ruotsinsuomalaisten agraaria taustaa tai dominanssia teollisuusammateissa korostetaan. Syynä tähän ei välttämättä ole se, että suomalaisyhteisöjen työläistaustaa ei arvostettaisi vaan se, että suomalaiset haluavat pois suomalaisten tehdasyhteisöihin liitetystä puukko, viina, sisu -noidankehästä.³²

Suomalaisten poliittista passiivisuutta on selitetty myös sillä, että suomalaisten keskuudessa liikkui sitkeästi huhu, jonka mukaan poliittinen aktiivisuus ja varsinkin poliittisiin järjestöihin kuuluminen oli suomalaisilta Ruotsissa kiellettyä.³³ Tähän huhuun törmäsi myös helsinkiläinen kansatieteen opiskelija haastatellessaan Upplands Väsbyn suomalaisia vuodenvaihteessa 1969–1970. Haastateltavan mukaan suomalaisten poliittista toimintaa ei Ruotsissa hyväksytty. Osa miehistä, haastateltavan puoliso mukaan lukien, aikoi perustaa vanhojen rintamamiesten kerhon, mutta haastateltavan mukaan se kiellettiin. Ristiriitaiseksi tilanteen teki haastateltavan mukaan se, että suomalaiset joutuvat maksamaan ammattiliiton jäsenmaksun, josta osa meni sosiaalidemokraattisen puolueen tukemiseksi. Toinen haastateltava,

joka oli työskennellyt Suomessa poliittisena kirjeenvaihtajana, kertoi haastattelussa, ettei hän ollut osallistunut Ruotsissa poliittiseen elämään, koska se oli kiellettyä. Häntä oli pyydetty sosiaalidemokraattien nuoriso-osaston puheenjohtajaksi, mutta hän oli kieltäytynyt.³⁴

Huhussa vedottiin ns. Undénin traktaattiin, jonka sanottiin kieltävän ulkomaalaisten poliittisen toiminnan Ruotsissa.³⁵ Virolaissyntyinen Ruotsiin vuonna 1945 paennut jo edellä mainittu kansatieteilijä Ilmar Talve kertoo muistelmissaan ruotsalaisten pelänneen pakolaisten ryhtyvän Ruotsissa poliittiseen toimintaan, ”ja niinpä se olikin pakolaisspassissa kielletty”. Aatteellisten yhdistysten perustaminen ei ollut Talven mukaan kiellettyä.³⁶

Pitkäaikaisen Ruotsin ulkoministerin Östen Undénin nimeä kantavan sopimuksen tarkoituksena oli aikaisemman tutkimuksen mukaan estää balttilaisen pakolaishallituksen perustaminen Ruotsiin sodan jälkeen.³⁷ Östen Undénia koskeissa ruotsalaisissa tutkimuksissa sopimusta ei kuitenkaan mainita. Elämäkerrassa on viitteellinen maininta Troijan hevosen pelosta sodanjälkeisessä Ruotsissa, mutta ei mainintaa ulkomaalaisten poliittisen toiminnan kieltämisestä. Östen Undénin nimi liitetään toki baltteihin: Neuvostoliitto vaati sodan jälkeen 167 balttia palautettavaksi Ruotsista, ja näin tehtiinkin. Koska Undén oli ulkoministeri, oli hän keskeisessä roolissa ”baltutlämning”-kiistassa. Lehdistössä Undénin toimintaa kritisoitiin ankarasti.³⁸

Työväenliikkeen alkuvaiheista lähtien Ruotsissa on ollut käytäntönä, että ammattiyhdistysliike on ankkuroitu hyvin kiinteästi sosiaalidemokraattiseen työväenpuolueeseen. Ammattijärjestöjen keskusliiton LO:n jäsenet on ryhmäliitännäismenetelmän avulla rekisteröity puolueen jäseniksi. Puolueen jäsenmaksu on näin sisältynyt ammattiyhdistyksen jäsenmaksuun, ja sen perimisen ovat hoitaneet ammattiliitot. Tästä syystä moni suomalainen joutui puolueen jäseneksi tietämättään, ja myöhemmin monelle maahanmuuttajalle tieto sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenyydestä tuli yllätyksenä.³⁹

Vuosina 1969 ja 1976 suomenkielisessä maahanmuuttajille suunnatussa opaskirjasessa ”Suomalainen Ruotsissa” esitellään ammattijärjestöjen toimintaa. Kirjasen mukaa yksityinen ammattiliiton jäsen voi esittämällä vastalauseen kieltäytyä sosiaalidemokraattisen puolueen jäsenyydestä.⁴⁰ Vuonna 1984 tehdyn selvityksen mukaan Ruotsissa työskentelevät ulkomaan kansalaiset kuuluivat yhtä usein ammattiliittoon kuin Ruotsin kansalaiset, mutta puolueisiin he kuuluivat harvemmin.⁴¹

Suomalaisia maahanmuuttajia pidettiin 1970-luvulla ammattiyhdistysvastaisina. Syiksi vastahakoisuuteen mainittiin suomalaisten maahanmuuttajien agraari tausta ja nuoruus muuttovaiheessa. Ammattiyhdistystoiminta ei ollut heille kotipuolesta tuttua.⁴² Tai jos oli, eivät kokemukset välttämättä olleet positiivisia. Kalle kertoo kirjoituskilpailuvastauksessaan, että kotipuolella Pohjanmaalla eräässä työpaikassa annettiin lopputili yli kymmenelle työläiselle, kun nämä olivat liittyneet ammattiliittoon. Kun uudessa työpaikassa Ruotsissa suomalaisia kehoitettiin maksamaan ammattiliittoon tietty summa joka kuukausi, miehet säikähtivät: ”Mitäs me tehdään, minkälainen ammattiliitto täällä on, jos vaikka saadaan potkut kun juuri on saatu työtä. Koetetaan kysyä tältä työmaan pomolta – – niin koitimme huonolla Ruotsinkielellä kysyä, voimmeko me mennä ammattiliittoon. Hän viittoili ja puhui ja saimme sen käsityksen että se on hänelle samantekevää.”⁴³

Myös muistitietoineistosta välittyä ammattiyhdistysvastaisuus. Märstassa asuva sähköasentaja muisteli alkutaipalettaan Ruotsissa artikkelin alussa mainitulla Volvon tehtaalla Olofströmissä. Aloitettuaan työt tehtaalla hän sai kuulla, että syksyn tullessa urakkoja kovennetaan tehtaalla, koska työpaikan vaihtaminen juuri ennen talvea oli mahdotonta. ”Nuo saatanan kuovit tulevat joka syksy kun talvi on edessä. Ne tietää, ettei jätkät voi vaihtaa työpaikkaa talvella”, muisteli Erkki. Hän sai lopputilin, koska ei suostunut urakkahintojen muuttamiseen, mikä olisi merkinnyt lisätöiden tekemistä samaan an-

siotasoon pääsemiseksi. Hän koki, ettei ammattiliitto ollut hänen tukenaan: ”Saisin lähteä nyt välittömästi niin ettei jäisi pölyäkään tehtaan lattialle muistuttamaan minusta. Siinä liehakoi pienet ja isot nilkit. Ammattiliiton miehet tanssivat samassa tahdissa.”⁴⁴

Kaikilla ei kuitenkaan ollut yhtä negatiivinen mielikuva ammattiyhdistysliikkeestä. L M Ericssonilla työskennellyt Sirkka kertoi ammattiliiton miehen pitäneen huolta ammattiliittoon liittymisestä heti töiden alkaessa tehtaassa vuonna 1971. Sirkkan mukaan ammattiliitto toimi hyvin. Työntekijöille pidettiin kursseja ja informoitiin tärkeistä asioista.⁴⁵ Ammattiliiton edustaja saattoi toisaalta auttaa myös vain väljästi työhön liittyvissä asioissa, esimerkiksi päivähoitopaikan saamisessa lapselle.⁴⁶

Kielitaidon puute oli monelle esteenä muuhun kuin pelkän jäsenmaksun maksamiseen. Ne, jotka oppivat kielen, olivat usein aktiivisia myös ammattiliitossa. SKF:n tehtaalla Göteborgissa työskennellyt Inkeri päätti, että Ruotsiin muutettuaan hän opettelee kielen heti. Jo vuoden kuluessa Ruotsiin muutosta hän olikin tulkkina työpaikalla ja sitä kautta mukana ammattiliiton toiminnassa.⁴⁷ Osalle ammattiliitossa toimiminen oli tuttua jo Suomesta. Göteborgissa SKF:llä työskennellyt Jouko sai kutsun ammattiliittoon kirjoittautumiseen muutaman päivän päästä töiden alkamisesta. Jouko oli jo ehtinyt odotella kehotusta, sillä hän oli hankkinut siirtopaperit Suomesta lähtiessään.⁴⁸ Myös Sandvikenissä työskennellyt Heikki oli järjestäytynyt Metalliliittoon jo Suomessa.⁴⁹ Aktiivisuus Suomessa heijastui myös aktiivisuutena Ruotsissa. Kielitaidon kartuttua miehet osallistuivat aktiivisesti Metallin toimintaan vaikuttaen myös suomenkielisen toiminnan aloittamiseen.

Ammattiyhdistysaktiivisuus ei aina ollut helppoa. Juho liittyi opintopiiriin, jossa käsiteltiin työehtosopimusta. Toimiessaan työpaikkansa lähivaltuutettuna hän huomasi pian, ettei tiennyt tarpeeksi työehtosopimuksesta

saati sitten ammattiyhdistyksen organisaatiosta ja lainsäädännöstä, ja niin-pä hän hakeutui LO:n yhden viikon kurssille ”Ny i Sverige” ja jatkossa muille LO:n kursseille. Työtoverit naljailivat kursseilta palaavalle kollegalleen tämän olleen ylimääräisillä kesälomilla.⁵⁰

Kurssien iltapuheina virisi useilla tahoilla ajatus suomenkielisten yhdistysten perustamisesta.⁵¹ Sekä Suomen että Ruotsin sosiaalidemokraattisten puolueiden edustajat olivat mukana, kun Tukholman suomenkielisen ammattiyhdistyksen sosiaalidemokraattista kerhoa perustettiin vuonna 1965. Vuonna 1982 suomenkielisiä sosiaalidemokraattisia yhdistyksiä oli eri puolilla Ruotsia yhteensä 82. Valtaosa niistä oli perustettu vuosina 1975–1977 – siis heti sen jälkeen kun kunnallinen äänioikeus oli myönnetty maahanmuuttajille vuonna 1975. Suomenkielisten kommunistien järjestäytyminen alkoi vuonna 1971 kokouksessa, johon osallistui sekä Ruotsin että Suomen kommunistisen puolueen johtajia. Ensimmäiset suomenkieliset jaostot perustettiin Göteborgiin, Södertäljeen ja Tukholmaan. Valtaosa kommunistisen puolueen suomenkielisistä jaostoista syntyi Suomen vuoden 1975 eduskuntavaaleja ja Ruotsin vuoden 1976 kunnallisvaaleja koskevan vaalikampanjan aikana. Muiden puolueiden suomenkielinen toiminta oli vähäistä, eikä puolueilla ollut erityisiä suomenkielisiä yhdistyksiä.⁵²

Monet Metallityöläisten perinnekilpailuun vastauksensa lähettäneiden ruotsinsuomalaisten kokemukset liittyvät sosiaalisiin suhteisiin työpaikoilla. Vastauksissa on tietty ristiriitaisuus. Osa korostaa työläisten välistä solidaarisuutta työpaikalla yli kansallisuusrajojen, toisen puolen kertoessa epäoikeudenmukaisesta kohtelusta työpaikalla. Useimmiten suomalaiset ovat kokeneet tulleen epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi nimenomaan suomalaisuutensa vuoksi, mutta päinvastaisiakin kokemuksia on. Suomalaiset saivat kärsiä kielitaidottomuudestaan monella tavalla: ”Urakkahinnoittelija suhtautui vaatimukseemme hyvin ylimielisesti ja yhdeksi syyksi, miksi emme

olisi oikeutettuja samaan palkkaan kuin paarpuurin urakkaporukka oli se, että meiltä kuulemma kului pitempi aika asioida työkaluvarastossa, koska emme osaa kyllin hyvää ruotsia. – Jo iltapäivällä sain tiedon, että aiempi urakkahinta on laskettu uudelleen ja ”laskuvirhe” tullaan korjaamaan.”⁵³

Lopuksi

Suomalaistutkimuksissa korostetaan yleensä suomalaisten suurta lukumäärää ja merkitystä Ruotsin tehtaissa. Ruotsalaisten tutkimuksissa työpaikat puolestaan nähdään monikulttuurisina yhteisinä, joissa maahanmuuttajien lähtöalue ei niinkään korostu.⁵⁴

Maahanmuuttajia ensimmäisenä ruotsalaisena etnologina tutkineen Billy Ehnin mukaan maahanmuuttajien käsitykset ruotsalaisista ovat yhtä stereotyyppisiä kuin ruotsalaisten käsitykset maahanmuuttajista. Maahanmuuttajien – myös suomalaisten – mielestä ruotsalaiset kokevat ylemmyyttä suhteessa maahanmuuttajiin, ruotsalaiset ovat ulkomaalaisvihamielisiä, ruotsalaiset pitäytyvät omaan seuraansa ja ruotsalaiset ovat henkisesti köyhiä.⁵⁵ Samantapaisia vitsejä ja huhuja, joita kerrotaan suomalaisista maahanmuuttajista Ruotsissa, kerrotaan myös muista maahanmuuttajaryhmistä.⁵⁶ Stereotyyppisillä käsityksillä omasta tai naapurin ”kansanluonteesta” ei kuitenkaan ole mitään todellisuuspohjaa.⁵⁷ Toimintatavat ovat toki erilaisia, mikä tuli edelläkin ilmi suomalaisten ja ruotsalaisten vierailutapoja vertailtaessa. Kyse on kuitenkin opituista tavoista, ei synnynnäisestä kansanluonteesta.

Kun kuuntelee suomalaisten kertomuksia kokemuksista maahanmuuttajana, ei voi olla pohtimatta sitä, minkälaisia kokemuksia Suomeen tulevilla maahanmuuttajilla on. Uskoisin, että yhtä lailla he vaikeuksia välttääkseen

puhuvat kaduilla hiljaisella äänellä ja kokevat olevansa työelämässä syrjittyjä. Suomalainen harvoin tulee ajatelleeksi suomalaisten itse olleen samassa asemassa Ruotsissa. Ruotsissa asuvat suomalaiset ovat itse kokeneet, että heidän vaikeuksistaan voisi olla hyötyä Suomessa. Ruotsinsuomalaiset poliitikot julkaisivat jo vuonna 1971 teoksen ”De finska invandrarnas problem” osallistuakseen Ruotsin maahanmuuttopoliittiseen keskusteluun. Seuraavana vuonna julkaistussa suomenkielisessä versiossa kirjoittajat totesivat monien kirjassa esitettyjen toivomusten ja vaatimusten otetun Ruotsin maahanmuuttopoliitikassa huomioon. Mielenkiintoista on, että perusteluna teoksen julkaisemiseen he suomeksi kirjoittavat: ”Suomesta epäilemättä on tulossa siirtolaisia vastaanottava maa ja että Suomessa joudutaan ratkaisemaan monia pulmia, jotka Ruotsissa on jo ratkaistu tai joiden ratkaiseminen kuuluu lähiajan tehtäviin”.⁵⁸

Viitteet

- 1 Ruotsinsuomalaisten Arkisto (RsA), Tukholma. Metallityöläisten perinnekilpailu 1986–1987. Santala, Leif, Eskilstuna. Sign. 2/87.
- 2 Artikkelini liittyy meneillään olevaan Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimukseeni ”Dimensions of Sway – the Meaning of Social Networks among the Finnish Migrants in Sweden”. Suomen Akatemian päätös n:o 211152.
- 3 Snellman, Hanna, Sallan suurin kylä – Göteborg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 927. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 27.
- 4 Toukoma, Pertti, Korutonta kertomaa. Suomalaisperheet ruotsalaisessa teollisuusyhteiskunnassa. Tampereen Yliopiston sosiologian ja sosiaalipsyologian laitosten tutkimuksia 1/1973. Tampere: Tampereen Yliopisto 1973, 1–2, 5–6.
- 5 Toukoma 1973, 39–40.
- 6 Toukoma 1973, 45–46.
- 7 Toukoma 1973, 49.
- 8 Suutari, Pekka, Götajoen jenka. Tanssimusiikki ruotsinsuomalaisen identiteetin rakentajana. Suomen etnomusikologisen seuran julkaisuja 7 & Ruotsinsuomalaisten arkiston julkaisuja 4. Helsinki & Tukholma: Suomen etnomusikologinen seura & Arkivet för sverigefinländarna 2000, 36.
- 9 Rosengren, Annette, Memma och kalakukko. Rapport om mathållningen hos finländarna i Virsbo. Forskningsprojektet Migrationen Finland-Sverige. Forskningsrapport 1. Stockholm: Nordiska museet 1975; Velure, Magne, Kniv, sprit och sisu. En preliminär rapport om stereotypiseringen av finnar i Sverige. Forskningsprojektet Migrationen Finland-Sverige. Forskningsrapport 3.

- Stockholm: Nordiska museet 1975.
- 10 Bordegård, Lars-Erik, Finländares och svenskers levnadsvillkor. En fallstudie från Virsbo samhälle i Västmanlands län. Forskningsprojektet Migrationen Finland-Sverige. Forskningsrapport 4. Stockholm: Nordiska museet 1978, 125.
- 11 Rosengren 1975, 25–26.
- 12 Rosengren 1975, 21.
- 13 Haastattelu Västeråsissa 18.2.05/Hanna Snellman.
- 14 Ahrne, Göran & Roman, Christine & Franzén, Mats, Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal. (2. p.). Göteborg: Bokförlaget Korpen 2000, 38.
- 15 Velure 1975, 6,8.
- 16 Velure 1975, 8.
- 17 Velure 1975, 6–7, 9.
- 18 Velure 1975, 10–12.
- 19 Teräs, Kari, Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviiin työelämän suhteisiin 1880–1920. Bibliotheca Historica 96. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001, 47–48.
- 20 Steen, Immanuel, Finska invandrarungdomar i Finnspång och Västerås. Enkätundersökning av grundskolans årskurs 4 och 9 samt förvärvsarbetande ungdomar i åldern 20–25 år. Stockholm: Statens ungdomsråd 1980, 104, 125, 127–130.
- 21 Koiranen, Vilho A., Suomalaisten siirtolaisten sulautuminen Ruotsissa. Sosiologinen tutkimus Ruotsiin vuosina 1945–1959 muuttaneiden suomenkielisten siirtolaisten kulttuurin muuttumisesta. Porvoo & Helsinki: WSOY 1966, 71–74.
- 22 Jaakkola, Magdalena, Ruotsinsuomalaisten etninen järjestäytyminen. Siirtolais-tutkimuksia A 12. Turku: Siirtolaisuusinstituutti 1983, 101.
- 23 Talve, Ilmar, Kolme kotimaata. Omaelämäkerta. Turku: Kirja-Aurora 2004, 280, 284.
- 24 Tyrfelt, Annika, Aldrig blir den bruden jungfru mer, aldrig bär hon krona... Rapport om finländska invandrades högtidsseder i Virsbo. Forskningsprojektet Migrationen Finland-Sverige. Stockholm: Nordiska Museet 1975. Ks. Myös Tapio Bergholmin artikkeli tässä kirjassa.
- 25 Snellman, Hanna, Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoien metsä- ja uittotyöstä. Scripta Historica 25. Oulu: Oulun Historiasseura 1996, 30.
- 26 Lehtonen, Juhani U.E., Kustaa Vilksen – ein finnischer Volkskundler zwischen Berlin und Moskau, Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology 2004, vol. 31, 2004, 5–11, 6.
- 27 Nilsson, Bo G., Berättelsen om det gamla klassamhället, red. Magnus Bergquist & Birgitta Svensson, Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner. Lund: Studentlitteratur 1999, 98–114, 108–109.
- 28 Lehtonen, Juhani U.E., U.T. Sirelius ja kansatiede. Kansatieteellinen Arkisto 23. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys 1972, 162; Ks. myös Löfgren, Orvar, Nationella arenor, red. Billy Ehn & Jonas Frykman & Orvar Löfgren, Försvenskingen av Sverige. Det nationellas förvandlingar. Stockholm: Natur och kultur 1999, 22–117, 41.
- 29 Daun, Åke, Med rörligt sökarljus. Den nya etnologins framväxt under 1960- och 1970-talen. En personlig tidsskildring. Stockholm & Stenahg: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2003, 96.
- 30 Mahilainen, Seija, Lämpimän uunin päällä, toim. Erkki Vuonokari & Juhamatti Pelkonen, Hitsikissa hiipii uniin. Ruotsinsuomalaisten metallityöläisten kertomuksia pakkosulatuksen vuosilta. Tukholma: Ruotsinsuomalaisten arkisto 1987, 23–26, 23; Snellman 2003, 55.

- 31 Korkiasaari, Jouni, Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle, toim. Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen, Suomalaiset Ruotsissa. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Turku: Siirtolaisuusinstituutti 2000, 174–175.
- 32 Ågren, Marja, Vad sägs om finskhet? Red. Magnus Berg & Riina Reinvelt & Line Alice Ytrefhus, Etnisk komplexitet. Nordliga länder. Kulturvetenskapliga perspektiv. Skrifter från etnologiska föreningen i Västsverige 38. NNF Publications 15. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige 2002, 122–142.
- 33 Tammenoksa, Erkki, Ruotsinsuomalaisten poliittinen toiminta, toim. Erkki Tammenoksa, Ruotsinsuomalaiset. Tutkimuksia, puheenvuoroja, kannanottoja. Tukholma: Tukholman suomenkielisen sosiaalidemokraattisen ammattiyhdistysväen kerho 1972, 52, 56.
- 34 Helsingin yliopisto, kansatieteen oppiaineen arkisto Ruotsinsuomalaisten kontakteista Upplands Väsbyssä. Kerääjä Eva-Liisa Karhunen. CL-keruutyö 9.3.1970. Sign. 139.
- 35 Yläräkkö, Arvo, Vähemmistöpuoluehanke savuna ilmaan..., toim. Erkki Tammenoksa, Ruotsinsuomalaiset. Tutkimuksia, puheenvuoroja, kannanottoja, 79–86. Tukholma: Tukholman suomenkielisen sosiaalidemokraattisen ammattiyhdistysväen kerho 1972, 82.
- 36 Talve 2004, 234.
- 37 Korkiasaari 2000, 213; ks. myös Yläräkkö 1972, 82.
- 38 Möller, Yngve, Östen Undén: en biografi. Stockholm: Norstedt 1986, 189, 240–262; Talve 2004, 226–227.
- 39 Tammenoksa 1972, 47–67, 48. Korkiasaari 2000, 135–200.
- 40 Suomalainen Ruotsissa. Selostus ulkomaalaisten oikeuksista ja velvollisuuksista. (2. p.) Stockholm: Indrarverk 1969, 21–24; Tietoja maahanmuuttajille. Suomalainen Ruotsissa. Stockholm: Statens invandrarverk 1976, 27–28.
- 41 Tema invandrare. Levnadsförhållanden. Rapport nr 38. Sveriges officiella statistik. Statistiska centralbyrån: Stockholm 1984, 112–113.
- 42 Hormia, Osmo & Launikari, Jaakko & Lounela, Paavo & Pöysälä, Martti & Tammenoksa, Erkki, Ruotsinsuomalaiset. Nykyhetki ja tulevaisuus. Porvoo & Helsinki: WSOY 1972, 34–35; Tammenoksa 1972, 47; Knocke, Wuokko, Invandrare kvinnor i lönearbete och fack. En studie om kvinnor från fyra länder inom Kommunal- och Fabriksarbetareförbundets avtalsområde. Forskningsrapport 53. Stockholm: Arbetslivscentrum 1986, 168–170; Ks. myös Leiniö, Tarja-Liisa, Finska invandrare i Sverige 1974. Stockholm: Institutet för social forskning 1979, 68.
- 43 RsA. Talgren, Kalle, Norberg. Sign. 22/87.
- 44 RsA. Vittaniemi, Erkki, Märsta. Sign. 3/87.
- 45 RsA. Kemppi, Sirkka, Borås. Sign. 8/87.
- 46 OMA. Göteborginsuomalaisten haastattelut/Hanna Snellman. Nainen s. 1951 Salla; Knocke 1986, 181.
- 47 RsA. Telkkinen, Inkeri, Partille. Sign. 39/87.
- 48 RsA. Karttunen, Jouko, Göteborg. Sign. 16/87.
- 49 RsA. Karttunen, Heikki, Sandviken. Sign. 55/87.
- 50 RsA. Maunonen, Juho, Åshammar. Sign. 73/87.
- 51 RsA. Karttunen, Jouko, Göteborg. Sign. 16/87; Karttunen, Heikki, Sandviken. Sign. 55/87.
- 52 Jaakkola 1983, 101–106.
- 53 RsA. Karttunen, Jouko, Göteborg. Sign. 16/87.
- 54 Ehn, Billy, Konfliktundvikande mellan svenskar och invandrare. Att leva med mångfalden. En antologi från diskriminerings utredningen. Stockholm: LiberFörlag 1981, 92–107.

- 55 Ehn, Billy, Invandrades stereotyper om svenskar, red. Åke Daun & Billy Ehn, Blandsverige. Stockholm: Carlssons 1989, 227–240.
- 56 Klintberg, Bengt af, Etnocentriska sägner, red. Åke Daun & Billy Ehn, Blandsverige. Stockholm: Carlssons 1989, 171–181.
- 57 Frykman, Jonas, Nationella ord och handlingar, red. Billy Ehn & Jonas Frykman & Orvar Löfgren, Försvenskingen av Sverige. Det nationellas förvandlingar (3. p.). Stockholm: Natur och kultur 1999, 120–160.
- 58 Ruotsin suomalaiset 1972, 7.

Maahanmuuttajat yrittäjinä

Tässä artikkelissa tarkastellaan maahanmuuttajien työllistymistä ja yritystoimintaa Suomessa. Aluksi esitellään maahanmuuttajien yrittäjyyden taustaa koskevaa teoreettista keskustelua. Sitten käydään lyhyesti läpi maahanmuuton kehitystä Euroopassa ja Suomessa. Sen jälkeen tarkastellaan maahanmuuttajien työllistymistä ja yrittäjyyttä Suomessa osittain viimeaikaisten kotimaisten tutkimusten, osittain Tilastokeskuksen ylläpitämästä maahanmuuttajien pitkittäistiedostosta poimittujen tietojen pohjalta. Viimeksi mainittu on rekisteriaineisto, ja se sisältää tietoja Suomeen vuonna 1989 ja sen jälkeen muuttaneista sen kansalaisuuden mukaan, joka heillä on ollut maahan saapuessaan.

Maahanmuuttajien yrittäjyyden taustaa

Maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuus on usein korkeampi kuin kantaväestön. Tämän on ajateltu liittyvän yhtäältä itse maahanmuuttotilanteeseen ja toisaalta maahanmuuttajien usein heikkoon työmarkkina-asemaan. On oletettu, että maahanmuuttajien riskinottokynnys on keskimäärin matalampi kuin kantaväestöllä, ovathan he sinänsä jo ottaneet suuren riskin muuttaessaan toiseen maahan. Maahanmuuttajilla on myös ajateltu olevan keskimääräistä enemmän innovaatiopotentiaalia, koska he elävät eräänlaisessa välitilassa kahden tai useammankin kulttuurin välissä, mikä mahdollistaa erilaisen kulttuuristen käytäntöjen vertailun. Innovatiivisuus on yritystoimintaan

hakeutumisen ja siinä menestymisen kannalta keskeinen tekijä.

Toinen yleinen selitys on maahanmuuttajien työmarkkina-asema. Kieli- taidon puute, vaikeus sovittaa aikaisempaa koulutusta ja työkokemusta tu- lomaan työmarkkinoiden vaatimuksiin, työmarkkinasyrjintä ym. rajaavat usein maahanmuuttajien työmahdollisuuksia niin, että heillä on mahdol- lisuus sijoittua vain joillekin harvoille talouden sektoreille ja vain tiettyihin, usein huonosti palkattuihin tehtäviin. Puhtaanapito, hoitoalan perustyöt, taksin- ja linja-autonkuljettajan ammatit ja rakennusala ovat monissa mais- sa siirtolaisaloja. Etenkin ensimmäiselle siirtolaissukupolvelle on ollut tyypil- listä myös ravintolayrittäjinä tai -työntekijöinä toimiminen. Tästä uramah- dollisuuksien rajoittumisesta tiettyihin tehtäviin ja tietyille organisaation ta- soille on käytetty nimitystä ”blocked mobility” – suljettu liikkuvuus.¹

Maahanmuuttajien yrittäjyyttä voidaan tarkastella vastareaktion palk- katyömarkkinoiden tarjoamin rajoittuneisiin uramahdollisuuksiin. Tultuaan tietoisiksi siitä, etteivät yritysten heille tarjoamat palkat ja työolosuhteet edis- tä heidän omia taloudellisia päämääriään uudessa maassa, maahanmuutta- jat pyrkivät irtautumaan niiden heille varaamista, etenemismahdollisuuksia vailla olevista, usein ruumiillisista töistä. Onnistuakseen tässä heidän on mo- bilisoitava sosiaaliset suhdeverkostonsa.

Maahanmuuttajien verkostoilla on katsottu olevan kaksi ominaisuut- ta, jotka valtaväestön työläisiltä puuttuvat. Ensinnäkin ne ovat samanaikai- sesti sekä tiheitä että ulottuvat maantieteellisesti pitkien matkojen päähän. Toiseksi, näihin verkostoihin kuuluvien välille tapaa syntyä vahvaa keskinäis- tä solidaarisuutta. Solidaarisuus voi perustua esimerkiksi saman etnisen tms. ryhmän jäsenyyteen, jolloin ryhmän sisäiset säännöt ja sosiaalinen kontrol- li takaavat palvelusten vastavuoroisuuden. Toisaalta solidaarisuuden muo- dostuminen voi perustua myös tilannetekijöihin: kun liikesuhteiden solmi- minen usein tapahtuu hyvin vähäisen alkuinformaation pohjalta, tämä epä-

varmuus luo tarpeen 'pitää yhtä' ja pitäytyä samoissa yhteistyökumppaneissa sen jälkeen kun luottamus kerran on rakennettu siitä riippumatta, mitä houkuttelevia mahdollisuuksia ulkopuolella on tarjolla.²

Sosiaalisten verkostojen merkitys työmarkkinoilla ja yritystoiminnassa menestymisen kannalta perustuu ensinnäkin siihen, miten informaatio kulkee niiden kautta. Toiseksi näiden verkostojen avulla on mahdollista saada käyttöön sekä pääomia että yrittäjälle lojaalia, halpaa työvoimaa.

Perheessä ja muissa läheisverkostoissa informaatio jakaantuu yleensä suhteellisen tasaisesti, mutta uutta informaatiota liikkuu vähän. Tuttavuusverkostojen ja muiden kevyiden suhteiden kautta kulkeva informaatio jakautuu epätasaisemmin. Kaikki informaatio ei välity kaikille, vaan kunkin henkilön saaman informaation määrä ja laatu riippuu hänen asemastaan ryhmän sisäisessä valtahierarkiassa. Toisaalta tuttavuusverkostojen kautta saadaan yleensä enemmän uutta informaatiota kuin läheisverkostojen kautta. Siksi ne ovat tärkeitä sekä työmarkkinoita että yleensäkin markkinoita koskevan informaation välittämisessä. Samalla kun sosiaalisissa verkostoissa vaihdetaan informaatiota, niissä rakennetaan myös keskinäistä luottamusta.

Mark Granovetterin³ mukaan perheenjäsenten ja muiden läheisten ihmisten välisiin ns. vahvoihin siteisiin (strong ties) perustuvilla verkostoilla on työmarkkinoilla ja yritystoiminnassa jossain määrin erilainen rooli kuin tuttavuussuhteista muodostuneilla ns. heikkoihin siteisiin (weak ties) perustuvilla verkostoilla. Yrittäjä tarvitsee näitä molempia verkostoja.

Heikkoihin siteisiin perustuvien verkostojen kautta yrittäjä voi saada tarvitsemaansa tietoa markkinoista ja muista yritystoimintaan liittyvistä asioista. Mitä monipuolisempia nämä verkostot ovat, sitä jäsentyneempi kokonaiskuva myös markkinoista muodostuu. Vahvoihin siteisiin perustuvat verkostot voivat olla ratkaisevia esimerkiksi yrittäjän alkurahoituksen saamisessa. Perheenjäsenet ja sukulaiset ovat usein myös halpaa ja luotettavaa

työvoimaa.⁴ Luottamus on tärkeää esimerkiksi maahantuontia harjoittaville yrittäjille, joiden täytyy luottaa toisessa maassa oleviin työntekijöihinsä ja alihankkijoihinsa

Yrittäjyysaktiivisuus vaihtelee huomattavasti myös maahanmuuttajaryhmästä toiseen. Tätä on selitetty kulttuurisilla tekijöillä, esimerkiksi joidenkin maahanmuuttajaryhmien tai etnisten vähemmistöjen muita vahvemman yrittäjyyden perinteellä, jolle on ominaista koko perheen ja suvun sitoutuminen yritykseen, vahvat etniset verkostot ja lainantakausriska.⁵ Perheenjäsenten ja sukulaisten työpanoksen hyödyntäminen on tosin ollut tyypillinen toimintatapa pienyrittäjillä yleensäkin, eikä vain maahanmuuttajayrittäjillä⁶. Maahanmuuttajien sukulaisuus- ja tuttavaverkostot ovat kuitenkin yleensä maantieteellisesti laajempia kuin kantaväestön. Myös eri kansallisuusryhmien välillä on eroja tässä suhteessa.

Vahvat siteet voivat koitua myös yrityksen kasvun ja kehityksen esteeksi. Jos yrittäjän odotetaan jakavan vaurauttaan sukulaisille ja muille samaan ryhmään kuuluville yrityksen kannattavuuden kustannuksella, ei yritys kykene investoimaan.⁷

Yhteinen etninen tausta ei myöskään aina ja kaikissa olosuhteissa toimi yhdistävänä tekijänä eikä automaattisesti tuota solidaarisuutta omaa ryhmää kohtaan. Ryhmän jäsenillä voi olla hyvinkin erilaisia ja jopa keskenään ristiriitaisia intressejä, jotka liittyvät sukupuoleen, luokka-asemaan ym.⁸ Tyypillisesti hajanaisia ryhmiä ovat esimerkiksi sisällissotia paenneet pakolaiset. Näiden sotien taustalla olevat ryhmän sisäiset vastakkainasettelut eivät pakolaisuuden myötä häviä, vaan ne siirtyvät pakolaisten mukana uuteen maahan.

Vaikka etniseen taustaan perustuvaa ryhmittymistä tapahtuisikin, ei siitä automaattisesti seuraa, että etnisiä verkostoja hyödynnettäisiin myös yritystoiminnassa. Hyvä esimerkki tästä ovat Ruotsissa asuvat latinalaisamerikka-

laiset pakolaiset, joilla on ollut erittäin tiiviitä yhteistyöverkostoja. He eivät kuitenkaan ole juuri hyödyntäneet näitä verkostojaan yritystoiminnassa toisin kuin esimerkiksi aasialaiset siirtolaiset.⁹

Maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuutta ei yleensä voida tyhjentävästi selittää kulttuurisilla tekijöillä. Myös muuttosyy ja vastaanottavan maan kulloisetkin olosuhteet, työllisyystilanne ym. muovaavat aina maahanmuuttajien valintoja.

Yrittäjyys Suomessa

Yrittäjyysaktiivisuuden taso on Suomessa ollut kansainvälisesti ottaen alhainen huolimatta 1990-luvun lopun nopeasta talouskasvusta ja etenkin nuorten monia muita maita myönteisemmästä asennoitumisesta yrittäjyyteen. Ongelmana on ollut myös korkeasti koulutettujen vähäinen kiinnostus yrittäjyyttä kohtaan: toisin kuin monissa muissa läntisissä teollisuusmaissa yrittäjyysaktiivisuuden taso Suomessa laskee koulutustason nousun myötä. Myös naisten yrittäjyys on Suomessa samoin kuin yleensäkin matalan yrittäjyysaktiivisuuden maissa ollut vähäisempää kuin korkean yrittäjyysaktiivisuuden maissa. Suhtautuminen yrittäjyyteen on vaihdellut myös alueittain Suomen sisällä.¹⁰

Vaikka yrittäjyysaktiivisuus 1990-luvun lopun jälkeen on ollut nousussa, ei nousu vielä 2000-luvun alussa ollut merkittävää, ja ongelmat olivat pitkälle samoja kuin aikaisemminkin eli yrittäjyyden kannustimien ja sitä kautta motivaatiotekijöiden vähäisyys. Suomessa yrittäjyysaktiivisuus koostuu lähes kokonaan ns. mahdollisuusvetoisesta yrittäjyydestä. Pakkoyrittäjyys puuttuu Suomesta lähes kokonaan. Siinä suhteessa Suomi muistutti muita pohjoismaita, joissa samoin pakkoyrittäjyys on ollut vähäistä.

Tyypillinen alkava mahdollisuusyrittäjä toimii toisen palveluksessa kartoittaessaan mahdollisuuksiaan uuden yritystoiminnan käynnistämiseen. Moni alkava pakkoyrittäjä perustaa yrityksen työttömänä ollessaan, ja näin he eivät pääse yhtä suuressa määrin näkemään uusia liiketoimintamahdollisuuksia kuin toisen palveluksessa olevat työntekijät.¹¹ Pakkoyrittäjien toimintavalmiuksia on julkisen vallan taholta pyritty tukemaan tarjoamalla työvoimapolitiittista yrittäjyyskoulutusta ja maksutonta yritysneuvontaa. Myös starttirahajärjestelmä on ollut pitkään käytössä.

Voidaan olettaa, että maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuuden taustalta löytyy ainakin osittain samoja tekijöitä kuin valtaväestön yrittäjyysaktiivisuuden taustalta. Yrittäjyysasenteiden ohella myös esimerkiksi yrittäjyyden kanssa kilpailevien työmahdollisuuksien määrä ja laatu vaihtelevat työmarkkina-alueelta toiselle. Myös eri alueiden tarjoamat liiketoimintamahdollisuudet vaihtelevat väestöpohjan, eri alojen kilpailutilanteen ja muiden paikallisten tekijöiden mukaan.

Työvoiman kansainvälinen muuttoliike ja Suomi

Useimmissa Länsi-Euroopan maissa oli toisen maailmansodan jälkeen työvoimasta pulaa, ja mm. Isoon Britanniaan, Ranskaan ja Hollantiin työvoimaa rekrytoitiin niiden entisistä siirtomaista ja Välimeren maista. Näihin maihin alkoi jo 1950- ja 1960-luvuilta lähtien muodostua ns. näkyviä etnisiä vähemmistöjä. Vastaavasti Saksan ja Itävallan nykyisten turkkilaisvähemmistöjen juuret ovat 1960-luvulta lähtien harjoitetussa Gastarbeiter-politiikassa. Alun perin väliaikaiseksi ajateltu vierastyöläisten oleskelu muodostui kuitenkin ajan myötä pysyväksi, ja perheen yhdistämisten myötä alkoi sitten kasvaa seuraava siirtolaissukupolvi.

Kun työttömyys taloudellisten rakennemuutosten myötä kasvoi kaikissa länsimaissa 1970-luvulta lähtien, se kohdistui rankimmin entisiin teollisuus-kaupunkeihin ja erityisesti niiden maahanmuuttajatyövoimaan. Itsensä työllistäminen oli etenkin monille näkyviin vähemmistöihin kuuluville ainoa mahdollisuus työllistyä. Toisaalta valtaväestön vaurastuminen ja siihen liittyneet elämäntavan muutokset, ja esimerkiksi ulkona syömisen yleistyminen edesauttoivat etnisten ravintoloiden yleistymistä. Tältä pohjalta maahanmuuttajien yritystoiminta näissä maissa kehittyi 1980-luvulla.¹²

Suomi oli kansainvälisessä työvoiman muuttoliikkeessä hyvin pitkään työvoimaa luovuttava maa samoin kuin esimerkiksi Välimeren maat. Pohjoismaiden väliset sopimukset työvoiman vapaasta liikkuvuudesta ohjasivat muuttoliikkeen suuntautumista. Suomesta muutettiin pääasiassa Ruotsiin.¹³

Vuonna 1985 Suomessa asui vain noin 16 500 ulkomaan kansalaista, heistäkin osa Ruotsin kansalaisuuden ottaneita suomalaisia paluumuuttajia tai heidän lapsiaan. 1980-luvun jälkipuoliskolla ulkomaalaisväestö kuitenkin kasvoi, ja 1990-luvulla maahanmuuttajien lukumäärä lisääntyi Suomessa rajusti. Kun ulkomaan kansalaisia vuonna 1990 asui Suomessa noin 26 300, niin vuonna 2002 heitä oli jo noin 103 700.¹⁴

Työvoiman muutto Suomeen rajoitettiin tiukalla työ- ja oleskelulupakäytännöllä aina 1990-luvun alkuun saakka. Vaikka työvoiman liikkumiseen liittyviä rajoituksia Euroopan Unionin jäsenyyden myötä jouduttiin poistamaan, ei työperusteinen muutto silti juuri kasvanut. Maahanmuutto oli 1990-luvun jälkipuoliskolla edelleen pääasiassa aviosiirtolaisuutta, ulkosuomalaisten ja inkeriläissyntyisten paluumuuttoa ja pakolaisten muuttoa.¹⁵

Suomen maahanmuutto on siis alkanut myöhemmin ja ollut olennaisesti vähäisempää kuin muissa Länsi-Euroopan maissa. Lisäksi se on painottunut voimakkaammin muuhun kuin työllisyysperusteiseen muuttoon. Myös

etniseltä rakenteeltaan Suomen maahanmuuttajat ovat poikenneet useimpien vanhojen maahanmuuttomaiden maahanmuuttajista. Sellaisia näkyviin vähemmistöihin kuuluvia, kuten afrikkalaisia ja aasialaisia, on Suomessa asunut vasta lyhyen aikaa, ja he ovat edelleen vain pieni vähemmistö kaikista maahanmuuttajista.

Maahanmuuton myöhäinen ajoittuminen on vaikuttanut myös siihen, miten maahanmuuttajaväestö on Suomessa sijoittunut alueellisesti. Suomen talous oli maahanmuuton vilkastuessa siirtymässä jo jälkiteolliseen vaiheeseen, joten etnisiä vähemmistöjä ei ehtinyt muodostua vanhoihin teollisuuskaupunkeihin. Siinä suhteessa Suomen tilanne tosin muistuttaa vanhoja maahanmuuttomaita, että myös meillä näkyviin vähemmistöihin kuuluvat maahanmuuttajat ovat keskittyneet suurimpiin kaupunkeihin, etenkin pääkaupunkiseudulle. Helsingissä, Espoossa ja Vantaalla asui vuonna 2003 yli kaksi viidesosaa Suomen koko ulkomaalaisväestöstä.¹⁶ Koko väestöstä pääkaupunkiseudulla asui alle viidesosa.¹⁷

Maahanmuuttajien yritystoiminta Suomessa 1990-luvulla

Helsingin seudulla vuonna 1999 toimineita maahanmuuttajayrittäjiä¹⁸ tutkittaessa havaittiin, että heidän joukossaan on jonkin verran myös ns. pakko-yrittäjiä, jotka ovat päätyneet yrittäjiksi työttömyyden tai työttömyysuhan takia. Tosin monet yrittäjistä toivat haastateltaessa esiin sen, että he olivat tyytyväisiä valintaansa eivätkä enää vaihtaisi palkkatyöhön.¹⁹

Eri maista lähtöisin olevat yrittäjät olivat perustaneet yrityksiä osittain eri toimialoille. Pohjoismaista ja entisen Neuvostoliiton alueelta (Baltia mukaan luettuna) lähtöisin olevien maahanmuuttajien yrityksistä ylivoimaisesti suurin osa, yli 40 prosenttia oli tavarankäytön ja tukkukaupan yri-

tyksiä. Toinen päätoimiala molemmilla oli liike-elämää palveleva toiminta, jossa toimi noin 15 prosenttia pohjoismaalaisista ja 17 prosenttia entisestä Neuvostoliitosta lähtöisin olleista yrittäjistä. Tukkukauppa ja liike-elämän palvelut olivat myös muiden eurooppalaisten ja pohjoisamerikkalaisten maahanmuuttajayrittäjien päätoimialat. Vastaavasti Pohjois-Afrikasta, Turkista, Lähi-idästä ja muualta Aasiasta tulleiden keskuudessa ylivoimaisesti suosituin toimiala oli ravintolatoiminta.

Erilaiset valinnat selittyvät osittain eri maista tulleiden yrittäjien erilaisilla ammatillisilla ja koulutustaustoilla. Yleensä ottaen tutkitut yrittäjät olivat kohtalaisen korkeasti koulutettuja. Pohjois-Afrikasta, Turkista ja Lähi-idästä muuttaneet olivat kuitenkin huomattavasti heikommin koulutettuja kuin muualta Aasiasta muuttaneet, pohjoisamerikkalaiset, eurooppalaiset ja entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet. Korkeakoulututkinnon suorittaneet olivat huomattavasti muita yleisemmin perustaneet liike-elämän palveluiden tai koulutus-, terveys- ja sosiaalialan ym. palvelujen yrityksiä. Vähittäiskaupan tai ravintola-alan yrityksiä korkeasti koulutetut olivat vastaavasti perustaneet selvästi vähemmän koulutettuja harvemmin. Tukkukaupan yrityksiä sekä korkeakoulututkinnon suorittaneet että jonkin ammatillisen tutkinnon suorittaneet olivat perustaneet selvästi yleisemmin kuin pelkän yleissivistävän koulun suorittaneet.²⁰

Eri maista lähtöisin olevat yrittäjät poikkesivat toisistaan jonkin verran myös toimintatapojensa suhteen. Esimerkiksi sosiaalisten verkostojen hyödyntämisessä yritystä perustettaessa ja yhteistyön tekemisessä muiden yrittäjien kanssa on ollut tällaisia eroja. Pohjoisafrikkalaiset, turkkilaiset ja Lähi-idästä sekä muualta Aasiasta muuttaneet olivat yritystä perustaessaan hyödyntäneet sosiaalisia verkostojaan muita enemmän. He olivat huomattavasti muita yleisemmin saaneet yrityksensä alkupääoman lainaksi joltain yksityishenkilöltä. Yrityksen perustamisessa tarvittavien tietojen hankinnassa he

olivat toimineet kuten muutkin eli pääasiassa tukeutuneet henkilökohtaisiin kontakteihinsa mutta hakeneet tietoa myös eri viranomaisilta.²¹

Keskimääräistä aktiivisempia yhteistyöverkostojen rakentajia olivat keski- ja eteläeurooppalaiset, entisestä Neuvostoliitosta muuttaneet sekä turkkilaiset, pohjoisafrikkalaiset ja Lähi-idästä muuttaneet yrittäjät. Pohjoismaalaisista ja itäeurooppalaisista yrittäjistä sen sijaan vain hyvin harvat tekivät muiden yrittäjien kanssa yhteistyötä.²²

Maahanmuuttajien työllisyystilanne ja yrittäjyysaktiivisuus Suomessa 1990-luvulla ja vuonna 2000

Seuraavaksi tarkastellaan maahanmuuttajien yrittäjyyttä Suomessa suhteessa kilpaileviin toimeentulomahdollisuuksiin, palkkatyöhön ja sosiaaliturvaan. Eri maahanmuuttajaryhmät ovat tässä suhteessa olleet hyvin erilaisissa asemissa riippuen maahanmuuttoajankohdasta ja maahanmuuttosyystä sekä omista koulutuksellisista lähtökohdistaan.

Taulukkoon 1 on koottu vuosina 1989–2001 ulkomaan kansalaisina Suomeen muuttaneiden työllisyyttä ja yrittäjyysaktiivisuutta kuvaavat keskeiset tunnusluvut sekä vastaavat koko väestöä keskimäärin koskevat tunnusluvut kymmenestä maahanmuuttajaväestöltään suurimmasta suomalaisesta kaupungista ja koko maasta. Erillisessä tarkastelussa ovat ne 10 kaupunkia, joissa asui vähintään 1500 ulkomaankansalaista vuoden 2002 lopussa. Yhteensä näissä kaupungeissa asui 65 prosenttia Suomen ulkomaan kansalaisista. Työvoimaosuus ja työllisyysaste on laskettu 15–64-vuotiaasta väestöstä, koko väestön osalta vuoden 2000 lopun, maahanmuuttajien osalta vuoden 2001 lopun tilanne.²³

Maahanmuuttajien työllisyystilanne on kaikilla valituilla alueilla heikompi kuin koko väestöllä keskimäärin. Myös yrittäjyysaktiivisuus on maahanmuuttajilla matalampi, vaikka yrittäjyyden merkitys työllistäjänä on suurempi maahanmuuttajilla kuin valtaväestöön kuuluvilla. Ero korostuu vielä, kun maatalousyrittäjät jätetään tarkastelun ulkopuolelle – maahanmuuttajien keskuudessa kun ei juuri ole maatalousyrittäjiä.

Yrittäjien osuus työllisistä maahanmuuttajista on korkein alhaisen työllisyysasteen ja korkean työttömyyden Lahdessa. Sen sijaan yhtä heikon työllisyystilanteen Turussa, Vaasassa ja Jyväskylässä yrittäjien osuus sekä työllisistä maahanmuuttajista että kaikista työllisistä on keskimääräistä pienempi. Keskimääräistä korkeamman yrittäjyysaktiivisuuden Lappeenrannassa taas maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuus on selvästi keskimääräistä vähäisempää. Alueiden välillä on selvästi suuria eroja siinä, miten paljon ja millaisia liiketoimintamahdollisuuksia ne tarjoavat yrittäjille.

Maahanmuuttajien joukossa ei juuri ole maatalousyrittäjiä. Kun maatalousyrittäjät poistetaan tarkastelusta, jää yrittäjien osuus kaikista työllisistä systemaattisesti matalammaksi kuin yrittäjien osuus työllisistä maahanmuuttajista. Poikkeuksena on vain pääkaupunkiseutu, missä maataloutta ei juuri ole. Yrittäjien osuus muista kuin maa- ja metsätalouden työllisistä vuonna 2000 oli Helsingissä 5,3 %, Espoossa 5,8 %, Vantaalla 5,3 %, Turussa 6,1 %, Tampereella 6,7 %, Lahdessa 7,7 %, Lappeenrannassa 7,1 %, Jyväskylässä 5,5 %, Vaasassa 5,4 % ja Oulussa 5,3 %, maahanmuuttajakaupungeissa yhteensä 5,7 %, muissa kunnissa yhteensä 8,9 % ja koko maassa 7,7 %.

Samoin kuin muualla myös Suomessa maahanmuuttajien työttömyys on jatkuvasti pysytellyt huomattavasti korkeammalla tasolla kuin valtaväestöllä, ja jotkut matalapalkka-alat ovat alkaneet leimautua maahanmuuttaja-aloksi.²⁴ Maahanmuuttajien kiinnittyminen Suomen työmarkkinoille oli hyvin heikkoa vielä 1990-luvulla.²⁵ Sen jälkeen maahanmuuttajien työmarkkina-

asema näyttää kohentuneen jonkin verran, mutta kuten taulukosta 2 voidaan havaita, kaikki ryhmät eivät ole kyenneet parantamaan asemiaan yhtä lailla. Somalialaisten, irakilaisien ja entisestä Jugoslaviasta muuttaneiden pakolaisten tilanne ei ole kohentunut juuri lainkaan. Sen sijaan lähes yhtä heikoista alkuasetelmista lähteneet virolaiset ja eteläisestä Afrikasta muuttaneet ovat parantaneet asemaansa radikaalisti, ja nämä ryhmät kuuluivat vuoden 2001 lopussa keskimäärin parhaiten työllistyneiden maahanmuuttajien joukkoon.

Taulukko 1. Koko väestön ja vuosina 1989–2001 ulkomaan kansalaisina Suomeen muuttaneiden työllisyystilanteen ja yrittäjyysaktiivisuuden alueittaiset erot, tilanne vuoden 2001 lopussa.

Alue	15–64-vuotiaiden osuus		Työvoimaosuus		Työllisyysaste		Työttömyysaste		Yrittäjät, osuus työikäisistä		Yrittäjät, osuus työllisistä	
	Koko väestö	Maahanmuuttajat	Koko väestö	Maahanmuuttajat	Koko väestö	Maahanmuuttajat	Koko väestö	Maahanmuuttajat	Koko väestö	Maahanmuuttajat	Koko väestö	Maahanmuuttajat
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Helsinki	71,9	75,6	76,2	61,6	69,9	45,6	8,3	25,9	3,7	3,5	5,3	7,6
Espoo	71,3	73,1	77,3	66,1	72,7	51,9	5,9	21,5	4,3	3,6	5,9	6,9
Vantaa	72,5	69,5	77,9	65,2	72,3	44,8	7,2	31,2	3,9	3,6	5,4	8,0
Turku	70,2	70,5	71,3	59,9	61,4	31,3	13,9	47,7	3,8	2,3	6,3	7,4
Tampere	70,5	74,5	72,9	59,0	62,7	36,7	14,0	37,9	4,3	3,3	6,9	9,1
Lahti	70,3	71,5	71,0	60,9	59,3	31,3	16,5	48,7	4,6	3,5	7,8	11,2
Lappeenranta	71,3	76,5	67,8	58,6	57,3	34,1	15,4	41,8	5,1	2,9	8,9	8,4
Jyväskylä	73,5	71,9	68,2	52,8	57,5	29,8	15,7	43,5	3,2	2,4	5,5	7,9
Vaasa	71,5	70,1	69,5	50,9	61,6	31,5	11,4	39,8	3,4	2,2	5,6	7,1
Oulu	72,4	77,1	70,4	61,8	60,8	40,6	13,7	34,3	3,3	3,7	5,5	9,2
Maahanmuuttajakaupungit yhteensä												
	71,5	73,7	74,1	61,5	66,3	42,4	10,5	31,2	3,9	3,3	5,9	7,8
Muut kunnat yhteensä												
	64,7	72,5	73,0	58,7	63,1	38,5	13,6	34,4	8,8	4,5	13,9	11,7
Koko maa	67,0	73,3	73,4	60,6	64,2	41,1	12,5	32,2	7,0	3,7	11,0	9,0

Lähde: Tilastokeskus, väestölaskenta 2000 ja Tilastokeskus 2004, maahanmuuttajien pitkäaikaistiedosto.

Taulukko 2. Vuosina 1989–1993 ulkomaan kansalaisina Suomeen muuttaneiden työllisyyskehitys lähtöalueittain vuoden 2001 loppuun mennessä.

15–64-vuotiaiden työllisyysaste	Tulovuoden loppu	Vuoden 1996 loppu	Vuoden 1997 loppu	Vuoden 2001 loppu
Heikko työllisyysaste <11 %	Somalia, ent. Jugoslavia, Irak, Vietnam, Iran & Afganistan	Somalia, Irak	Irak	-
Vaativaton työllisyysaste 12–25 %	Viro, eteläinen Afrikka	Ent. Jugoslavia, eteläinen Afrikka, Iran & Afganistan, Vietnam, Thaimaa ja Filippiinit, Etelä-Amerikka	Somalia, ent. Jugoslavia, Iran & Afganistan, Vietnam, Etelä-Amerikka	Somalia, Irak
Kohtuullinen työllisyysaste 26–39 %	Ent. Neuvostoliitto, Etelä-Amerikka, Magreb, Itä-Aasia, Thaimaa, Filippiinit, Turkki, Lähi-itä	Ent. Neuvostoliitto, Viro, Pohjois-Amerikka, Magreb, Lähi-itä, Oseania	Eteläinen Afrikka, Thaimaa ja Filippiinit, Entinen Neuvostoliitto, Magreb	Ent. Jugoslavia, Oseania
Hyvä työllisyysaste 40–50 %	EU ja Sveitsi, Pohjois-maat, itäinen Keski-Eurooppa, Pohjois-Amerikka, Kiina, Itä-Aasia, Intia, Oseania	EU ja Sveitsi, Pohjoismaat, itäinen Keski-Eurooppa, Kiina, Itä-Aasia, Intia, Turkki	EU ja Sveitsi, Pohjoismaat, itäinen Keski-Eurooppa, Viro, Pohjois-Amerikka, Lähi-itä, Oseania, Kiina, Itä-Aasia, Intia Turkki.	Ent. Neuvostoliitto, Magreb, Pohjois- ja Etelä-Amerikka, Vietnam, Iran
Erinomainen työllisyysaste 51–58 %				Viro, Turkki, 'Muu Eurooppa', Ruotsi, 'Muu eteläinen Afrikka', Kiina, Thaimaa, Muu Asia

Lähteet: Vuodet 1989–93, 1996 ja 1997 Forsander 2002, 145. Luvut laskettu otosaineistosta. Vuoden 2001 tiedot Tilastokeskus 2004. Maahanmuuttajien pitkittäistiedosto. Luvut laskettu kaikista vuosina 1989–93 Suomeen muuttaneista.

1990-luvulla selvästi suurin osa Suomen maahanmuuttajista työskenteli palvelualoilla, erityisesti ravintola- ja siivousalalla. Myös teollisuus työllisti merkittävän osan. Maahanmuuttajatyövoiman tuloa palvelualoille on Suomessa edeltänyt mittava rakennemuutos. Toiminnan tehostamisen, tukitoimintojen ulkoistamisen myötä osa-aikaisen ja väliaikaisen työvoiman määrä näillä aloilla on kasvanut suhteessa ydintyövoimaan. Uutta joustokykyisempää työvoimaa on löytynyt mm. maahanmuuttajien joukosta. Vaikka siivousala on merkittävä maahanmuuttajien työllistäjä, on se monien yksittäisten maahanmuuttajien elämässä kuitenkin vain välivaihe, työmarkkinoiden sisään-tuloammatti, josta pyritään siirtymään muihin tehtäviin niin pian kuin voimavarat siihen riittävät. Hyvin koulutetuille maahanmuuttajille on Suomessa löytynyt työtä myös opetusosalta, etenkin etnospesifeistä, maahanmuuttajien integroitiin liittyvissä tehtävissä.²⁶

Maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuus vaihtelee lähtöalueittain

Maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuus vaihtelee huomattavasti kansallisuusryhmästä toiseen. Korkein yrittäjyysaktiivisuus vuoden 2001 lopussa oli turkkilaisilla maahanmuuttajilla, joista lähes joka viides ja työllisistä kaksi viidennestä toimi yrittäjänä. Vähäisintä oli somalialaisten yrittäjyysaktiivisuus: kaikista työikäisistä alle puoli prosenttia ja työllisistäkin vain yksi prosentti toimi yrittäjänä. Pääkaupunkiseudulla sekä maahanmuuttajien että valtaväestön työllisyystilanne on ollut keskimääräistä parempi. Toisaalta pääkaupunkiseudulla on maahanmuuttajaväestön alueellisesta keskittymisestä johtuen Suomen monikulttuurisin väestö ja siten eniten markkinoita myös etnisille ruokakaupoille ja muulle etnisiin resursseihin perustuvalla liiketoiminnalle.

Lähes kaikissa maahanmuuttajaryhmissä pääkaupunkiseudulla asuvien työttömyysasteet ovat matalampia, työllisyysasteet korkeampia ja yrittäjien osuus työllisistä pienempi kuin muualla Suomessa. (taulukko 3) Yrittäjyysaktiivisuuden alueittaisten erojen suhteen muista poikkeavat vietnamilaiset, iranilaiset ja irakilaiset, joiden työllisyys pääkaupunkiseudulla on omien yritysten varassa keskimääräistä useammin. Pääkaupunkiseutu tarjoaa muuta maata enemmän mahdollisuuksia näiden ryhmien yritystoiminnalle, joka on paljolti ollut vähittäiskauppaa ja ravintolatoimintaa. Turkkiilaisten, pohjoisafrikkalaisten ja thaimaalaisten keskimääräistä korkeampien yrittäjyysaktiivisuuksien taustalla näyttää olevan työttömyysuhka, ainakin pääkaupunkiseudun ulkopuolella. Kiinalaistenkin yrittäjyysaktiivisuus oli muualla maassa korkeammalla tasolla kuin pääkaupunkiseudulla, kun taas vietnamilaisilla, iranilaisilla, irakilaisilla ja muilla aasialaisilla tilanne oli täysin päinvastoin.

Maahanmuuttajilla keskimääräistä heikompi työmarkkina-asema lisää yrittäjyysaktiivisuutta ja vastaavasti keskimääräistä vahvempi työmarkkina-asema vähentää sitä. Yhteys ei kuitenkaan ole suoraviivainen. Kaikille palkkatyömarkkinoilla heikossa asemassa oleville maahanmuuttajaryhmille yrittäjyys ei näytä olevan yhtä houkutteleva tai saavutettavissa oleva vaihtoehto. Toisaalta yrittäjyys on houkutellut myös joitakin kohtalaisen vahvassa työmarkkina-asemassa olevia ryhmiä. (taulukko 3)

Esimerkiksi turkkilaisten, pohjoisafrikkalaisten (Magreb ja muut) ja thaimaalaisten korkea työttömyys korkeasta yrittäjyysaktiivisuudesta huolimatta viittaa siihen, että työttömyyden uhka on ollut työntämässä yrittäjyyteen. Näiden ryhmien työllisyys onkin huomattavalta osin omien yritysten varassa. Sen sijaan ruotsalaisten tai varsinkaan kiinalaisten keskimääräistä korkeamman yrittäjyysaktiivisuuden taustalla ei liene yhtä suurta työttömyysuhkaa. Molempien asema palkkatyömarkkinoilla näyttää olevan kohtalaisen hyvää, tai ainakin keskimääräistä parempi.

Taulukko 3. Vuosina 1989–2001 ulkomaan kansalaisina Suomeen muuttaneiden työttömyysasteet, työllisyysasteet ja yrittäjien osuus työllisistä saapumisvuoden kansalaisuuden mukaan pääkaupunkiseudulla ja muualla Suomessa vuoden 2001 lopussa.

Lähtöalue	Pääkaupunkiseutu				Muu Suomi			
	työttö- myys- aste	työlli- syys- aste	yrittäjät, osuus työllisistä	yrittäj. aktii- visuus	työttö- myys- aste	työlli- syys- aste	yrittäjät, osuus työllisistä	yrittäj. aktii- visuus
	%	%	%	%	%	%	%	%
Ruotsi	10,5	62,4	5,0	3,1	21,6	46,5	11,5	5,4
Entinen NL (ei Baltia)	28,7	46,7	5,6	2,6	42,5	34,2	6,3	2,1
Viro	18,1	58,2	5,4	3,1	23,8	49,3	6,8	3,4
Ent. Jugoslavia	46,8	34,4	7,7	2,6	59,0	24,5	10,9	2,7
Turkki	26,8	50,6	28,1	14,2	33,2	46,1	49,8	23,0
Muu Eurooppa	11,5	56,9	6,1	3,5	19,5	51,2	10,6	5,4
Magreb ja muut	40,5	41,5	10,9	4,5	46,5	35,5	19,7	7,0
Somalia	53,6	21,0	1,3	0,3	63,1	16,7	—	-
Muu Afrikka	24,2	52,9	4,8	2,5	34,6	35,7	5,9	2,1
Pohjois- Amerikka	7,4	47,3	3,9	1,8	13,8	39,9	8,0	3,2
Etelä- Amerikka	24,2	43,0	5,1	2,2	31,3	35,8	10,2	3,6
Kiina	12,1	47,2	9,0	4,3	10,9	45,9	13,4	6,1
Vietnam	38,2	39,8	16,4	6,5	43,1	34,9	5,5	1,9
Iran	44,4	33,7	18,7	6,3	60,1	20,2	17,3	3,5
Irak	65,0	19,5	27,4	5,4	79,5	10,1	21,1	2,1
Thaimaa	24,8	44,3	16,3	7,2	33,8	34,3	22,7	7,8
Muu Aasia	20,8	47,3	10,7	5,1	42,2	27,6	12,9	3,5
Oseania	6,8	50,5	9,1	4,6	16,7	41,7	3,8	1,6
Tuntematon	37,1	40,8	15,6	6,4	43,0	36,3	16,3	5,9
Yhteensä	26,3	46,2	7,6	3,5	38,9	35,8	10,5	3,7

Lähde: Tilastokeskus 2004. Maahanmuuttajien pitkäaistiedosto.

Alimmat yrittäjyysaktiivisuudet ovat keskenään hyvin erilaisissa työllisyystilanteissa olevilla ryhmillä: somalialaisilla ja muilta Saharan eteläpuolisesta Afrikasta tulleilla, sekä pohjoisamerikkalaisilla ja entisestä Neuvostoliitosta tulleilla. Pohjoisamerikkalaisten alhaisen yrittäjyysaktiivisuuden taustalla on selvästi keskimääräistä vahvempi asema työmarkkinoilla. Sen sijaan entisestä Neuvostoliitosta muuttaneiden vähäiselle yrittäjyysaktiivisuudelle ei löydy selitystä työllisyystilanteesta: kohtalaisen korkeasta työttömyydestä huolimatta heistä hyvin harvat olivat päätyneet perustamaan omia yrityksiä. Kaikkein harvinaisinta yrittäjyys oli myös työmarkkinoilla kaikkia muita ryhmiä heikommassa asemassa olleiden somalialaisten keskuudessa. Somalialaisten tavoin pääasiassa pakolaisina tai turvapaikanhakijoina maahan muuttaneet iranilaiset, irakilaiset ja entisen Jugoslavian kansalaiset ovat olleet yhtä marginaalisessa työmarkkina-asemassa mutta perustaneet yrityksiä huomattavasti somalialaisia yleisemmin, ja itsensä työllistämislä on näiden ryhmien kokonaistyöllisyyden kannalta suuri merkitys. Kaiken kaikkiaan yrittäjyysaktiivisuus tosin jää myös näissä ryhmissä maahanmuuttajien keskiarvon alapuolelle.

Eri maista muuttaneet ovat tulleet myös jossain määrin eri aikoina, eli keskimääräiset Suomessa asumisajat vaihtelevat ryhmästä toiseen. Asumisajalla on merkitystä työllistymisen kannalta, koska suomen kielen taidon hankkimiseen menee aikaa. Työllistymismahdollisuuksiin vaikuttaa myös sukupuoli, sillä työmarkkinat ovat Suomessa kohtalaisen jyrkästi jakautuneet sukupuolen mukaisesti osatyömarkkinoihin. Eri maahanmuuttajaryhmät poikkeavat toisistaan myös sukupuolijakaumansa suhteen. (taulukot 4a ja b)

Tarkastellaan yrittäjyysaktiivisuutta myös sukupuolen ja maahanmuuttoajankohdan mukaan. Sekä kansallisuusryhmittäiset että alueellaiset erot säilyvät. Useimmissa ryhmissä yrittäjyysaktiivisuus on korkeampi pidempään Suomessa asuneilla kuin myöhemmin tänne muuttaneilla. Tästäkin on tosin

joitain poikkeuksia, erityisesti pääkaupunkiseudulle asettuneet vietnamilaiset miehet, joista myöhemmin Suomeen muuttaneiden yrittäjyysaktiivisuus oli huomattavasti korkeampi kuin aikaisemmin muuttaneiden. Lähes kaikissa ryhmissä yrittäjyysaktiivisuudet ovat korkeampia miehillä kuin naisilla. Vain thaimaalaisten naisten ja pääkaupunkiseudulla asuvien 1990-luvun alkupuolella Suomeen muuttaneiden vietnamilaisten naisten sekä muualla Suomessa asuvien, 1990-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Suomeen muuttaneiden ruotsalaisten naisten yrittäjyysaktiivisuudet olivat korkeampia kuin vastaavilla miehillä.

Ylivoimaisesti korkein oli turkkilaisten miesten yrittäjyysaktiivisuus muuttoajankohdasta tai asuinalueesta riippumatta. Poikkeuksellisen korkealla tasolla yrittäjyysaktiivisuus on myös seuraavissa ryhmissä:

- 1990-luvun alussa Suomen muuttaneet kiinalaiset miehet ja naiset
- 1990-luvun alussa Suomeen muuttaneet iranilaiset ja 'muualta' Aasiasta tulleet miehet.
- thaimaalaiset naiset muuttoajankohdasta riippumatta.

Yrittäjyysaktiivisuus ja maahanmuuton syy

Eri maista Suomeen muuttaneet ovat saapuneet tänne osittain eri perustein. Maahanmuuton syystä riippuen he ovat olleet erilaisissa asemissa myös sen suhteen, mistä lähtökohdista he ovat voineet alkaa rakentaa sosiaalisia verkostojaan Suomessa. Avioliittomuuttajilla on perhesuhteittensa kautta jo saapuessaan ollut kiinteämmät suhteet valtaväestöön kuin muilla ryhmillä. Vastaavasti työluvalla tai opiskelun takia saapuneille työ- tai opiskeluyhteisö on tarjonnut sosiaalisen yhteisön, jonka avulla on laajennettu sosiaalisia

Taulukko 4a. Maahanmuuttajien yrittäjäysaktiivisuus (osuus 15–64-vuotiaista) saapumisvuoden kansalaisuuden ja saapumisajankohdan mukaan pääkaupunkiseudulla, muualla maassa ja koko maassa vuoden 2001 lopussa, miehet.

Kansalaisuus saapuessa	1989–1993 tulleiden yrittäjäysaktiivisuus, %			1994–1998 tulleiden yrittäjäysaktiivisuus, %		
	Pääkaupunki- seutu	Muu Suomi	Koko maa	Pääkaupunki- seutu	Muu Suomi	Koko maa
Ruotsi	3,4	6,4	5,8	4,3	6,7	6,1
Entinen NL	5,1	3,0	3,9	2,6	1,4	1,9
Viro	5,6	3,2	4,7	2,8	1,9	2,4
Ent. Jugoslavia	7,1	6,0	6,4	1,1	3,0	2,5
Turkki	25,1	34,2	29,5	16,5	30,1	24,2
Muu Eurooppa	8,6	9,2	8,9	4,6	7,5	6,1
Magreb+ Egypti ja Libya	5,1	11,0	7,6	5,8	5,6	5,7
Somalia	0,5	-	0,4	0,5	-	0,4
Muu Afrikka	4,8	1,6	3,8	3,0	2,1	2,7
Kanada ja USA	1,9	6,8	4,2	3,7	4,3	4,0
Etelä- Amerikka (sis. Meksiko)	7,4	3,9	6,4	1,7	6,3	3,4
Kiina	13,0	16,8	14,2	0,7	5,0	2,7
Vietnam	4,8	1,6	2,5	10,2	1,0	5,5
Iran	11,6	8,8	9,9	10,7	5,7	6,8
Irak	12,2	6,3	8,4	7,4	2,9	4,2
Thaimaa	-	-	-	4,8	3,2	3,8
Muu Aasia	14,5	10,4	13,0	8,2	5,6	7,3
Oseania	4,7	6,7	5,5	13,9	2,2	7,3
Tuntematon	11,5	6,5	8,2	5,6	3,6	4,7
Yhteensä	7,0	6,8	6,9	4,5	5,1	4,8

Lähde: Tilastokeskus 2004. Maahanmuuttajien pitkäaikaistiedosto.

Taulukko 4b. Maahanmuuttajien yrittäjyysaktiivisuus (% 15–64-vuotiaista) saapumisvuoden kansalaisuuden ja saapumisajankohdan mukaan pääkaupunkiseudulla, muualla maassa ja koko maassa vuoden 2001 lopussa, naiset.

Kansalaisuus saapuessa	1989–1993 tulleiden yrittäjyysaktiivisuus, %			1994–1998 tulleiden yrittäjyysaktiivisuus, %		
	Pääkaupunki- seutu	Muu Suomi	Koko maa	Pääkaupunki- seutu	Muu Suomi	Koko maa
Ruotsi	1,8	5,3	4,7	4,9	5,1	5,0
Entinen NL	2,7	3,7	3,3	1,3	1,8	1,6
Viro	2,9	4,5	3,6	2,5	4,0	3,3
Ent. Jugoslavia	1,4	1,6	1,5	0,5	0,4	0,5
Turkki	-	5,1	2,6	2,2	3,6	2,9
Muu Eurooppa	3,8	5,2	4,5	2,1	5,3	3,8
Magreb+ Egypti ja Libya	3,0	5,9	4,0	-	-	-
Somalia	0,2	-	0,2	-	-	-
Muu Afrikka	-	5,7	2,5	0,5	3,4	1,5
Kanada ja USA	2,2	4,6	3,4	0,8	2,7	1,7
Etelä- Amerikka (sis. Meksiko)	1,9	4,9	3,2	-	3,3	1,5
Kiina	4,9	13,0	7,5	2,5	5,3	3,7
Vietnam	6,3	2,6	4,1	7,9	1,7	4,4
Iran	2,8	5,1	4,2	-	0,4	0,3
Irak	4,9	2,3	3,3	-	0,3	0,2
Thaimaa	8,2	10,8	9,7	10,6	10,9	10,8
Muu Aasia	2,8	5,6	3,8	1,4	2,2	1,7
Oseania	-	-	-	11,1	-	5,9
Tuntematon	4,3	7,9	6,7	2,4	1,9	2,2
Yhteensä	2,8	4,4	3,6	1,8	2,7	2,3

Lähde: Tilastokeskus 2004. Maahanmuuttajien pitkäaistiedosto.

verkostoja muualle suomalaiseen yhteiskuntaan. Pakolaisina tai paluumuuttajina maahan muuttaneiden tilanne on tässä suhteessa toinen. Pakolaiset ja turvapaikan hakijat eivät useinkaan voi valita edes sitä maata, johon he pääsevät asettumaan. Harvalla heistä on maahan tullessaan valmiita kontakteja valtaväestöön. Inkeriläisten paluumuuttajien tilanne on ollut siinä suhteessa helpompi, että heillä määränpää on ollut tiedossa ja muutto on perustunut vapaaehtoisuuteen. Ainakin osalla heistä on saattanut olla myös kontakteja Suomeen jo ennen muuttoa.

Tarkastelluista maahanmuuttajaryhmistä somalialaiset, etiopialaiset, vietnamilaiset, iranilaiset, irakilaiset sekä entisestä Jugoslaviasta ja entisestä Zairesta muuttaneet ovat lähes kaikki tulleet Suomeen pakolaisina ja turvapaikanhakijoina sekä heidän perheenjäseninään. Kaikissa näissä ryhmissä zairelaisia miehiä lukuun ottamatta avioliitot suomalaisten kanssa ovat olleet melko harvinaisia. Muista syistä muuttaneet afrikkalaiset ovat olleet pääasiassa miehiä, ja suurin osa esimerkiksi naimisissa olevista gambialaisista, ghanalaisista, nigerialaisista on naimisissa suomalaisten naisten kanssa. Turkkilaiset ja pohjoisafrikkalaiset ovat olleet pääasiassa suomalaisten naisten kanssa avioituneita miehiä ja thaimaalaiset puolestaan pääasiassa suomalaisten miesten kanssa avioituneita naisia.

Pohjois-Amerikasta Suomeen muuttaneet ovat tulleet pääasiassa joko avioliiton tai työluvan perusteella. Heidän joukossaan on ollut suurin piirtein yhtä paljon miehiä ja naisia, ja naimisissa olevista suurin osa on avioitunut suomalaisten kanssa. Länsi-Euroopasta, esimerkiksi Britanniaasta ja Saksasta, muuttaneista yli puolet on miehiä, ja näistä maista muuttaneiden naimisissa olevien sekä miesten että naisten puoliset ovat yleisimmin suomalaisia. Virosta, Venäjältä ja muualta entisen Neuvostoliiton alueelta puolestaan on saapunut yhtäältä inkeriläisiä paluumuuttajia ja heidän perheenjäseniään, toisaalta avioliittomuuttajia. Yli puolet heistä on naisia, ja naimisissa olevis-

ta naisista yli kaksi viidesosaa on naimisissa suomalaisen kanssa.²⁷

Voidaan siis olettaa, että työn, opiskelun tai avioliiton takia muuttaneiden sosiaaliset verkostot poikkeavat muiden ryhmien verkostoista erityisesti siinä suhteessa, että heillä on enemmän ja kiinteämpiä suhteita valtaväestöön. Monipuolisempien sosiaalisten verkostojensa vuoksi heillä on myös muita enemmän mahdollisuuksia saada tietoa niin liiketoimintamahdollisuuksista kuin muistakin työmahdollisuuksista Suomessa. Yritystoimintaan suuntautuneet ovat voineet näin saada käyttöönsä myös taloudellisia resursseja: sijoituksia, lainaa tai takauksia.

Eri syistä Suomeen muuttaneiden tilanne vaihtelee myös siinä suhteessa, mitä ansiotyölle vaihtoehtoisia toimeentulomahdollisuuksia heille on Suomessa ollut tarjolla. Pakolaisilla, turvapaikanhakijoilla ja paluumuuttajina tulleilla on yleensä oikeus tarveharkintaisiin sosiaalietuuksiin kuten työttömyysavustukseen, toimeentulotukeen, asumistukeen tai opintotukeen – toisin kuin työn tai opiskelun takia maahan muuttaneilla. Myös avioliittosiirtolaisilla on periaatteessa samat oikeudet tarveharkintaisiin etuuksiin, mutta käytännössä heillä lienee harvemmin mahdollisuus jättäytyä tukien varaan. Ensinnäkin puolison tulot rajoittavat etuuksien saamista, esimerkiksi työttömyyspäivärahaa. Oikeus opintotukeen taas riippuu puolison tulojen ohella Suomessa asumisajasta. Opintotukea voidaan myöntää vasta henkilön saatua pysyvän oleskeluluvan. Sen saaminen on ennen vuotta 2004 voimassa olleen ulkomaalaislain mukaan edellyttänyt kahden vuoden yhtäjaksoista asumista Suomessa.²⁸

Kun ansiotyölle vaihtoehtoiset itsenäiset toimeentulomahdollisuudet ovat olleet näin rajalliset, voi avioliittosiirtolaisten olettaa muita yleisemmin hakeutuvan yrittäjiksi tai olevan valmiita hyväksymään heikompiakin työehtoja. Tähän viittaavatkin eräät aikaisemmat tutkimustulokset. Jorosen ja Alin²⁹ tutkimista maahanmuuttajayrittäjistä monet olivat tai olivat olleet naimis-

sa suomalaisen kanssa. Myös Östen Wahlbeckin Suomen turkkilaisia yrittäjiä koskevat tutkimustulokset viittaavat siihen, että suomalaisten kanssa avioituneilla maahanmuuttajilla on keskimääräistä enemmän sekä työntöä että tarvittavia resursseja yrittäjyyteen.³⁰

Yksi tekijä esimerkiksi somalialaisten lähes olemattoman yrittäjyysaktiivisuuden taustalla saattaakin olla se, että heillä on niin vähän perhesiteitä valtaväestöön. Vaikka myös Suomen somalialaisilla on erittäin tiiviit ja maantieteellisesti laajat sukulaisuus- ym. sosiaaliset verkostot³¹, niitä ei ole ainaakaan toistaiseksi kyetty hyödyntämään yritystoiminnan käynnistämässä. Vaikka työntöä itsensä työllistämiseen on ollut korkeista työttömyyslukuista päätellen, ei se somalialaisten kohdalla kuitenkaan ole ollut ainoa toimeentulovaihtoehto, koska he ovat olleet saman sosiaaliturvan piirissä kuin valtaväestö.

Maahanmuuttajien yrittäjyys Suomessa on pääasiassa pakkoyrittäjyyttä

Maahanmuuttajista toisin kuin valtaväestöstä yrittäjiksi ovat Suomessa hakeutuneet usein korkeasti koulutetut. Yrittäjän koulutustaso ja koulutusala ohjaavat myös toimialavalintoja. Korkeasti koulutetut toimivat usein itsenäisinä ammatinharjoittajina omalla koulutusosalallaan, esimerkiksi terveydenhuollossa, koulutusallalla ja liikkeenjohdon konsultteina. Suosittu ala on myös ulkomaankauppa, jossa koulutetut maahanmuuttajat voivat hyödyntää kielitaitoaan ja transnationaaleja suhdeverkostojaan. Vähemmän koulutetuilla ylivoimaisesti suosituin ala on ollut ravintola-ala.

Kaiken kaikkiaan maahanmuuttajien yritystoiminnan tarkastelu osoittaa, että myös Suomessa on ns. pakkoyrittäjyyttä. Maahanmuuttajien heik-

ko työllisyystilanne ja siitä johtuva työntö yrittäjyyteen näyttää olleen ylivoimaisesti tärkein tekijä omien yritysten perustamisen taustalla. Vahvimmassa asemassa palkkatyömarkkinoilla olevat maahanmuuttajaryhmät ovat perustaneet omia yrityksiä keskimääräistä harvemmin ja vastaavasti paljon työttömyyttä kokeneet ryhmät keskimääräistä yleisemmin.

Korkein yrittäjyysaktiivisuus on ollut niillä heikossa työmarkkina-asemassa olevilla maahanmuuttajilla, jotka ovat avioituneet suomalaisten kanssa. Heillä on perhesiteiden vuoksi usein keskimääräistä enemmän mahdollisuuksia saada käyttöönsä yritystoiminnan käynnistämisen edellyttämiä resursseja, esimerkiksi lainan takauksia sekä tukea ja neuvoja käytännön järjestylihin. Tästä hyvä esimerkki ovat turkkilaiset suomalaisten naisten kanssa avioituneet maahanmuuttajamiehet ja thaimaalaiset naiset.

Kaikilla heikossa työmarkkina-asemassa olevilla maahanmuuttajilla ei kuitenkaan ole ollut yhtäläisiä mahdollisuuksia eikä myöskään yhtäläistä motivaatiota itsensä työllistämiseen omia yrityksiä perustamalla. Vähäisintä yrittäjyys on niissä maahanmuuttajaryhmissä, jotka ovat saapuneet maahan pääasiassa pakolaisina tai turvapaikanhakijoina. Esimerkiksi Suomen somalialaiset ovat pääasiassa kohtalaisen nuoria, ja etenkin somalialaiset miehet ovat työllisyystilanteen ollessa heikko omien yritysten perustamisen sijasta hakeutuneet aktiivisesti koulutukseen. Somalialaiset naiset taas ovat pääasiassa jääneet kotiin lapsia hoitamaan, sillä perheet ovat suuria.³² Tämän on tehnyt mahdolliseksi oikeus tarveharkintaiseen sosiaaliturvaan.

Viitteet

- 1 Light, Ivan & Gold, Steven, *Ethnic Economies*. San Diego and London: Academic Press 2000, 195–212; Waldinger, Roger & Aldrich, Howard & Ward, Robin (eds.), *Ethnic Entrepreneurs. Immigrant Business in Industrial Societies*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Series on Race and Ethnic Relations, volume 1. Sage Publications 1990; Kloosterman, Robert & Van der Leun, Joanne & Rath, Jan, *Mixed Embeddedness: (In)formal Economic Activities in the Netherlands*. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 23, 1999:2, 253; Ram, Monder & Sanghera, Balihar & Abbas, Tahir & Barlow, Gerald & Jones, Trevor, *Ethnic minority business in comparative perspective: the case of the independent restaurant sector*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 26, 2000:3, 495–510.
- 2 Portes, Alejandro, *Globalization from below: The Rise of Transnational Communities*. Princeton University, September 1997, transcom.ox.uk/working_paper.html [viitattu 26.9.2001]; Light & Gold 2000, 84, 105–106; Boissevain, Jeremy & Blaschke, Jochen & Grotenbreg, Hanneke & Joseph, Isaac & Light, Ivan & Sway, Marne & Waldinger, Roger & Werbner, Pnina, *Ethnic Entrepreneurs and Ethnic Strategies*, eds. Roger Waldinger & Howard Aldrich & Robin Ward, *Ethnic Entrepreneurs, Immigrant Business in Industrial Societies*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications 1990, 131–155; Granovetter, Mark, *The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs*, ed. Alejandro Portes, *The Economic Sociology of Migration. Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russel Sage Foundation 1995, 105–131; Portes, Alejandro, *Economic Sociology and Sociology of Immigration: Conceptual Overview*, ed. Alejandro Portes, *The Economic Sociology of Migration. Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russel Sage Foundation 1995, 1–41.
- 3 Granovetter, Mark, *The Strength of Weak Ties*. *American Journal of Sociology*, vol. 78, 1973:4, 1360–1380; Granovetter, Mark, *The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revited*, eds. Peter V. Marsden & Nan Lin, *Social structure and network analysis*. Beverly Hills/London/New York: Sage Publications 1983, 105–130; Granovetter 1995.
- 4 Sanders, Jimmy M. & Nee, Victor, *Immigrant self-employment: The family as social capital and the value of human capital*, *American Sociological Review*, vol. 61, 1996:April, 231–249; Light & Gold 2000.
- 5 Marokvasic, Mirjana, *Immigrants in Garment Production in Paris and Berlin*, eds. Ivan Light & Barminder Bhachu, *Immigration and Entrepreneurship. Culture, Capital and Ethnic Networks*. Transaction Publishers 1993, 75–96; Jones, Trevor & Barret, Giles & McEvoy, David, *Market Potential as a Decisive Influence on the Performance of Ethnic Minority Business*, ed. Jan Rath, *Immigrant Businesses. The Economic, Political and Social Environment*. Macmillan Press Ltd. 2000, 38–40.
- 6 Esim. Scase, Richard & Goffee, Robert, *The Entrepreneurial Middle Class*. London & Canberra: Groom Helm 1982.
- 7 Granovetter 1995.
- 8 Rath, Jan, *Introduction: Immigrant Businesses and their Economic, Politico-Institutional and Social Environment*, ed. Jan Rath, *Immigrant Businesses. The Economic, Political and Social Environment*. Macmillan Press Ltd. 2000, 5–6.
- 9 På väg mot egenföretagande. Bilaga till invandrapolitiska kommitténs slutbetänkande. Stockholm: Statens offentliga utredningar, Arbetsmarknadsdepartementet 1996:55, 31–32.
- 10 Arenius, Pia & Autio, Erkko, *GEM-Global entrepreneurship monitor*. Kansakuntien

- yrittäjyyspotentialiaali. Kymmenen maan vertaileva tutkimus. Suomen osaraportti. Culminatum, Kauppa- ja teollisuusministeriö, Tekninen korkeakoulu, yritysstrategian ja kansainvälisen liiketoiminnan laboratorio 1999, 8–9.
- 11 Arenius, Pia & Autio, Erkko & Kovalainen, Anne & Reynolds, Paul D., GEM – Global entrepreneurship monitor. 2001 Finnish executive report. Espoo: Helsinki University of Technology. Center for Technology Management Research Reports 2001:1, 1–9.
- 12 Blaschke, Jochen & Boissevain, Jeremy & Grotenbreg, Hanneke & Joseph, Isaac & Morokvasic, Mijana & Ward, Robin, European Trends in Ethnic Business, eds. Roger Waldinger & Howard Aldrich & Robin Ward, Ethnic Entrepreneurs. Immigrant Business in Industrial Societies. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications 1990.
- 13 Myrskylä, Pekka, Maassamuutto sekä Suomen ja Ruotsin välinen muuttoliike v. 1950–1975. Helsinki: Tilastokeskus. Tutkimuksia 1978:48, 18, 22–24 . Ks. myös Hanna Snellmanin artikkeli tässä kirjassa.
- 14 Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 2002. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, Väestö 2003:8, 7.
- 15 Salmio, Tiina, Kansainvälisen järjestelmän muutokset heijastuvat Suomen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikkaan. Helsinki: Työministeriö. Työpoliittinen aikakauskirja vsk. 43, 2000:2.
- 16 Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 2003. Helsinki: Tilastokeskus, SVT, Väestö 2004:6, 26–28.
- 17 Tilastokeskus. StatFin tietokanta 3.1.2005.
- 18 Maahanmuuttajayrittäjiksi katsottiin ne yrittäjät, jotka yritystä kaupparekisteriin ilmoitettaessa ovat olleet ulkomaan kansalaisia.
- 19 Joronen, Tuula & Ali, Abdullahi A., Maahanmuuttajien yritystoiminta Suomessa 1990-luvulla, toim. Marja-Liisa Trux, Aukeavat ovet – kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Juva: WS Bookwell Oy/Sitra 2000.
- 20 Joronen, Tuula & Salmenkangas, Mai & Ali, Abdullahi A., Maahanmuuttajien yrittäjyys Helsingin seudulla. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia 2000:2, 38–43.
- 21 Joronen & Salmenkangas & Ali, 50–51.
- 22 Joronen & Ali 2000:238, 235–239.
- 23 Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 2002, 26–28.
- 24 Joronen, Tuula, Afrikkalaisten maahanmuuttajien työllistymispolut, toim. Harry Schulman & Vesa Kanninen, Sovussa vai syrjässä? Ulkomaalaisten integroituminen Helsinkiin. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1997:12; Paananen, Seppo, Suomalaisuuden armoilla. Ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu. Helsinki: Tilastokeskus. tutkimuksia 228, 1999; Valtonen, Kathleen, The Integration of Refugees in the 1990s. Helsinki: Työministeriö, Työhallinnon julkaisu 1999; Jaakkola, Timo, Maahanmuuttajat ja etniset vähemmistöt työhönotossa ja työelämässä. Helsinki: Työministeriö. Työpoliittinen tutkimus Nro 218, 2000; Forsander, Annika & Alitolppa-Niitamo, Anne, Maahanmuuttajien työllistyminen ja työhallinto – keitä, miten ja minne? Helsinki: Työministeriö. Työhallinnon julkaisu 242, 2000; Forsander, Annika, Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Helsinki: Väestöliitto, Väestötutkimuslaitos D 39/2002.
- 25 Forsander 2002, 275–276.
- 26 Forsander 2002, 152–158.
- 27 Ulkomaalaiset ja siirtolaisuus 2002, 18-22; Ylänkö, Maaria, Measuring acceptance? – Inter-marriage levels as indicator of tolerance in the Finnish context of integration. Helsinki: The Population Research Institute. Yearbook of Population

- Research in Finland XXXVI 2000, 179–197.
- 28 Ulkomaalaislaki 22.2.1991/378, § 16 ja www.helsinki.fi/opintoasiainosasto/opintotuki/qualification.html 1.11.2004. Uuden ulkomaalaislain 30.4.2004/301 mukaan pysyvän oleskeluluvan voi saada neljän vuoden maassa oleskelun jälkeen edellyttäen, että henkilöllä on maahan muuttaessaan ollut oleskelulupa jatkuvaa maassa oleskelua varten.
- 29 J oronen & Ali 2000.
- 30 Wahlbeck, Östen, Turkish immigrant entrepreneurs in Finland: local embeddedness and transnational ties. eds. Maja Povrzanovic Frykman, Transnational spaces. Willy Brandt Conference Proceedings. Malmö: Malmö University – International Migration and Ethnic Relations 2004, 101–122.
- 31 Hautaniemi, Petri, Pojat. Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 41. Hakapaino Oy 2004; Tiilikainen, Marja, Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa. Tampere: Vastapaino Oy 2003.
- 32 Joronen, Tuula, Maahanmuuttajan työ on kahden kauppa, toim. Seppo Paananen, Maahanmuuttajien elämää Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus 2005.

Onko Suomessa vielä työväestöä?

Luokat ovat kuolleet! Uudet yhteiskunnalliset jaot syrjäyttävät luokkajaon! Yksilöllistyneessä yhteiskunnassa ei enää ole kollektiivisia identiteettejä. Olisi helppo esittää lisää vastaavia teesejä. Viime aikojen julkisessa keskustelussa – ja myös yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa on tuotu painokkaasti esiin ajatus luokkien katoamisesta. Näkemyksen mukaan yhteiskunnalliset jaot eivät enää ole taloudellisiin suhteisiin perustuvia luokkajakoja kuten ne olivat vielä teollisuusyhteiskunnassa. Nyt yhteiskunnallisten jakojen sanotaan johtuvan erilaisista kulttuurisesti määrittyneistä tekijöistä kuten sukupolvi, sosiaalinen sukupuoli tai etnisyys.

Onko luokka kuollut, olemmeko siirtyneet aikaan, jossa yhteiskunnalliset jaot määrittyvät olennaisesti muutoin kuin luokan välittämänä? Tuoreessa yhteiskunnallisia jakoja koskevassa kirjassaan brittiläinen sosiologi Geoff Payne¹ toteaa, että itse asiassa kaikki jaot johtavat meidät tarkastelemaan aina eriarvoisuutta. Tämä puolestaan johdattaa meidät pohtimaan yhteiskunnan kerrostuneisuutta. Payne korostaa, että sosiaaliset jaot kytkeytyvät monin tavoin toisiinsa. Esimerkiksi luokka tai sukupuoli vaikuttaa etnisyyden tai iän kokemukseen. Samoin etnisyys ilmenee eri tavoin luokka-asemissa. Yhteiskunnalliset jaot eivät ole annettuja, vaan ne muotoutuvat ja vaikiintuvat ihmisten toiminnan tuloksena. Siirtyminen yhteiskunnallisiin jakoihin perustuvasta ryhmästä toiseen on vaikeaa. Yhteiskunnalliset jaot synnyttävät yhteisesti jaettua identiteettiä samaan ryhmään kuuluvien kesken. Identiteetti ilmaistaan usein eron tekemisenä toiseen ryhmään. Tästä ovat uskonnolliset ryhmät hyviä esimerkkejä. Yksilöillä ei ole kuitenkaan mitään

yhtä kaiken kattavaa identiteettiä. Identiteetit vaihtelevat jakojen ja tilanteiden mukaan. Luonteeltaan jaot ovat ajallisesti kestäviä. Niitä ylläpitävät kulttuuriset käytännöt, sosiaaliset instituutiot ja ihmisten keskinäinen vuorovaikutus.

Luokkatutkimusta koskeva teoreettinen maisema on muuttunut. Perinteisten marxilaisten ja weberiläisten näkemysten rinnalle on noussut uusia tulkintoja, ja luokkatutkimuksen relevanssista käydään vilkasta keskustelua. Seuraavassa pohdin luokkatutkimuksen merkitystä 2000-luvun alussa. Esittelen tulkintoja nykypäätöksen luokkasuhteista ja analysoin Suomen luokkarakenteen muutoksia. Lopulta kysyn, vieläkö luokkakäsitys kykenee selittämään yhteiskunnallisia jakoja globalisoituvassa tietoyhteiskunnassa. Empiiriset analyysit perustuvat vuosina 1981 ja 2000 koottuihin 18–65-vuotiaita koskeviin edustaviin tutkimusaineistoihin.²

Luokkatutkimus

Keskustellessamme luokista meille tulee ensin mieleen koululuokat tai juni- en ensimmäinen ja toinen luokka. Joskus 1500-luvulla luokan käsitettä käytettiin luonnontieteellisenä jakokäsitteenä. Teollistumisen ja palkkatyöläistymisen myötä luokan käsitettä ryhdyttiin käyttämään myös yhteiskunnallisena jakokäsitteenä. Keskiluokasta puhuttiin ensi kerran 1790-luvulla. Tuolloin sillä viitattiin tehtailijoihin, jotka kuvasivat itseään keksiluokkana erotukseksi aatelistosta ja rahvaasta. Työväenluokasta puhuttiin teollistumisen uhreina 1830-luvulta lähtien³. Tänäpä yhteiskuntaluokka on yksi sosiologian keskeisistä käsitteistä, ja luokkatutkimus sosiologian tärkeä osa-alue.

Yhteiskuntaluokista puhuminen on Suomessa ollut poliittisesti latautunutta. Taustalla on maamme historia. Luokkavastakohtaisuudet johtivat

osaltaan veriseen sisällissotaan vajaa sata vuotta sitten. Sodan haavojen arpeutumien on tehnyt luokasta niin vaikeasti kohdattavan käsitteen. Vielä 30 vuotta sitten yhteiskuntaluokista puhumista pidettiin jotenkin sopimattomana. Luokka yhdistettiin oikopäätä politiikkaan, vasemmistolaisuuteen ja johonkin, josta oli paras vaieta. Myös yhteiskuntatieteissä luokkatutkimukseen suhtauduttiin pitkään varauksellisesti. Vaikka Heikki Waris toteutti uraauurtaneen sosiaalista kerrostuneisuutta koskevan tutkimuksensa jo 50 vuotta sitten⁴, ja vaikka 1950-luvulla kommunistisen puolueen toimesta tutkittiinkin työväenluokan asemaa, vasta 1980-luvulta alkaen meillä on tehty laajemmin Suomen luokkarakennetta koskevaa tutkimusta.⁵

Sosiologisessa keskustelussa yhteiskuntaluokka on yksi kaikkein klassisimmista käsitteistä. Marxin ja Weberin tuotannossa luokka-analyysillä on keskeinen sija. Modernin yhteiskunnan jakoja tulkittiin nimenomaan luokkakäsitteiden avulla. Britanniassa luokka-analyysi legitimoiti 1960-luvulla koko akateemisen sosiologian⁶. Työväenluokan asemaa tarkastellut luokka-analyysi osoitti, että sosiologialla on jotakin olennaista sanottavaa tärkeistä yhteiskunnallisista kysymyksistä.

Kommunistisen manifestin alussa Marx ja Engels⁷ toteavat lakonisesti, että tähänastisen yhteiskunnan historia on ollut luokkataistelujen historiaa. Sortaja ja sorretti ovat aina olleet vastatusten ja käyneet keskeytymättömiä kamppailua. Porvariston aikakausi poikkeaa aiemmista kuitenkin siinä, että se on yksinkertaistanut luokkavastakohdat, yhteiskunta jakautuu aiempaa selvemmin kahteen vastakkaiseen luokkaan porvaristoon ja proletariaattiin. Tekijät toteavat myös, että porvaristo on esittänyt historiassa kumoksellista roolia. Se on hävittänyt vanhat alistuksen suhteet ja asettanut niiden sijaan pelkistetyn taloudellisen riiston. Samalla se on riisunut pyhyyden monilta vanhoilta toimituksilta ja pelkisti ne puhtaiksi rahasuhteiksi⁸. Porvariston valta ei jatku loputtomiin. Se tuottaa suurteollisuuden kehityk-

sen myötä omat haudankaivajansa. Marxin ja Engelsin mukaan porvariston häviö ja proletariaatin voitto olivat väistämättömiä.

Poliittisen taloustieteen kritiikissään Marx osoitti, että kapitalistisen tuotantotavan lainalaisuudet tuli ymmärtää historiallisesti määräytyneinä tuotannon ja uusintamisen tapoina. Tästä seurasi, että myös kapitalismin luokkasuhteet kytkeytyivät kapitalistisen yhteiskunnan erityiseen muotoon⁹. Kapitalismissa keskeiset luokat olivat tuotantovälineet omistava porvaristo ja palkkatyötä tekevä työväenluokka. Marxin ajattelussa työväenluokan historiallisena tehtävänä oli kapitalistisen riiston lopettaminen ja sellaisen yhteiskunnan rakentaminen, joka mahdollisti vapaan persoonallisuuden kehittymisen.

Max Weberin mukaan luokka-asema oli tyypillinen mahdollisuus tavaroiden saantiin, ulkoisen elämänaseman saavuttamiseen ja sisäisen tyydytyksen löytämiseen markkinoita käyttäen. Luokat olivat samoissa luokka-asemissa olevia ihmisryhmiä. Weber erotti kaikkiaan neljä yhteiskuntaluokkaa: 1) työväestö, 2) pikkuporvaristo, 3) sivistyneistö (omaisuudeton) ja 4) etuoikeutetut luokat (omistuksen tai sivistyksen perusteella). Weber ei tarkastellut yhteiskunnallisia jakoja vain taloudellisten suhteitten alueella vaan kiinnitti huomiota myös talouden ulkopuolisiin jakoihin. Kaikki yhteiskunnalliset jaot eivät palautuneet taloudellisiin suhteisiin.¹⁰

Ristiriitaiset luokka-asetat

Amerikkalaisessa sosiologiassa yhteiskunnan rakennetta on lähestytty kerrostumateoreettisesti. Yksikertaisesti tämä tarkoittaa sitä, että yhteiskunta jakaantuu erilaisiin kerrostumiin. Jakoja ei lähestytä tuotannon sosiaalisista suhteista, vaan ryhmitykset ovat asteittaisia ja perustuvat esimerkiksi koulutukseen tai tuloihin.

Amerikkalainen sosiologi Erik Olin Wright on kiistämättä yksi aikamme merkittävimmistä luokkateoreetikoista. Kirjassaan *Class, Crisis and the State* Wright¹¹ rakensi kehittynyttä kapitalismia kuvaavan teoriansa omistussuhteiden, työelämän valta- ja auktoriteettisuhteiden sekä työn itsenäisyyden pohjalta. Teoriassaan Wright yhdisti aineksia Marxin ja Weberin ajattelusta kuvatakseen 1970-luvun teollisuusyhteiskuntaa.

Vuonna 1997 ilmestyneessä kirjassa *Class Counts* Wright¹² esittää täsmennetyn version luokkateoriastaan. Wrightin uuden teorian lähtökohtana on Marxilta omaksuttu ajatus riistosta luokkasuhteiden keskeisenä nimittäjänä. Palkkatyöläisten sisäistä eriytymistä analysoidaan työelämän valta- ja auktoriteettisuhteiden jakaantumisen sekä ammattitaitovaatimusten (koulutus) avulla. Manageriaaliset (liikkeenjohtoon kuuluvat) ryhmät erotetaan muista palkkatyöläisistä päätöksentekovallan ja työnjohtauktoriteetin jakautumisella. Jäljelle jääneestä ryhmästä erotetaan asiantuntijat käyttäen hyväksi koulutusta ja ammattitaitoa kuvaavaa ammattiluokitusta. Asiantuntijat toimivat tyypillisesti sellaisissa tehtävissä, jotka edellyttävät korkeakoulututkintoa. Lopulta työläiset jaetaan koulutuksen perusteella kahtia, ammattitaitoiisiin ja ammattitaidottomiin työläisiin. Ammattitaidottomiin työläisiin kuuluvat ne, joiden työ ei edellytä lainkaan ammattikoulutusta. Wrightin luokkateoria tarkastelee siis työnjaollisia asemia, ei yksilöitä.

Wrightin luokkarakennetypologia

Kapitalistit	Eksperttijohtajat	Koulutetut johtajat	Kouluttamattomat johtajat
Pientyönantajat	Eksperttityönjohto	Koulutetut työnjohtajat	Kouluttamattomat työnjohtajat
Pikkuporvaristo	Asiantuntijat	Ammattitaitoiset työläiset	Ammattitaidottomat työläiset

Wrightin mallissa esimerkiksi kapitalistilla tarkoitetaan työnantajaa, jonka palveluksessa on vakituisesti yli 10 työntekijää. Pikkuporvaristoon luetaan maanviljelijät ja muut perheyrittäjät. Eksperttijohtaja taas on korkeakoulututkinnon suorittanut, joka asemansa nojalla tekee työpaikkaa koskevia päätöksiä ja jolla on alaisia. Työläiset tekevät suoritustason töitä työnjohdon valvonnassa. Empiirisessä tutkimuksessa nämä luokkaryhmät operationalisoitiin käyttäen muuttujia, jotka kuvaavat ammattiasemaa, palkatun työvoiman määrää, organisatorista päätöksentekoa, työnjohtajuutta, koulutusta ja ammattia.

Luova luokka ja trans-nationaali kapitalistiluokka

Yksi tuoreimmista luokkateoreettisista puheenvuoroista on amerikkalaisen maantieteilijän ja yritysconsultin Richard Floridan tutkimus *The Rise of the Creative Class*¹³. Kirjassaan hän esittää teesin, että kehittyneimmissä yhteiskunnissa uudeksi keskeiseksi voimaksi on nousemassa ”luova luokka”.

Florida lähtee ajatuksesta, että luovuuden taloudellinen merkitys kasvaa nopeasti. Tästä puolestaan seuraa muutoksia yhteiskuntien rakenteisiin. Uuden luokan merkityksen kasvua korostavat monet tekijät. Ensinnäkin uudessa taloudessa innovaatioiden vaikutus talouskasvun taustalla on lisääntynyt. Tässä suhteessa juuri innovaatioita tekevät työntekijät ovat strategisessa asemassa. Näin keskeiset ammattiryhmät muodostavat luovan luokan, jonka työ ja elämäntapa luonnehtivat koko yhteiskuntaa.

Luova luokka, creative class, koostuu kahdesta ammattiklusterista: superluovat professionaalit (super creative core) ja luovat asiantuntijat (creative professionals). Luokkarakenteessa voidaan lisäksi erottaa palveleva luokka (service class), perinteinen työväenluokka sekä maanviljelijät. Tyypillisiä super-

luovia professionaaleja ovat esimerkiksi ohjelmoijat, tutkijat ja taiteilijat.

Floridan luokkamalli perustuu ammattiteille. Ensimmäisenä luokkia erottavina tekijöinä Florida käyttää työn sisältöjä. Lisäksi luokittelussa käytetään hyväksi aluekehityksen analyysiä sekä erityisiä luovuus-, taiteellisuus- ja hoimaindeksijä. Ammatteihin liittyvät manageriaaliset asemat kyllä huomioidaan, mutta niitä ei käytetä luokkajaon kriteerinä. Florida korostaa luovan luokan merkitystä työkuultuuriin muovaajana. Luova luokka ei sitoudu yhteen työnantajaan. Se etsii jatkuvasti uusia haasteita, toteuttaa projekteja ja samalla itseään. Luova luokka on riippumattomampi suhteessaan työnantajiin kuin perinteinen keskiluokka.

Globalisaatio muovaa monin tavoin myös luokkasuhteita. Leslie Sklair¹⁴ esittää, että uusi hallitseva luokka on trans-nationaali kapitalistiluokka (TNC). Luokka pyrkii toimillaan ratkaisemaan kaksi maailmanlaajuista kriisiä. Ensimmäinen näistä on luokkasuhteiden polarisoitumisen kriisi, samanaikainen köyhtyminen yhtäällä ja vaurastuminen toisaalla. Toinen kriisi taas koskee koko systeemin kestävästä kehityksestä, eli miten ratkaista ekologinen kriisi.

Kapitalistiluokassa on kyse niistä, jotka omistavat ja valvovat tuotantovälineitä, jakoa ja vaihtoa globaalissa mittakaavassa. Sklairin mukaan voidaan erottaa keskeinen ”sisäpiiri” (inner circle), joka tekee koko systeemiä koskevia päätöksiä. Samalla sisäpiiri yhdistää jäseniään yhteisöissä, maissa, kaupungeissa monin tavoin. Keitä trans-nationaaliin kapitalistiluokkaan sitten kuuluu? Luokka jakaantuu sisäisesti neljään ryhmittymään, jotka ovat:

1. TNC johtajat ja näiden alueelliset johtajat (the corporate fraction)
2. globalisaatiota edistävät byrokraatit ja poliitikot (the state fraction)
3. globalisaatiota edistävät professionaalit (the technical fraction)
4. media ja myyntihenkilöstö (the consumerist fraction)

Uusi kapitalistiluokka on jo lähtökohtaisesti trans-nationaali. Ensinnäkin jäsenten taloudelliset intressit linkittyvät globaalisti ei niinkään paikallisesti tai yksittäisen kansallisvaltion tasolla. Voidaan puhua osakkeenomistajavetoisesta kasvumallista. Toiseksi TNC pyrkii saamaan haltuunsa taloudellisen kontrollin työpaikoilla, poliittisen kontrollin kansallisessa ja kansainvälisessä politiikassa ja kulttuuris-ideologisen kontrollin arkielämässä globaalien kilpailu- ja kulutusretoriikkojen avulla. Kolmanneksi luokan jäsenillä on pikemmin ulospäin suuntautunut globaali- kuin sisäisesti suuntautunut paikallinen perspektiivi tärkeimpiin taloudellisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin kysymyksiin. Lopulta luokan jäseniä yhdistää samanlainen elämäntyyli: korkea koulutustaso sekä kalliiden tavaroiden ja palveluiden kulutus.

Sklairin hahmottama luokkatypologia on sosiologisesti varsin ohut. Hän ei keskustele luokkateorian kysymyksistä ja TNC:n ryhmät tulevat annettuihin. Sklair ei pohdi juuri lainkaan omistajuuteen ja hallintaan liittyviä sosiaalisia suhteita. Palkatut managerit eivät asemoidu samalla tavalla kuin omistajat. Kirjoittaja korostaa vahvasti luokan yhteisiä intressejä, mutta teesi jää ilmaan. Ristiriitaisia elementtejä ei nosteta lainkaan esiin. Sklairin sosiologisesti kiinnostavin teesi on, että globalisaatiossa on kyse tietoisesta yhteiskunnallisen muutoksen prosessista, jolla on omat toimijansa. TNC on globalisaation edistäjä, ja siksi siitä onkin tulossa uusi maailmanlaajuinen hallitseva luokka

Luokkatutkimuksen perättäiset kehät

Luokkateoriat keskittyvät yleensä luokkarakennetutkimukseen. Luokkatutkimusta onkin perustellusti arvosteltu siitä, että monesti siinä analysoidaan yhteiskuntia käsittein, joita ihmiset eivät tunnista. Tutkijat tekevät ryhmityksiä, jotka ovat etäällä ihmisten arjen kokemuksista. Tällainen kritiikki on

oikeutettua, jos luokkatutkimus pelkistyy vain luokkarakennetutkimukseksi. Luokkatutkimus olisikin nähtävä monia tutkimuksen tasoja ja kohteita sisältävänä kokonaisuutena.

Wrightin johtamaa kansainvälistä vertailua Suomessa toteuttanut Luokka-projekti on kuvannut tätä tutkimuskokonaisuutta luokkatutkimuksen perättäisten kehien idealla¹⁵. Voimme puhua myös luokkatutkimuksen tasoista (taulukko 1). Tällöin luokkatutkimuksessa liikutaan luokkarakenneanalyysistä luokkatilanteen tutkimukseen. Tämän jälkeen tarkastellaan tietoisuuden ja järjestäytymisen kysymyksiä. Lopulta päädytään luokkien ja yhteiskunnallisten voimien muodostumisen tutkimukseen.

Taulukko 1. Luokkatutkimuksen tasot.

- | | |
|----|--|
| 1. | Luokkarakenne |
| - | luokkajaan kriteerit |
| - | luokkarakennekuvaus |
| 2. | Luokkatilanne |
| - | uusintamistilanteen ja toimintaehtojen kokonaisuus |
| 3. | Luokkatietoisuus |
| - | kokemus ja yhteiskuntakuva |
| 4. | Järjestäytyminen |
| - | poliittinen- ja ammatillinen organisoituminen |
| 5. | Luokat ja valtio |
| - | poliittisten voimien muotoutuminen |

Omaksumamme lähestymistavan mukaan tutkimus on aloitettava luokkarakennetarkastelulla. Seuraavaksi tutkimus on kohdistettava luokkatilanteen rakenteistumisen sekä uusintamistilanteen analysointiin. Vasta tämän vaiheen jälkeen voidaan perustellusti tutkia tietoisuutta ja järjestäytymistä. Lopulta tutkimus kohdistuu luokkien ja yhteiskunnallisten voimien muotoutumiseen. Keskeisellä sijalla tässä on luokkien ja valtion välisen suhteen tar-

kastelu. Jos haluamme kattavaa ja teoreettisesti kestävää luokkatutkimusta, edellyttää se kaikkien tasojen huomioimista. Tutkimuksen kuhunkin vaiheeseen liittyy joukko käsitteellisiä edellytyksiä ja osaongelmia. Samoin jokaisella tasolla on omia teoreettisia ongelmiaan. Niinpä teorian tasosiirtymät luokkarakenteesta tietoisuuden analyysiin ja edelleen yhteiskunnallisten voimien muotoutumisen analyysiin merkitsevät luokkatutkimuksen monimutkaistumista. Edelleen siirtymät merkitsevät erilaisten empiiristen aineistojen hyödyntämistä¹⁶.

Luokkatutkimuksen tasojen, tai perättäisten kehien, huomioiminen merkitsee monien luokka-analyysin ongelmien ratkaisua. Tutkimus ei jää pelkäksi luokkarakennekuvaukseksi. Luokkarakenne asemoituu pikemminkin lähtökohdaksi, jonka pohjalta vasta voidaan siirtyä varsinaisten luokkasuhteiden analyysiin. Luokkatietoisuuden tutkimus ei ole pelkkää äänestyskäyttäytymisen- ja järjestökiinnittymisen analyysia, vaan siinä huomioidaan myös työn tietoisuutta rakenteistava vaikutus. Lopulta luokkien ja yhteiskunnallisten voimien muotoutumisen välistä suhdetta voidaan tarkastella eri ryhmien konkreettisten luokkatilanteiden ja kokemusten perusteella. Seuraavassa esityksessä pidättäydyn luokkarakenteen ja luokkatilanteen tasolla. Luokkakokemuksen ja organisoitumisen analyysi edellyttäisi laajemman esityksen kuin mihin tässä on mahdollista.

Luokan kuolema

Teoreettisessa keskustelussa ja tutkimusotteissa on löydettävissä erilaisia kausia. Luokkatutkimus eli 1970-luvulla kukoistuksen aikaa. Tuolloin suoraan tulvi toistensa kanssa kilpailevia Marxin ajattelulle pohjautuneita luokateorioita¹⁷. Keskiluokkia koskenut keskustelu hallitsi puolestaan 1980-lu-

vun teoreettista maisemaa¹⁸. Viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana monet tutkijat ovat väittäneet, että luokka on kuollut. Kriitikot sanovat, että yhteiskuntaluokan käsite ei enää kykene selittämään yhteiskunnallisia jakoja samalla tavoin kuin teollistumisen aikana, tai vielä fordismin kultakautena 1960-luvulla. On huomautettu muun muassa siitä, että uudet sosiaaliset jaot ovat lisänneet merkitystään, luokka-aseman ja yhteiskunnallisen toiminnan välinen suhde on heikentynyt, ja yritysten omistussuhteet ovat muuttuneet. Luokan sijaan yhteiskunnallisia jakoja selittää esimerkiksi sukupuoli, sukupolvi, etnisyys tai uskonnollinen vakaumus.¹⁹

Elämme uudelleen järjestäytyvän ja globaalin kapitalismin aikaa. Tämä on näkynyt yhteiskunnallisen eriarvoisuuden kasvuna niin maapallon eri alueiden välillä kuin yksittäisten maiden sisällä. Esimerkiksi Suomessa tulo- ja varallisuuserot ovat kasvaneet selvästi viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana. Aikamme hegemoninen poliittinen ilmasto painottaa kuitenkin yhteiskuntaluokkien merkityksen olennaista vähentymistä ja jopa luokan suoranaista kuolemaa. Talouden ensisijaisuutta korostavilla politiikan areenoilla ei ole tilaa luokkaintresseille. Poliitiikka merkitsee yhä useammin vain sopeutumista talouden pakoille, jotka ovat kaikille samoja. Huoli kansainvälisen kilpailukykyämme turvaamisesta on yhteinen, millään luokalla ei yksinkertaisesti voi olla omia erillisintressejään. Poliittisilla luokilla ei ole tilaa toimia.

Post-modernin voittokulkua korostanut ajattelu 1980–1990-luvuilla suhtautui hyvin kriittisesti luokkatutkimukseen. Yhteiskuntaluokka nähtiin tyyppillisesti modernin tuotteena ja moderniin aikaan kiinnittyneenä ilmiönä. Post-modernissa yhteiskunnallisten jakojen luonne muuttuu tyystin. Etenkin luokka menettää merkityksensä sekä yhteiskunnallisten jakojen perustana että identiteetin lähteenä. Post-modernin ymmärryksen mukaan yhteiskunta ei yksinkertaisesti enää rakennu samalla tavalla kuten se rakentui teollisuusyhteiskunnassa. Yhteiskunnallisia jakoja on kyllä olemassa, mutta

ne perustuvat pikemminkin ihmisten kulttuuriin määrityksiin ja merkityksenantoihin kuin tuotannollisiin suhteisiin.

Sosiologiassa luokan kuolemasta on keskusteltu pitkään. Jo yli 40 vuotta sitten tunnettu amerikkalainen sosiologi Robert Nisbet²⁰ esitti, että hyvinvoinnin kasvu, sosiaalipalvelujen paraneminen, koulutuksen laajentuminen ja teknologian kehitys lisäävät yhteiskuntien homogenisoitumista. Samalla yhteiskunnallisten jakojen merkitys vähenee. Erityisesti tämä koskee luokajakaoa. Viime vuosikymmenen alussa luokan kuolemasta käytiin jälleen vilkasta väittelyä. Tuolloin luokan kuolemista perusteltiin mm. äänestyskäyttäytymisen muutoksilla. Tutkimukset osoittivat, että perinteinen luokan ja yhteiskunnallisen tietoisuuden välinen kytkös olisi katkennut. Toisaalla taas väitettiin, että erityisesti luokkaidentifikaatio olisi romahtanut²¹. Samalla yhteiskunnallisen kerrostuneisuuden perusta siirtyisi sosio-ekonomisista jaoista kohti kulttuurisia jakoja²². Ajatuksen mukaan elämäntyyli ja kulutus muodostavat uusia kerrostumia tuotannollisten asemien sijaan. Muutosten seurauksena perinteinen tuotantosuhteisiin kiinnittynyt luokka-analyysi menettää selitysvoimansa.

Toisaalta sosiologit väittävät, että yhteiskuntaluokka heijastuu edelleen väkevästi ihmisten arjen ehtoihin. Tuoreessa artikkelissaan John Goldthorpe osoittaa, kuinka luokka-asema vaikuttaa suoraan ihmisten taloudellista turvallisuutta, vakautta ja odotuksia koskeviin kokemuksiin Britanniassa²³. Esimerkiksi työttömyyskokemukset ovat huomattavasti yleisempiä työväenluokkaisissa asemissa kuin keskiluokassa. Goldthorpe osoittaa edelleen, että eri luokkaryhmien väliset tuloerot ovat kasvaneet vuosien 1975 ja 1999 välillä. Hänen johtopäätöksensä on, että luokka-asema määrittää edelleen merkittävällä tavalla ihmisten taloudellisen olemisen edellytyksiä.

Luokan kuolemista ennustaneet teoreettiset kannat ovat yleensä perustuneet hyvin yksinkertaiseen näkemykseen luokka-analyysistä. Sen mukaan

luokkatutkimus on pääosin luokkarakenteen ja luokka-asemien analyysiä. Näitä koskevista muutoksista on suoraan johdettu väite koko tutkimusalueen merkityksestä. Itse asiassa luokkatutkimus muodostaa kokonaisuuden, jonka kohde on huomattavasti laajempi kuin pelkkä luokkarakennetutkimus. Kuten Raimo Blom²⁴ on osuvasti huomauttanut, olisi kiinnostavaa nähdä tuloksia tutkimuksista, jotka selittävät yhteiskunnallista eriarvoisuutta ilman viittauksia yksilöiden tai ryhmien asemaan tuotantosuhteissa.

Suomen luokkarakenteen muutos

Millainen on 2000-luvun Suomi luokkatutkimuksen näkökulmasta? Voidaanko yhteiskunnallisia jakoja ja yhteiskunnallisia eroja selittää luokkakäsityksen avulla, vai onko luokka kuollut? Sosiologian klassikkojen, erityisesti Marxin, mukaan yhteiskunnallinen eriarvoisuus perustui tuotantosuhteille. Nyt kysytään, tuottavatko työmarkkinat enää samalla tavalla eriarvoisuutta kuin joskus sata vuotta sitten. Taloudellinen eriarvoisuus näkyy ennen muuta tulojen ja varallisuuden jakaantumisessa. Tuoreet tilastot osoittavat, että luokka ja toimeentulo ovat edelleen vahvasti kytköksissä toisiinsa. Näyttää siltä, että tuloerot ja etenkin varallisuuteen perustuvat erot ovat kasvussa.

Tilastokeskuksen tietojen mukaan sekä tulo- että varallisuuserot ovat kasvaneet Suomessa 1990-luvun aikana. Tuloerot laskivat Suomessa käytännössä 1970–1980-lukujen ajan. Tätä selitti yhtäältä harjoitettu tulopolitiikka ja toisaalta progressiivinen verotus. Viime vuosikymmenen alun talouslama ja sitä seurannut käänne talouspolitiikassa merkitsivät muutoksia tulonjaossa.

Taulukko 2. Tuloerojen kehitys Suomessa vuosina 1990–2000.

Pienin desiili		Suurin desiili	
1990	2000	1990	2000
4,9	4,3	18,1	23,2

Pienimmän tulokymmenyksen osuus kaikista tuloista kasvoi vakaasti aina 1970-luvun alusta, samaan aikaan kaikkein suurituloisimpien osuudet kasvoivat suhteessa tätä vähemmän. Talouslama muutti tilannetta. Tuloeroja kuvaava gini-kerroin oli vuonna 1990 bruttotuloista laskettuna 25,5, kymmenen vuotta myöhemmin se oli 31,2. Tuloerojen kasvu oli tätäkin nopeampaa, jos huomioon otetaan myös yrittäjätulot. Tuotannontekijätuloista laskettu gini-kerroin kasvoi samana aikana 38,9:stä aina 47,2:een.

Tilastokeskuksen vuoden 1998 varallisuustutkimuksen mukaan²⁵ kotitalouksien kokonaisvarallisuus kasvoi 27 prosenttia vuodesta 1994 vuoteen 1998. Pitkään jatkunut talouskasvu vaurastutti erityisesti yrittäjätalouksia. Selvästi vähemmän koheni palkansaaajien varallisuus. Työttömien ja muiden ammatissa toimimattomien kotitalouksien varallisuus suorastaan pienentyi.

Suurin osa suomalaisten varallisuudesta on asunto-omaisuutta (66 prosenttia). Omistusasunnoilla on Suomessa ollut varallisuuseroja tasaava vaikutus. Asuntovarallisuus lisääntyi viime vuosina eniten hyvätuloisilla. Ylimmän tulokymmenyksen kotitalouksista 92 prosenttia asui omistusasunnossa, mutta pienituloisista vain joka neljäs. Pörssiosakkeita ja rahastosijoituksia oli vuonna 1998 kaikkiaan noin 600 000 kotitaloudella, kun vuoden 1994 tutkimuksen vastaava luku oli noin 440 000. Kaikkia kotitalouksia kohden laskettuna sijoitukset olivat keskimäärin 4 000 euroa. Sijoittajataloudella pörssiosakesalkun arvo oli keskimäärin 15 000 euroa. Suurimmat pörssisijoitukset olivat yrittäjillä ja ylemmillä toimihenkilöillä. Yli puolet sijoittajatalouksista oli ylempiä toimihenkilö- tai eläkeläistalouksia.²⁶

Suomen luokkarakenteen kehitystä tutkineen Risto Alapuron mukaan perinteinen, omavaraisuutta korostanut, maataloustuotannon malli säilyi maassamme eurooppalaisittain tarkasteltuna pitkään. Maata viljeltiin perheen vuotuisia tarpeita varten, eikä markkinoilla ollut tärkeää sijaa taloudenpidossa. Teollistuminen ajoittui yksin maatalouden kaupallistumisen kanssa. Näin teollisuus- ja maatalousproletariaatti kasvoivat yhtä aikaa²⁷. Itse asiassa 1800-luvulla maatalouden murros vaikutti luokkarakenteeseen vahvemmin kuin teollistuminen. Viime vuosisadan lopun köyhälistö oli nimenomaan maalaisköyhälistöä.

Kapitalistiset yhteiskuntasuhteet syrjäyttivät säätyläistön vallan vasta 1800-luvun lopussa, jolloin keskeisimmät yhteiskunnalliset ristiriidat perustuivat vielä maanomistukseen, ei teollisuustyöläisten ja yrittäjien väliin juopaan. Viime vuosisadan alussa Suomi oli sääty-yhteiskunta, jossa tärkeimpiä yhteiskunnallisia asemia pitivät hallussaan hyvin kapeat aateliston ja papiston ryhmittymät, joiden osuus väestöstä oli vähemmän kuin puoli prosenttia. Samaan aikaan yli 70 prosenttia kaikista oli säätyjen ulkopuolella.

Suomi oli maatalousyhteiskunta vielä 1960-luvun alussa, ja palvelut työllistivät vähemmän työvoimaa kuin maa- ja metsätalous. Modernisoitumisen murros tapahtui vasta saman vuosikymmenen lopussa. Suomi palkkatyöläistyi nopeasti noin 15 vuoden aikana. Tuon ajan aikuisikäinen, taloudellisesti aktiivinen sukupolvi muutti runsaan 10 vuoden aikana maalta kaupunkeihin ja pientiloilta suoraan palveluelinkeinoihin ja tehtaisiin. Muutoksen nopeutta kuvaa se, että jo 1970-luvulla yli puolet maamme ammatissa toimivista sai toimeentulonsa palveluista.

Suuri murros muovasi luokkarakennetta ainakin kolmessa suhteessa. Ensinnäkin maanviljelijöiden osuus putosi yli neljänneksestä runsaaseen kymmeneen prosenttiin ammatissa toimineista. Toiseksi, palkkatyötä teke-

vän keskiluokan määrä lähes kaksinkertaistui. Kolmas tärkeä muutos on se, että (teollisuus)työväestön määrä kasvoi vain vähän. Lisäksi on syytä panna merkille, että ammatissa toimivan väestön määrä kasvoi koko 1960-luvun ajan.²⁸

Yleisesti ottaen vajaa 20 vuotta on lyhyt aika luokkarakenteen muutoksen kannalta, sillä yhteiskunnallinen työnjako on liikkeissään suhteellisen jäykkä. Suomalaisen yhteiskunnan kehitys 1960-luvulla kuitenkin osoitti, että nopean taloudellisen rakennemuutoksen aikana rajujakin heilahduksia voi tapahtua jopa yhdessä vuosikymmenessä. Nykyinen Suomi on keskiluokainen palkkatyöläisyhteiskunta. Yli 80 prosenttia ammatissa toimivista on palkkatyöläisiä ja loput yrittäjiä. Yrittäjien määrä on laskenut hienoisesti vuodesta 1981, jolloin yrittäjiä oli kaikkiaan 21 prosenttia ammatissa toimivista.²⁹ Samalla yrittäjäväestön rakenne on muuttunut. Viljelijöiden osuus on laskenut koko ajan, ja palvelusektorin yrittäjyys on lisääntynyt. Vuonna 2002 noin 40 prosenttia palkkatyöläisistä lukeutui keskiluokkaan. Yrittäjät mukaan luettuna keskiluokan osuus on yli puolet ammatissa toimivista.

Taulukko 3. Suomen luokkarakenne sukupuolittain vuosina 1981 ja 2002 (%).

	1981		2002		1981	2002
	Miehet	Naiset	Miehet	Naiset	Yhteensä	Yhteensä
Johtajat	22	10	20	8	15	13
Työnjohtajat	7	5	18	14	6	16
Asiantuntijat	3	2	10	10	3	10
Ammattitaitoiset. työläiset	35	17	30	23	26	26
Ammattitai- dottomat työläiset	32	67	22	45	50	34
Yhteensä	100	100	100	100	100	100
N	382	399	850	912	781	1761

Lähde: European Social Surveyn (ESS) 2002 aineistot.

Taulukossa kolme on kuvattu Suomen luokkarakenne 2000-luvun alussa palkkatyöläisten osalta. Kaikkiaan 60 prosenttia palkkatyöläisistä sijoittuu edelleen työväenluokkaan ja loput keskiluokkasiin ryhmiin. Koko ammatissa toimiva väestö mukaan lukien työväenluokkaan kuuluu noin puolet ammatissa toimivista. Työelämää koskevien tilastojen perusteella tiedämme, että palkkatyöläisistä jokseenkin puolet on naisia. Onkin syytä kysyä, miten kuva Suomen luokkarakenteesta muuttuu, kun luokkarakennetta analysoidaan sukupuolittain.

Tilastot osoittavat, että miehet ovat naisia useammin yrittäjiä. Miehistä yrittäjinä toimii lähes kaksi kertaa niin moni kuin naisista. Miehet työskentelevät selvästi naisia useammin myös johtotehtävissä. Vuodesta 1981 vuoteen 2002 sukupuolten sijoittuminen eri luokkaryhmiin on muuttunut jonkin verran. Tällä hetkellä naisia on aiempaa selvästi enemmän johtotehtävissä. Naisten määrä niin työnjohtotehtävissä kuin asiantuntijatoimissakin on kasvanut 1980-luvun alkuun verrattuna. Sen sijaan ylemmän johdon (ekspertti-johtajat) osuus on vähän laskenut molempien sukupuolten osalta. Johtajien ja asiantuntijoiden osuus on jokseenkin sama miesten ja naisten ryhmissä. Tarkka analyysi kertoo, että naisia onkin yli puolet aineistomme asiantuntijoista, myös keskijohdosta jokseenkin puolet on naisia. Muutosten taustalla on nähtävissä ennen muuta koulutuksessa tapahtuneet muutokset.

Luokkarakenteen sukupuolittainen eriytyminen kertoo yhteiskunnallisen työnjaon sidonnaisuudesta sukupuoleen. Samalla se kertoo sukupuolten välisen tasa-arvon muutoksista. Voidaan ajatella, että mitä tasaisemmin erilaiset hierarkkiset asemat ovat jakaantuneet miesten ja naisten kesken, sitä samankaltaisemmat rakenteelliset mahdollisuudet molemmilla sukupuolilla on työelämässä. Suomea koskevat tulokset osoittavat, että naisia on kuitenkin tuntuvasti miehiä vähemmän työnantajien ja ylempien johtajien ryhmissä. Esimerkiksi ylemmästä johdosta, eksperttijohtajista, kolme neljästä on

miehiä. Toisaalta taas koulutetuista työläisistä kaksi kolmesta on naisia.

Luokkarakenteen muutos merkitsee työväenluokan osuuden laskua. Nyt työväenluokkaan kuuluu 60 prosenttia palkansaajista. Vuonna 1994 vielä 69 prosenttia palkkatyöläisistä ja vuonna 1981 yli 75 prosenttia sijoittui työväenluokkaiseen asemaan. Samaan aikaan kaikki keskiluokkaiset ryhmät ovat kasvaneet, eniten työnjohtajien ja asiantuntijoiden ryhmät. Työväenluokan osuuden lasku selittyy teknisellä kehityksellä ja yhteiskunnallisen työnjaon muutoksilla. Tekninen kehitys on yksinkertaisesti tehnyt monia entisiä työväenluokkaisia töitä tarpeettomiksi. Automaatio on siirtänyt historiaan losivahtien lisäksi paljon teollisuuden ja yhä useammin myös palveluiden ammattiteja. Kansainvälisen työnjaon muutos merkitsee sitä, että kapitalismi hakee kannattavuutta siirtämällä työtä maihin, joissa työvoimakustannukset ovat Suomea edullisempia.

Sosiaalinen liikkuvuus

Sosiaalisen liikkuvuuden tutkimus on yhteiskunnallisen muutoksen tutkimusta. Yhteiskuntaluokkien välistä liikkuvuutta on sosiologiassa tarkasteltu monista näkökulmista. Liikkuvuutta on analysoitu esimerkiksi osana yhteiskunnallisen työnjaon muutosta, jolloin on kiinnitetty huomiota mm. toimialoittaiseen liikkeeseen. Tästä on osuvana esimerkkinä suomalaisen yhteiskunnan suurta murrosta 1960-luvun aikana koskenut tutkimus.³⁰ Liikkuvuutta on joissain tarkasteluissa pidetty taloudellisen kasvun resurssina. Liikkuvuuden tutkimuksessa voi olla kyse yksilöiden uramahdollisuuksien tutkimuksesta. Englantilainen Anthony Heath on tiivistänyt liikkuvuuden tutkimuksen keskeiset kysymykset seuraavasti: Tutkimus kysyy ensinnäkin, millainen sosiaalinen liike turvaa vakaan sosiaalisen järjestyksen. Toiseksi

tutkimus on kiinnostunut siitä, millainen sosiaalinen liike säilyttää kehittyneiden teollisuusyhteiskuntien toiminnan tehokkaana. Samalla hän kiteyttää liikkuvuuden tutkimuksen lähtökohdat 'tehokkuuden' ja 'järjestyksen' käsitteisiin.³¹

Marxilaisen luokkatutkimuksen näkökulma sosiaalisen liikkuvuuden tutkimukseen on ollut kriittinen. Liikkuvuuden tutkimusta on pidetty lähinnä ideologian muodostamisena. Tutkimuksen on tällöin nähty korostavan liiaksi sosiaalisen kohoamisen mahdollisuuksia. Samalla on huomautettu, että liikkuvuudessa on kyse myös työvoiman valikoinnista. Liikkuvuudella haetaan mahdollisimman tehokkaita työvoiman käyttötapoja. Marxilainen näkökulma ei kuitenkaan hylkää liikkuvuuden tutkimusta, mutta sen painotus on lähinnä luokkien ja yhteiskunnallisten voimien muodostumisen tarkastelussa. Tämä tarkoittaa, että liikkuvuutta tarkastellaan luokkien kollektiivisten kehitysehtojen ja yhteiskunnallisten ristiriitojen näkökulmasta.

Sosiaalisen liikkuvuuden empiirinen tutkimus on käsitelty pääsääntöisesti kahta liikkuvuuden ulottuvuutta: sukupolvittaista liikkuvuutta ja uraliikkuvuutta. Sukupolvittaisessa liikkuvuudessa on kyse siitä, että pääasiallisen huoltajan luokka-asema on toinen kuin tutkimuksessa haastatellun työikäisen naisen tai miehen. Uraliikkuvuuden tutkimus on puolestaan kiinnostunut ihmisten työuran aikaisista ammattien, ammattiasemien tai luokkasemien muutoksista.

Sukupolvittaisen sosiaalisen liikkuvuuden analyysin kannalta Suomi on mielenkiintoinen tapaus eurooppalaisten yhteiskuntien joukossa. Suomen liikkuvuusmalli poikkeaa olennaisesti muista kehittyneistä Länsi-Euroopan maista. Esimerkiksi Ruotsissa siirtyminen maataloudesta teollisuuteen ja edelleen palveluihin tapahtui sukupolvittain niin, että viljelijöiden pojista ja tyttäristä tuli teollisuustyöläisiä. Heidän lapsensa puolestaan siirtyivät palveluihin. Kaiken kaikkiaan tällainen modernisoituminen kesti lähes sata

vuotta. Suomi oli pitkälle 1900-luvulle maatalousvaltainen maa. Toisen maailmansodan jälkeen rakennemuutosta jopa padottiin. 'Suuri muutto' alkoi vasta 1960-luvun alusta, ja palkkatyöläistyminen oli nopea ja lyhyt prosessi. Viljelijöiden lapsista tuli teollisuustyöntekijöitä ja palveluiden työntekijöitä, mutta monet viljelijätkin joutuivat jättämään vanhan elinkeinonsa ja siirtyivät palkkatyöhön.

Seppo Pöntinen on kuvannut tutkimuksissaan sosiaalista liikkuvuutta 1970–1980-lukujen aikana. Hänen mukaansa Pohjoismaita koskevat vertailut osoittavat, että myöhäisen rakennemuutoksen seurauksena kokonaisliikkuvuus on ollut Suomessa kaikkein suurinta. Toisaalta Suomea voidaan kuvata yhteiskuntana, jossa vallitsee suhteellisen sulkeutunut liikkuvuusmalli. Työväenluokan ja viljelijäväestön lapsien sosiaalisen kohoamisen mahdollisuudet ovat olleet rajoitetut.³²

Viimeksi kuluneiden 20 vuoden aikana sosiaalinen liikkuvuus on vähentynyt verrattuna 1960-luvun rakennemuutoksen aikoihin. Nykyinen suomalainen yhteiskunta on selvästi kiteytyneempi kuin aikaisemmin. Vaikka sukupolvittainen liikkuvuus onkin vähentynyt, niin nykytilanteen voi vertailun vuoksi rinnastaa 1960-luvun rakennemuutokseen. Tällöin ajatuksen kulku olisi seuraava: tietotyö lisääntyy nopeasti, uusiin asemiin joudutaan rekrytoimaan väkeä eri suunnilta, minkä johdosta sekä sukupolvittainen sosiaalinen liikkuvuus että uraliikkuvuus on vilkasta. Tällä hetkellä liikkuvuuden suhteen onkin ajankohtaista kysyä, että millä tavoin tietotyö on vaikuttamassa sosiaaliseen liikkuvuuteen.

Tietotyötä koskeva tutkimus osoittaa, että tietotyöläisten³³ huoltajat työskentelevät, tai työskentelivät, huomattavasti useammin professionaalisissa ammateissa kuin muiden ryhmien huoltajat. Tietotyöläisten huoltajista professionaalisissa ammateissa toimii lähes puolet (44 prosenttia), ja perinteisten työntekijöiden huoltajista vain joka kuudes (15 prosenttia). Tässä suh-

teessa ero perinteisiin työläisiin on peräti kolminkertainen. Vastaavasti tietotyöläisten huoltajat toimivat selvästi muita palkansaaajia harvemmin tuotannon ammateissa. Huoltajan ammattiaseman perusteella katsottuna näyttää siltä, että tietotyön yleistyminen ei tarjoa samankaltaisia sosiaalisen ko hoamisen mahdollisuuksia kuin palkkatyöläistyminen runsaat 30 vuotta aikaisemmin. Tietotyöntekijät rekrytoituvat selvästi useammin keskiluokasta kuin muut ryhmät. Heillä on myös muita palkansaaajaryhmiä useammin yrittäjätausta. Sen sijaan he ovat muita harvemmin lähtöisin viljelijäperheistä tai työläisperheistä.

Ammatillinen liikkuvuus riippuu monesta tekijästä. Siihen vaikuttaa ainakin ikä ja koulutus. Nykyisin uraliikkuvuus on aikaisempaa enemmän kytköksissä koulutukseen. Uralla etenemisen mahdollisuudet riippuvat oleellisesti saavutetusta koulutustasosta. On oletettavaa, että nuorten uraliikkuvuus on ollut vähäisempää kuin vanhojen. Hyvin koulutetuilla liikkuvuusmahdollisuudet taas ovat paremmat kuin huonosti koulutetuilla.

Tietotyötä koskevassa tutkimuksessa kysyttiin vastaajien ammattiuran muutoksia aina ensimmäisestä ammatista nykyiseen. Tietotyöläiset eroavat uraliikkuvuudeltaan selvästi tietotekniikan käyttäjistä ja perinteisistä työntekijöistä. Heidän ammatin vaihdoksensa merkitsevät lähes poikkeuksetta siirtymistä suoritustason tehtävistä professionaaliin ja manageriaalisiin tehtäviin. Tietotekniikan käyttäjät toimivat alemmissa asiantuntijatehtävissä ja toimistotyön ammateissa. Käyttäjistä yli puolet toimi ensimmäisessä ammatissaan työväenluokkaisessa ammatissa, joko myyntitehtävissä tai teollisuuden valmistustehtävissä. Heidän uraliikkuvuutensa painottuu semi-professionaalseen uratyyppiin. Perinteisten työläisten kohdalla ei voida puhua samalla tavalla uraliikkuvuudesta kuin tietotyöläisten ryhmässä. Heistä yli puolet oli ensimmäisessä ammatissaan työväenluokkaisissa palvelujen tai tuotannon tehtävissä. Yhtä moni on myös nykyisin samoissa tehtävissä.

Työmarkkinoista luodaan julkisuudessa kuvaa, jota luonnehtii jatkuva muutos ja liike. Ihmisten oletetaan siirtyvän ammatista toiseen ja muuttavan syrjäseuduilta kasvukeskuksiin. Todellisuus ei kuitenkaan vastaa tätä kuvaa. Ammatillinen liikkuvuus on oletettua vähäisempää, ja alueellinen liikkuvuus selittyy pitkälti opiskelulla ja opiskelijoiden kotipaikan vaihdoksina. Uraliikkuvuutta koskeva analyysi osoittaa, että eri palkkatyöläisryhmät eroavat selvästi toisistaan. Erot voidaan tiivistää oheiseen uramallien kuvaukseen:

Tietotyöläiset -> Professionaalis- manageriaalinen ura

Käyttäjät -> Semi-professionaalinen ura

Perinteiset -> Työväenluokkainen ura

Vain tietotyöläisillä on mahdollisuus selvään nousujohteiseen uraan. Heillä uramahdollisuuksien taustalla on ennen kaikkea hyvä koulutus, joka ei toimi esteenä etenemiselle työelämän organisaatioissa. Käyttäjät ja perinteiset työläiset liikkuvat pikemminkin horisontaalisesti. Heillä koulutus määrittää tietyt rakenteelliset ehdot, joihin mahdolliset tehtävät pitkälti rajautuvat. Mahdollisia uusia asemia on vain samalla koulutustasolla; ammattia tai toimialaa voidaan kyllä vaihtaa mutta saavutetun koulutustason varsin tiukasti määrittämässä puitteissa.

Luokat ja eriarvoisuus

Yhteiskunnalliset jaot ilmentävät monin eri tavoin yhteiskunnassa vallitsevaa eriarvoisuutta. Erilaisilla sosiaalisilla ryhmillä on käytössään toisistaan jyrkästi eroavia resursseja. Jäsenyydet sosiaalisissa ryhmissä tuovat mukanaan etuja tai merkitsevät puutetta ja vajeita. On aivan eri asia olla nuori,

hyvin koulutettu keskiluokkainen suomalainen mies kuin iäkäs ja huonosti koulutettu maahanmuuttaja.

Yhteiskunnallista eriarvoisuutta voidaan lähestyä monista eri lähtökohdista. Tarkastelen seuraavassa eriarvoisuutta luokka-analyysin avulla. Huomio kiinnittyy työelämän ja tulonjaon kysymyksiin. Käytän Wrightin luokkamallia tuoreessa eurooppalaisessa haastatteluaineistossa. Olen voinut hyödyntää European Social Surveyn tutkimusaineistoa. Aineistossa on mukana kaikkiaan 21 Euroopan maata ja se on koottu vuosina 2002–2003. Aineistossa on kaikkiaan noin 21 000 vastaajaa.³⁴

Työn itsenäisyydellä tarkoitetaan seuraavassa vastaajien mahdollisuutta vaikuttaa omiin työtehtäviinsä (mitä tekee, missä järjestyksessä tekee, millaisella aikataululla tekee). Tuloindeksi on laskettu kotitalouden euromääräisten kokonaistulojen mukaan. Kaikkien kotitalouksien keskimääräisiä vuosituloja on merkitty indeksillä 100.

Eurooppalaisessa aineistossa yrittäjiin lukeutuu kaikkiaan 18 prosenttia vastaajista. Ristiriitaisiin luokka-asemiin (keskiluokka) sijoittuu runsas neljännes (28 prosenttia), ja työväenluokkaan kuuluu runsas puolet vastaajista, 54 prosenttia. Wrightin luokkateorian mukaan oman aikamme Eurooppa on siten varsin työväenluokkainen.

Taulukko 4. Yhteiskunnallinen eriarvoisuus luokkaryhmittäin (%).

	Itsenäinen työ	Ei lainkaan työttömyyskokemuksia	Tulot (keskitulot = 100)
Yrittäjät	65	82	122
Johtajat	82	84	143
Asiantuntijat	52	78	128
Työnjohtajat	70	78	126
Ammattitaitoiset työläiset	41	73	88
Ammattitaidottomat työläiset	39	65	81

Lähde: European Social Surveyn (ESS) 2002 aineistot.

Taulukon 4 tulokset kertovat huomattavista luokkaryhmien välisistä eroista. Työväenluokkaiset ryhmät eroavat paljon sekä yrittäjistä että keskiluokkaisista palkkatyöläisryhmistä kaikkien eriarvoisuutta kuvaavien piirteiden suhteen. Keskiluokassa taas johtajat ovat paremmassa asemassa kuin asian tuntijat tai työnjohtajat. Yrittäjät eivät eroa mainittavasti keskiluokasta. On kuitenkin syytä todeta, että yrittäjien sisäinen eriytyminen on suurta. Yli 10 työntekijää työllistävät yrittäjät ovat tuntuvasti paremmassa asemassa kuin pienyrittäjät tai yksityiset ammatinharjoittajat.

Luokkatilanne rakenteistuu pääosin työelämän käytännöissä ja sosiaalisissa suhteissa. Asema työpaikan valta- ja auktoriteettisuhteissa määrittää ihmisen yhteiskunnallista asemaa laajasti. Työssä rakentunut eriarvoisuus ei rajoitu vain työpaikan seinien sisään. Mahdollisuudet kulutuksen, itsensä toteuttamiseen tai poliittiseen osallistumiseen rakentuvat paljolti työssä luotujen edellytysten varaan. Luokka vaikuttaa elämään kokonaisvaltaisesti. Samalla luokka selittää edelleen hyvinkin konkreettisesti mahdollisuuksien eriarvoisuutta. Eurooppalaisissa yhteiskunnissa ei ole sama kuuluuko johtajiin vai työväenluokkaan. Johtajien työn luonne, kokemukset työttömyydestä tai tulotaso rakenteistuvat tyystin eri lähtökohdista kuin työväenluokan kohdalla.

Luokka ei ole kuollut

Sosiologia on aina ollut kiinnostunut yhteiskunnallisista jaoista. Tärkeinä sosiaalisina jakoina on perinteisesti pidetty yhteiskunnallista työnjakoa, yhteiskuntaluokkia ja sosiaalista sukupuolta. Näiden perinteisten jakojen rinnalle on noussut uusia. Monissa yhteiskunnissa huolta ovat herättäneet esimerkiksi alueelliset erot, etniset jaot, sukupolvien väliset erot tai muut kult-

tuuriset erot. Myös tutkijat ovat osoittaneet kiinnostustaan uusien jakojen analyysille.

Luokan käsitteellä on edelleen vakiintunut sija ihmisten ajattelussa. Luokan käsitettä käytetään kuvaamaan yhteiskunnallista eriarvoisuutta, ja ihmiset identifioivat itsensä luokkakäsittein. Sen avulla tulkitaan myös poliittisia konflikteja. Luokka ei kuitenkaan ole mikään perustavaa laatua oleva identiteetin lähde. Luokkaan kuulumista ei myöskään pidetä minään vahvana ryhmään kuulumisen määreenä. Luokan käsite on ihmisille edelleen tärkeä, mutta ennen muuta se on suhteessa politiikkaan.

Luokka-analyysi on perinteisesti kohdistanut katseensa tuotannollisiin suhteisiin. Sosiologit ovat määrittäneet yksilön asemaa luokkarakenteessa hänen tuotannollisen asemansa perusteella. Suomalaisen yhteiskunnan rakennemuutos 1990-luvun talouskriisin jälkeen on nostanut esiin kysymyksen luokkatutkimuksen relevanssista. On kysytty, riittääkö viime vuosisadalta peräisin oleva luokan käsite kuvaamaan modernin yhteiskunnan sisäisiä jakoja. Esittämäni tutkimustulokset tukevat ajatusta, että Suomi on vielä 2000-luvun alussa luokkayhteiskunta, jossa luokka-asema määrittää yksilöiden ja perheiden elämän ehtoja, ja jossa koulutus, uhka joutua työttömäksi tai tulot jakaantuvat pitkälti luokka-aseman mukaan. Työelämässä luokka-asema rakenteistaa työtä ja työn luonnetta.

Luokkarakenne eriytyy moni tavoin. Olen tässä tarkastellut sukupuolen mukaista eriytymistä. Naisten ja miesten asemat poikkeavat edelleen vahvasti toisistaan. Miehiä on tuntuvasti enemmän manageriaalisissa asemissa, ja toisaalta työväenluokka on vahvasti naisensemistöinen. Sukupuolittaisen eriytymisen lisäksi myös sukupolvittaisilla ja alueellisilla jaoilla on edelleen tärkeä sijansa. Tulokset kertovat myös siitä, että luokkarakenteen muutoksen tyyppi on vaihtumassa. Tästä kertoo ainakin kolme seikkaa. Näyttää siltä, että pikkuporvariston osuus ei enää laske. Maanviljelijöiden määrän lasku

korvautuu muun pienyrittäjyyden kasvulla. Toiseksi johtajien määrä ei enää kasva, ja tässä mielessä yhteiskunta ei enää keskiluokkaistu. Johtotehtävissä toimivien asemissa on tapahtumassa muutos, työnjohtotehtävissä toimivien määrä kasvaa ja varsinaisten johtajien määrä on alkanut vähentyä. Kolmanneksi ammatissa toimimattoman aikuisväestön määrä on selvässä kasvussa.

Viimeksi kuluneiden 30 vuoden aikana Suomi on kiistatta keskiluokkaistunut.³⁵ Keskiluokkaistuminen on perustunut moniin toisiaan tukeviin yhteiskunnallisiin prosesseihin kuten hyvinvointivaltion rakentaminen, koulutuksen laajentuminen ja työmarkkinoita ohjannut sosiaalinen korporatismi. Suomi ei ole kuitenkaan tyystin keskiluokkaistunut. Yhteiskunnassa on edelleen olemassa varsin eri tavoin määrittynyttä asemia. Porvaristo, keskiluokka ja työväenluokka ovat edelleen olemassa. Yksi merkittävä aikaamme luonnehtiva tekijä on nostettava esiin: luokkarajojen liudentuminen ja hämärtyminen. Neuvostoliittolainen tutkija Ljudmila Morozova³⁶ korosti tätä ilmiötä jo 1980-luvun Suomea koskevassa tutkimuksessaan. Morozovan mukaan rajojen epämääräisyys koskee erityisesti keskiluokan ja työväenluokan välisiä eroja. Kyse on ollut sekä keskiluokan ”proletarisoitumisesta” että työväenluokan ”porvarillistumisesta”.

Vaikka luokka-asemat ja luokkatilanteet eriytyvät edelleen, ovat rajat hämärtyneissä. Tekniset ja organisatoriset muutokset merkitsevät uudelleenjärjestelyjä työnjaossa, työtehtävissä ja vallankäytössä. Tässä mielessä monet työväenluokkaiset työt ovat keskiluokkaistuneet ja monissa keskiluokkaisissa töissä tehdään itse tehtäviä, joista aikaisemmin huolehti esimerkiksi konekirjoittaja tai sihteeri. Rajojen hämärtyminen koskee myös kulutusta ja vapaa-aikaa. Keskiluokan ja työväenluokan rajaa ei voida enää määrittää yhtä varmasti kuin vielä 20 vuotta sitten. Yhteiskuntaamme on muodostumassa vyöhyke, jossa keskiluokkaiset ja työväenluokkaiset ryhmät lähes-

tyvät toisiaan ja sulautuvat yhteen.

Luokkatutkimus kohdistuu yleensä ammatissa toimivaan väestöön. Viime vuosikymmenen alun laman jälkeen tärkeä luokkasuhteita koskeva muutos on ollut ammatissa toimimattoman väestön määrän nopea kasvu. 1980-luvun alussa vain vajaa kolmannes 18–65-vuotiaista ei ollut mukana työelämässä. Tällä hetkellä aikuisväestöstä työelämän ulkopuolella on puolet, ja osuus kasvaa koko ajan. Kyse ei ole vain eläkeläisten ja työttömien määrän kasvusta, vaan kaikki ammatissa toimivat ryhmät lisäävät osuuttaan. Ammatissa toimimattomien ryhmien suuri osuus tekee tietyllä tavalla oikeutetuksi luokkatutkimusta kohtaan esitetyn arvostelun. Koskeehan luokka-analyysi vain puolta aikuisväestöstä. Meidän on kuitenkin syytä muistaa, että opiskelijat siirtyvät opintojensa jälkeen työelämään. Osa opiskelijoista menee työväenluokkaan ja yhä useampi sijoittuu keskiluokkaisiin asemiin. Vaikka pitkäaikaistyöttömien määrä on kasvanut, on työttömyys harvoin ikuista, myös työttömät palaavat erilaisiin luokka-asemiin. Eläkeläiset ovat pysyvästi pois työelämästä, mutta he ovat olleet joskus teollisuustyöläisiä, opettajia tai johtajia. Eläkeläiset eivät muodosta mitään yhtä ryhmää, vaan he eriytyvät aikaisemman työuransa perusteella.

Millaiseksi luokkarakenne on muovautumassa, mitkä ovat muutoksen suunnat tulevaisuuden suhteen? Teoreettisessa keskustelussa on noussut voimallisesti esiin tietty 'post-moderni melu', joka korostaa sitä, että luokka ei enää ole, luokka on käsite, josta aika on ajanut ohi, ihmisten asema määrittyy kokonaan muutoin kuin tuotannollisesti. Tämän vastapainona korostetaan tarvetta analysoida luokkasuhteita aikaisempaa moniulotteisemmin. Tässä on syytä korostaa esimerkiksi sitä, että keskiluokkaistumiseen tiukasti kytkeytynyt uraliikkuvuuden ja sosiaalisen kohoamisen malli näyttää olevan lopussa. Tärkeitä tulevaisuuden haasteita on esimerkiksi tutkia, miten varallisuuden uusjako talouskriisin jälkeen on vaikuttanut Suomessa, tai voidaan-

ko meillä jo puhua köyhyyden ja huono-osaisuuden periytymisestä.

Luokka ei ole kuollut. Asema tuotantosuhteissa rakenteistaa monin tavoin ihmisten arjen ehtoja. Paikkamme työelämän valta- ja auktoriteettisuhteissa vaikuttavat näkemyksiimme itsestämme, toisista ja koko yhteiskunnasta. Luokkatutkimuksella on edelleen sijansa yhteiskuntatieteissä. Omistussuhteilla ja palkkatyöhön liittyvillä asemilla on olennainen merkitys ihmisten elämän ehtojen muotoutumiseen. Vaikka luokan rinnalle on muodostunut uusia jakoa, luokalla on tärkeä merkitys. Siksi meillä ei ole syytä haudata luokkatutkimusta. Luokkatutkimus on tärkeä sosiaalisten jakojen kuvaaja, mutta sen rinnalle on kuitenkin nostettava myös muiden epätas-arvoa tuottavien yhteiskunnallisten prosessien analyysseja. Tällaisia ovat esimerkiksi sukupuolijärjestelmä, ikäpolveen liittyvät kysymykset ja alueelliset erot. Moderni yhteiskunta eriytyy yhä enemmän ja enemmän, ja yhteiskunnallisten jakojen sosiologisen tutkimuksen merkitys näyttää korostuvan uuden vuosituhannen alussa.

Viitteet

- 1 Payne, Geoff (ed.), *Social Division*. Basinstoke: MacMillan 2000, 4.
- 2 Blom, Raimo (toim.), *Mikä Suomessa muuttui*. Helsinki: Gaudeamus 1999; Blom, Raimo, Melin, Harri & Pyöriä, Pasi, *Tietotyö ja työelämän muutos*. Helsinki: Gaudeamus 2001.
- 3 Briggs, Asa, *The Language of Class in Early Nineteen-Century England*, ed. R. S. Neale, *History and Class* 1983.
- 4 Waris, Heikki, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki: Otava 1984.
- 5 Esim. Luokkaprojekti, *Suomalaiset luokkakuvassa*. Tampere: Vastapaino 1984; Alestalo, Matti, *Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen*, toim. Tapani Valkonen ym., *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Porvoo: WSOY 1985; Kivinen, Markku, *The New Middle Classes and the Labour Process*. Helsinki: Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 223, 1989.
- 6 Savage, Mike, *Class Analysis and Social Transformation*. Buckingham: Open University Press 2000, 4.
- 7 Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Kommunistinen manifesti*. Tampere: Vastapaino 1998 [1848], 36.
- 8 Mt., 39.
- 9 Marx, Karl, *Pääoma III*. Moskova: Edistys 1976 [1894], 780.

- 10 Blom, Raimo, Luokkateoria?, toim. Tapani Hietaniemi, Aiheita Weberistä. Max Weber modernista rationaalisuudesta, uskonnosta, oikeudesta ja yhteiskunta-luokista. Helsinki: Tutkijaliitto 1987.
- 11 Wright, Erik O., Class, Crisis and the State. London: New Left Books 1978.
- 12 Wright, Erik O., Class Counts. Cambridge University Press 1997.
- 13 Florida, Richard, The Rise of the Creative Class. New York: Basic Books 2002.
- 14 Sklair, Leslie, The Trans-National Capitalist Class. London: MacMillan 2001.
- 15 Luokkaprojekti 1984, 36–38.
- 16 Mt., 36–37.
- 17 Esim. Wright 1978; Poulantzas, Nicos, Classes in Contemporary Capitalism. London: New Left Books 1978; Projekt Klassenanalyse, Materialien zur Klassenstruktur der BRD. Hamburg: VSA-Verlag 1974, Hamburg.
- 18 Ks. Kivinen 1989.
- 19 Vrt. Lee, David & Turner, Bryan, Conflicts about Class. Debating Inequality in late Industrialism. London: Longman 1996; Nikula, Jouko, The Death of Classes: Concrete or Symbolic? eds. Harri Melin & Raimo Blom, Class and Social Division 1998, 29–38; Blom, Raimo, Luokkatutkimus: omia ja vieraita kokemuksia, toim. Raimo Blom & Jouko Nikula, Plussat ja miinukset. Yhteiskuntatutkimuksen arviointia. Tampere: Lumikki-kustannus 2004, 1–11.
- 20 Nisbet, Robert, The Decline and Fall of Social Class, Pasific Sociological Review, vol.1, 1959:2.
- 21 Vrt. Pakulski, Jan, The dying of class or of Marxist class theory?, International Sociology, vol. 8, 1993:3.
- 22 Waters, Malcolm, Succession in the Stratification System, International Sociology, vol. 9, 1994:3.
- 23 Goldthorpe, John & McKnight, Alan, The Economic Basis of Social Class. CASEpaper 80, London: London School of Economics 2004.
- 24 Blom 2004, 2.
- 25 Tilastokeskus, Tulot ja kulutus. Helsinki: Tilastokeskus 2000.
- 26 Ks. Tulot ja kulutus 2000:26.
- 27 Alapuro, Risto, Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan, toim. Tapani Valkonen ym., Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Porvoo: WSOY 1985, 43.
- 28 Alestalo 1985.
- 29 Leiulfstrud, Håkon, Where have all the classes gone long time passing? toim. Raimo Blom & Jouko Nikula, Plussat ja miinukset. Yhteiskuntatutkimuksen arviointia. Tampere: Lumikki-kustannus 2004, 17–18.
- 30 Esim. Pöntinen, Seppo, Social Mobility and Social Structure. A Comparison of Scandinavian Countries. Helsinki: Commentationes Scientiarum Socialium no 20, 1983.
- 31 Heath, Anthony, Social Mobility, Glasgow: Glasgow University Press 1981, 13.
- 32 Pöntinen, Seppo, Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu, The Finnish Mobility Survey 1980: Data and First Results. Helsinki: Suomen Gallup 1983, 36.
- 33 Ks. Blom, Raimo, Melin, Harri & Pyöriä, Pasi, Tietotyö ja työelämän muutos. Helsinki: Gaudeamus 2001.
- 34 Ks. Leiulfstrud 2004.
- 35 Vrt. Melin, Harri, Luokkatutkimus, toim. Pekka Räsänen, Hannu Ruonavaara & Ismo Kantola, Kiistoja ja dilemma. Sosiologisen keskustelun vastakkainasetteluja Turku: Kirja-Aurora 2005, 195–212.
- 36 Morozova, Ljudmila, Ovatko kaikki keskiluokkaa. Helsinki: SN-kirjat 1991, 249.

Työväestön rajat on artikkelikokoelma, joka käsittelee työväestön historiaa ja nykytilaa. Miten työväestö on liikkunut niin maantieteellisesti kuin sosiaalisesti? Millaisia eroja on ollut työväestöksi määritellyn kansanosan sisällä? Onko työväestö jopa katoamassa vai pitäisikö se määritellä nykykehityksen valossa uudelleen? Minkä rajoja ja tulevaisuutta meidän pitäisi itse asiassa pohtia? Kirjassa luodaan näkökulmia näihin ja moniin muihin ajankohtaisiin työväestöä ja suomalaista yhteiskuntaa koskeviin kysymyksiin.

